VELIKOSRPSKA IDEOLOGIJA

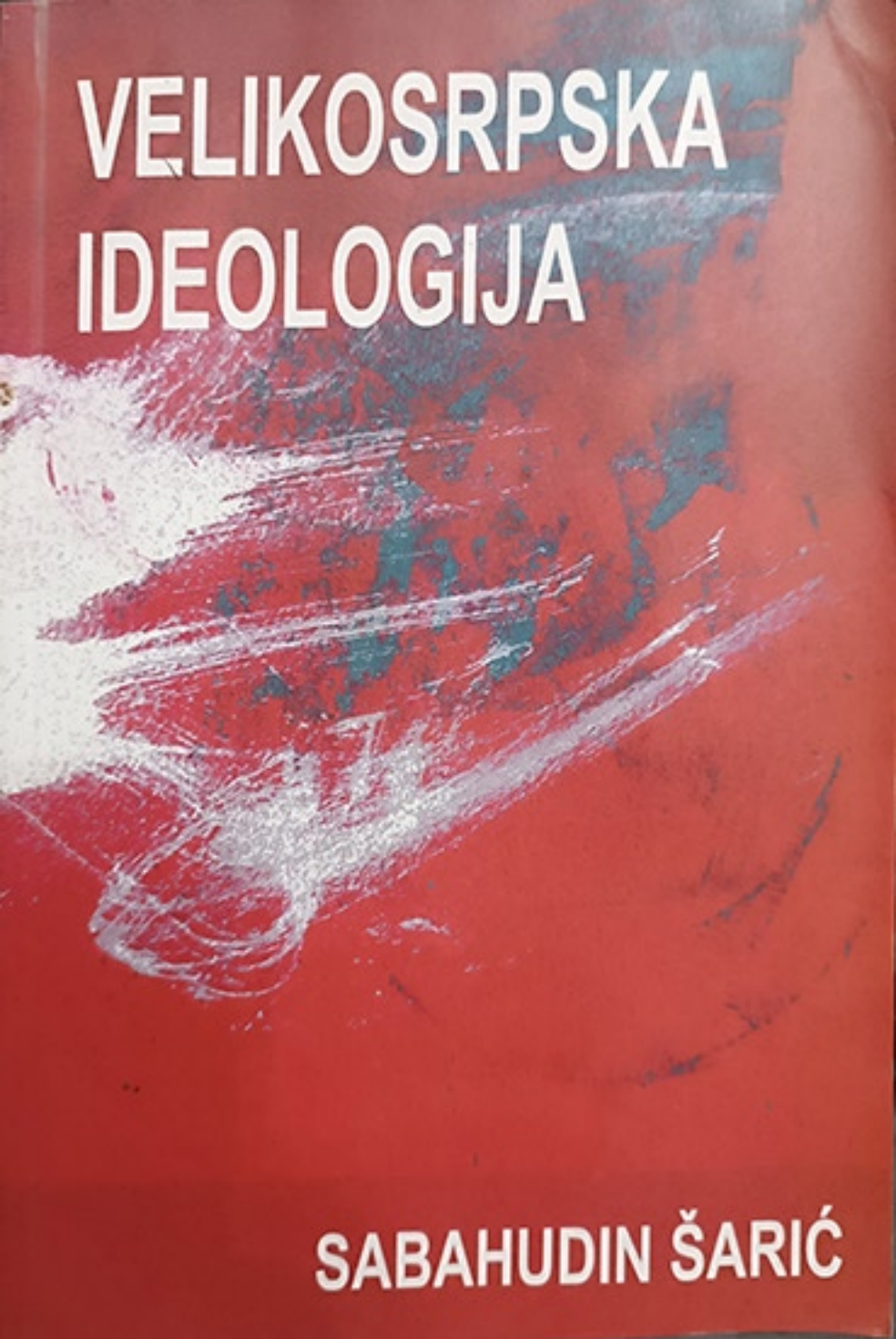

SABAHUDIN ŠARIĆ

Sabahudin Šarić

VELIKOSRPSKA IDEOLOGIJA

Sarajevo, 2010.

IZDAVAČI: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu

Naučnoistraživački institut "IBN SINA" Sarajevo

ZA IZDAVAČA: Prof. dr. Smail Čekić

UREDNIK: Samija Rizvanović

RECENZENTI: Dr. Bećir Macić
Doc. dr. Rasim Muratović

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

323.13 (=163.41)

ŠARIĆ, Sabahudin
Velikosrpska ideologija / Sabahudin Šarić. - Sarajevo : Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava : Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", 2010. - 163 str. : graf. prikazi ; 24 cm

Bibliografija: str. 153-161 ; bibliografske i druge bilješke uz tekst.

ISBN 978-9958-740-61-9

COBISS.BH-ID 17859334

VELIKOSRPSKA IDEOLOGIJA

SADRŽAJ

PREDGOVOR.....9

UVOD.....11

GENOCID.....13

TEORIJSKI OKVIR.....15

IDEOLOGIJA JE ZNAČENJE U SLUŽBI MOĆI
(John B. Thompson).....16
Legalitet.....19
Dvoličnost (hipokrizija).....21
Jedinstvo.....22
Razdijeljenost.....23
Fetišizam (materijalizacija).....25

TEORIJSKI MODEL.....27
Delegitimizacija potencijalnih žrtava
(legitimizacija genocida).....31
Demonizacija (stvaranje neprijatelja).....31
Poricanje.....32

ODREĐENJE I EPSKI KORIJENI VELIKOSRPSKE IDEOLOGIJE.....34

ULOGA SIMBOLIČKIH FORMI KOSOVSKOG EPA U VELIKOSRPSKOJ IDEOLOGIJI.....37
Ep.....43

SIMBOLI „GORSKOG VIJENCA“ I „NA DRINI ĆUPRIJE“ U SLUŽBI VELIKOSRPSKE IDEOLOGIJE.....64
Gorski vijenac i Petar II Petrović Njegoš.....64
Ivo Andrić.....73

SRPSKA PRAVOSLAVNA CRKVA I VELIKOSRPSKA IDEOLOGIJA.....79
Crkva i ideja „Velike Srbije".....84

NAUKA U SLUŽBI IDEOLOGIJE.....102
Uloga naučnika u velikosrpskoj ideologiji.....102
Historičari i antropolozi.....103
Orijentalisti, intelektualci.....118

VELIKOSRPSKI POLITIČKI PROGRAMI.....122
Načertanije.....122
Homogena Srbija.....126
Memorandum.....130

ZAKLJUČAK.....139
Legalitet kao ideološka metoda u velikosrpskoj ideologiji.....139
Dvoličnost kao ideološka metoda u velikosrpskoj ideologiji.....140
Uspostavljanje jedinstva kao ideološka metoda u velikosrpskoj ideologiji.....141
Razdijeljenost kao ideološka metoda u velikosrpskoj ideologiji.....143
Fetišizam kao ideološka metoda u velikosrpskoj ideologiji.....143

RECENZIJE.....145

LITERATURA.....153

PREDGOVOR

Ovaj rad nastao je na osnovu teze urađene 2004. na postdiplomskom studiju društvenih nauka na Univerzitetu u Teheranu, pod mentorstvom prof. dr. Huseina Kećuiana i prof. dr. Golamreza Džamšidiha. Zahvaljujući Institutu za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, posebno direktoru, uvaženom profesoru i neumornom tragaocu za istinom, prof. dr. Smailu Čekiću, stvorili su se uvjeti za objavljivanje ovog rada. Naučnoistraživački institut „Ibn Sina“ u Sarajevu, na čelu s uvaženom gospodom prof. dr. Pirmuradijem i mr. Sulejmanijem, također je ponudio pomoć u objavljivanju ovog skromnog doprinosa rasvjetljavanju skorije prošlosti Bosne i Hercegovine. Svima njima, kao i drugim kolegama i prijateljima, koji su na bilo koji način doprinijeli da ova knjiga ugleda svjetlo dana, iskreno zahvaljujem. Neka ona bude spomen na sve one koji su nevino stradali kao žrtve velikosrpske ideologije.

Autor

UVOD

„Bar kada dejstvuju zajedno, izvršiocima genocida potrebna je neka ideologija kako bi dali legitimitet svome ponašanju, jer bi se bez nje morali i sami i međusobno videti onakvima kakvi u stvari jesu - obični lopovi i ubice."[1]

Srpska, odnosno velikosrpska ideologija već je bila predmet analiza, proučavanja i razmatranja velikog broja autora, istraživača i naučnika različitih naučnih orijentacija. Zato se ponekad čini da se o ovoj temi i nema nešto novo reći i dodati, a ukoliko se i kaže nešto novo, može se postaviti pitanje kakva je korist od toga. Naravno, ovdje prije svega mislimo na konkretne učinke saznanja o ovoj ideologiji, koji bi se manifestirali kroz temeljne promjene odnosa srpskog naroda prema sebi i drugima, a prije svega prema Bošnjacima muslimanima. Druga korist, naravno ukoliko naša saznanja nisu samo radi saznanja, mogla bi se manifestirati kroz pravilno razumijevanje velikosrpske ideologije, koje imaju drugi, kako iz užeg tako i šireg okruženja.

Nažalost, dosadašnja saznanja o ovom pitanju nisu rezultirala pomacima koji bi u srpskom narodu ukazali na otklon od glavnih smjernica i ciljeva ove ideologije, a kod drugih, pa bili oni Bošnjaci muslimani ili drugi akteri kojih se ova ideologija posredno ili neposredno tiče, na temeljnu valorizaciju i zauzimanje odgovarajućeg stava prema toj ideologiji na način primjeren civiliziranom svijetu u odnosu prema sličnim ideologijama u bližoj i daljoj prošlosti. Zato smatram da je to dovoljan razlog da se ponovo govori o velikosrpskoj ideologiji, njenim korijenima i posljedicama njenog djelovanja, sa željom da će, makar i ponavljanje već rečenog, rezultirati promjenom nabolje.

Činjenicu da su genocid nad Bošnjacima muslimanima počinili sljedbenici velikosrpske ideologije potvrdili su, pored domaćih, značajni svjetski autoriteti i institucije. Međutim, genocid je pojava koja, više nego

[1] Leo Kuper, navedeno prema: Milorad Tomanić, SRPSKA CRKVA U RATU I RATOVI U NJOJ, Medijska knjižara „Krug", Beograd, 2001.

spomenuta ideologija, zahtijeva govor o sebi, jer se o genocidu nikada ne može previše reći. U tom kontekstu, ono što slijedi predstavlja još jedan pokušaj da se, iz sociološkog ugla, rasvijetli veza između ovih dviju pojava – velikosrpske ideologije i genocida nad Bošnjacima muslimanima.

Naše osnovne pretpostavke, koje ćemo nastojati analizirati i dokazati u ovom radu, jesu da je velikosrpska ideologija nastala na ideji osvete muslimanima, prvo Turcima, a zatim svim muslimanima Balkana, posebno Bošnjacima, te da je uništenje muslimana jedan od osnovnih ciljeva velikosrpske ideologije. Nastojali smo navesti što više relevantnih izvora koji će poslužiti kao potvrda da se velikosrpska ideologija uklapa u teorijski model koji izlažemo u nastavku. Radi objektivnosti pokušali smo navesti što više stavova koji dolaze iz srpskih intelektualnih krugova, a koji su i sami razotkrivali suštinu i razornost velikosrpske ideologije i koji su shvatili da ona, dugoročno, nanosi veliku štetu i Srbima i srpskim nacionalnim interesima.

GENOCID

U ovom dijelu nećemo posebno raspravljati o genocidu. Dovoljno će biti da navedemo dio Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, od 9. decembra 1948, u kojoj je definiran "zločin nad zločinima". U Konvenciji se, između ostalog, kaže:
(Ugovorne strane) potvrđuju da je genocid, bilo da je izvršen u vrijeme mira ili rata, međunarodni zločin i obavezuju se da će ga spriječiti i kazniti.

Pod genocidom se podrazumijeva bilo koje od slijedećih djela, počinjenih s namjerom da se potpuno ili djelimično uništi jedna nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa kao takva:

- **ubijanje članova grupe (naroda);**
- **nanošenje teških tjelesnih ili mentalnih povreda pripadnicima grupe;**
- **namjerno nametanje grupi teških životnih uvjeta sračunatih da dovedu do njenog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja;**
- **nametanje mjera kojima je namjera spriječiti rađanje unutar grupe i**
- **prisilno premještanje djece iz jedne grupe u drugu.**[2]

Slijedeća djela bit će kažnjiva:

(a) genocid;
(b) planiranje izvršenja genocida;
(c) direktno i javno podsticanje na izvršenje genocida;
(d) pokušaj genocida;
(e) saučesništvo u genocidu.

[2] Smail Čekić, ISTRAŽIVANJE ŽRTAVA GENOCIDA SA POSEBNIM OSVRTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007, str. 21.

Osobe koje su počinile genocid ili bilo koje drugo djelo pobrojano u članu III bit će kažnjene, bilo da su državni rukovodioci, javni službenici ili pojedinci.

Ugovorne strane obavezuju se da će preduzeti potrebne zakonske mjere, shodno svojim ustavima, kako bi obezbijedile primjenu odredaba ove konvencije, te naročito da će predvidjeti efikasne krivične kazne za osobe krive za genocid ili bilo koje drugo djelo navedeno u članu III.

Osobe okrivljene za genocid ili bilo koje drugo djelo navedeno u članu III bit će izvedena pred nadležne sudove one države na čijoj je teritoriji djelo izvršeno ili pred međunarodni krivični sud koji će biti nadležan za one ugovorne strane koje po tome budu priznale njegovu sudsku nadležnost.

Genocid i druga djela navedena u članu III neće biti smatrani kao politički kriminal u odnosu na pitanja ekstradicije. Ugovorne strane obavezuju se da u takvim slučajevima odobre ekstradiciju shodno svojim zakonima i ugovorima koji su na snazi.

Svaka ugovorna strana može se obratiti nadležnim organima Ujedinjenih nacija kako bi ovi, prema Povelji Ujedinjenih nacija, preduzeli mjere koje smatraju odgovarajućim za sprečavanje i kažnjavanje djela genocida ili bilo kojeg drugog djela navedenog u članu III.

Sporovi između ugovornih strana, vezani za tumačenja, primjene i izvršenja ove konvencije, uključujući i one koji se odnose na odgovornost neke države po predmetu genocida ili kojeg drugog djela navedenog u članu III, bit će izneseni pred Međunarodni sud pravde, na zahtjev bilo koje strane u sporu.

TEORIJSKI OKVIR

Teorijski okvir za ovaj rad, u dijelu vezanom za analizu ideologije, preuzet je od Johna B. Thompsona, dok je pitanje genocida posmatrano kroz prizmu stavova Slavena i Bartola Letice. Logičkom kombinacijom ovih dvaju pristupa dobili smo teorijsku strukturu koja nam omogućava svojevrsnu analizu po širini (historijski aspekt) i po dubini (fenomenološki aspekt) odnosa između ideologije i genocida. Preciznije kazano, novonastala teorijska struktura omogućava razumijevanje načina na koji ideologija producira genocide, kako u slučaju genocida u Bosni i Hercegovini tako i u drugim slučajevima genocida. Da bi analiza bila jasnija, u nastavku ćemo prezentirati glavne elemente teorijskog pristupa koji namjeravamo koristiti u našoj analizi, kao i teorijski model koji ćemo koristiti u ovom istraživanju.

IDEOLOGIJA JE ZNAČENJE U SLUŽBI MOĆI
(John B. Thompson)

Ideologija je jedina pokretačka snaga koja je u stanju pokrenuti ljude da čine najteže oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, uključujući genocid, zabilježene u dosadašnjoj historiji, među kojima su i zločini zabilježeni na prostorima bivše Jugoslavije u posljednjim decenijama 20. vijeka.

Zato je, za očuvanje minimuma optimizma i održavanje nade u ljudskost, mada ponekad i teško, potrebno vjerovati srpskim intelektualcima koji, poput Vesne Petrović, tvrde: "Moglo bi se reći da je intenzivna nacionalistička propaganda u Srbiji bila potrebna jer nacionalizam nije, za razliku od intelektualne elite, bio razvijen u stanovništvu."[3] ili Milorada Tomanića, koji u predgovoru svoje knjige "Srpska crkva u ratu i ratovi u njoj" kaže: „Mada mnogi misle drugačije, trebalo je uložiti veliki napor da se Srbi uvere u ispravnost svega onoga što su neki pripadnici njihovog roda činili tokom ratnih 90 – godina. Trebalo je srpski narod ubediti da je uvek vodio odbrambene i pravedne ratove koje su uvek započinjali oni drugi. Nije bilo nimalo lako navesti jednog običnog, prosečnog čoveka da iz mirnog porodičnog života ode na ratište i počne da ubija. I da još poveruje da je sravnjivanje Vukovara sa zemljom i držanje Sarajeva u opsadi više od hiljadu dana bogougodno delo srpskih pravednika. Za sve to bila je neophodna dobro razrađena ideologija." Kao što ćemo pokušati pokazati u nastavku, a što tvrde i relevantni autoriteti u ovoj oblasti, ideologija je motorna snaga koja od ljudskog materijala, s ciljem uspostavljanja dominacije i moći, stvara najstrašnije mašine za ubijanje. „Zato je zadaća kritike ideologije da istraži ovisnost mišljenja o povijesnim i društvenim uvjetima."[4]

---

[3] Vesna Petrović, SRPSKA STRANA RATA, Vojin Dimitrijević, JUGOSLOVENSKA KRIZA I MEĐUNARODNA ZAJEDNICA, fusnota 12, str. 694.

[4] Mile Babić, KRISTOLOŠKO UTEMELJENJE TOLERANCIJE, NACIONALNO MITOMANSKO PROKLETSTVO, priredio: Dr. Azher Mihrović, "Kaligraf", Sarajevo, 2002, str. 66.

Analiza ideologije, prema Thompsonu, uglavnom je usmjerena na analizu načina preplitanja značenja simboličkih formi s odnosima moći i dominacije. Dakle, u analizi ideologije analiziraju se metode u okviru kojih se značenja u društvenom svijetu mobiliziraju u funkciji podrške osobama ili grupama koje zauzimaju ili namjeravaju zauzeti pozicije moći.

Proučavanje ideologije je, ustvari, proučavanje metoda koje se koriste da bi se značenje simboličkih formi dovelo u službu uspostavljanja i očuvanja odnosa dominacije u specifičnim društveno-historijskim uvjetima.

„Za dalje razumijevanje neophodno je objasniti dva osnovna pojma koja Thompson koristi u svom teorijskom pristupu; 'značenje' i 'simbolične forme.' Pod značenjem se ovdje misli na značenje simboličkih formi, koje je ukorijenjeno u društvenoj strukturi i koje je raširena u društvenom svijetu."[5] Pod simboličkim formama podrazumijeva se širok spektar aktivnosti, izričaja, slika, tekstova koje proizvode određeni akteri, a zatim ih akteri i drugi pripadnici društva tumače kao pojmovne konstrukcije. „Ovdje su veoma značajna lingvistička sredstva, kako verbalna (govorna) tako i pisana. Međutim, simboličke forme mogu poprimiti i izvanjezičku i kvazijezičku suštinu. Drugim riječima, simboličke forme obuhvataju širok spektar pojava sa značenjem - od aktivnosti, glasova, oponašanja, izgovora, pokreta pa do riječi, tekstova, televizijskih programa i umjetničkih djela."[6] Simboličke forme, shodno ovoj definiciji, obuhvataju veoma široko područje ljudskog mišljenja i djelovanja i, kao što ćemo vidjeti, predstavljaju bogate resurse za ideološku upotrebu.

Međutim, veoma je važno istaći da simboličke pojave, ili neke od njih, same po sebi nisu ideološke. One su ideološke samo onda kada su, u specifičnim uvjetima, u službi odnosa dominacije i moći. Ideološki karakter simboličkih pojava ne možemo razumjeti na osnovu samih simboličkih formi. Razumijevanje simboličke pojave kao ideološke i, u tom kontekstu, analiza ideologije mogući su samo onda kada simboličku formu postavimo u određeni društveno-historijski kontekst, kontekst u kome se ova pojava

---

[5] John B. Thompson, IDEOLOGIJA I MODERNA KULTURA, prijevod na perzijski: Mas'ud Ouhedi, Institut za kulturu „Ajande poya", Teheran, 2000, str. 73.

[6] Ibid., str. 72-73.

može ili ne može iskoristiti za uspostavljanje i očuvanje odnosa dominacije i moći. Da li se simbolička pojava koristi za uspostavljanje odnosa moći ili ne, pitanje je na koje se može odgovoriti samo analizom uzajamnog odnosa značenja i moći u specifičnim uvjetima, te, također, analizom metoda plasiranja i razumijevanja simboličkih formi, a koje koriste osobe stacionirane u strukturiranom društvenom kontekstu.

Thompson, dakle, ideologiju pojmovno određuje na osnovu metoda korištenja značenja simboličkih formi s ciljem uspostavljanja i očuvanja odnosa moći: "uspostavljanja" u smislu da značenje može aktivno stvarati i institucionalizirati odnose moći i dominacije; "očuvanje" u smislu da značenje može biti u službi čuvanja i reproduciranja odnosa dominacije putem stalnog produciranja i prihvatanja simboličkih formi.

Sa stanovišta Thompsona, ideologija raspolaže općim ili generalnim metodama djelovanja koje omogućavaju da se, u određenim uvjetima, uspostavi veza s različitim strategijama stvaranja simboličkih formi. Objašnjavajući ove ideološke metode i genezu uspostavljanja spomenutih veza, Thompson daje cjelovit prikaz na koji način značenje može biti u službi uspostavljanja i očuvanja odnosa dominacije i moći, čime se stvara okvir za temeljno proučavanje ideologije.

Postoji pet općih metoda djelovanja ideologije: legalitet, dvoličnost (hipokrizija), jedinstvo, razdijeljenost i fetišizam.

Tabela 1 predstavlja indeks nekih od načina na koji metode djelovanja ideologije mogu ostvariti vezu s različitim strategijama stvaranja simboličkih formi. Naravno, spomenutih pet metoda nisu jedini načini djelovanja ideologije, niti se radi o nezavisnim načinima djelovanja. Naprotiv, ove metode se mogu preklapati, međusobno jačati i, također, moguće je da ideologija djeluje i nekim drugim metodama.

„Pored toga, veza koja je u tabeli uspostavljena između metoda djelovanja ideologije i strategije stvaranja simboličkih formi ne predstavlja jedinu moguću varijantu. Osim što u nekim slučajevima postoji tipološka veza, svaka od spomenutih strategija može biti korištena za druge ciljeve, kao što se i spomenute metode djelovanja ideologije mogu aktivirati na druge načine."[7]

[7] Ibid., str. 75.

TABELA 1

METODE DJELOVANJA IDEOLOGIJE

Generalne metode	Neke od tipskih strategija (smjernica) stvaranja simboličkih struktura
Legitimitet	Predstavljanje racionalnim Generalizacija Naracija
Dvoličnost	Premještanje Dopadljivost (ugađanje) Korištenje alegorije (kao npr. ukazivanje na pojedinačno kao na opće [obrnuto, zatim metafora aluzija)
Jedinstvo	Standardizacija Simbolizacija jedinstva
Razdijeljenost	Razdvajanje Čišćenje (otklanjanje nepoželjnog)
Fetišizam	Normalizacija (naturalizacija) Činiti tajnim Davanje prioriteta imenu ' Objektivizacija [nominovanje u teorijskom ' (gramatički) pogledu]"

Legalitet

Kao što je pokazao Maks Veber, odnosi dominacije i moći mogu se uspostaviti i očuvati tako da se predstave legalnim, zasnovanim na pravu i kao nešto što je dopušteno i što zaslužuje podršku. Legalitet se može tretirati kao predstavljanje određenih odnosa moći legalnim i to na osnovama specifičnih razloga i dokaza koji se prezentiraju u posebnim simboličkim oblicima i formama. Takva nastojanja u posebnim uvjetima mogu imati manji ili veći utjecaj.

Veber razlikuje tri tipa razloga i dokaza na kojima mogu biti zasnovane tvrdnje o legalitetu, a to su: racionalni (logički) razlozi (koji pribjegavaju zakonskoj i pravnoj dimenziji pravdanja legaliteta); tradicionalni razlozi (koji se oslanjaju na svetost tradicije sačuvane iz veoma dalekih vremena) i

[8] Ibid., str. 76.

karizmatski razlozi (koji pribjegavaju isticanju posebnih, karizmatskih osobina i kvaliteta osoba ili grupe koje imaju ili trebaju ostvariti dominaciju).

Tvrdnje zasnovane na ovakvim razlozima i dokazima mogu biti prezentirane i obznanjene kroz simboličke forme putem određenih tipskih strategija kreiranja simbola. Jedna od ovakvih tipskih strategija može se nazvati racionalizacija ili predstavljanje nečega logičnim. U ovoj strategiji kreator simboličkih formi proizvodi jedan lanac tvrdnji i dokaza nastojeći odbraniti ili opravdati neku strukturu društvenih odnosa i institucija i na taj način uvjeriti sagovornika da spomenuti odnosi i institucije zaslužuju podršku.

Sljedeća tipska strategija je generalizacija (uopćavanje). Institucionalni poredak i konsenzusi, koji su u skladu s interesima određene grupe osoba, pomoću ove strategije predstavljaju se kao nešto što je u službi općeg interesa. Ovaj poredak i konsenzusi smatraju se otvorenim za sve one koji imaju sposobnost i želju da u okviru njih napreduju.

Zagovaranje i pravdanje legaliteta može biti prezentirano i pomoću strategije naracije. Ovi zagovori i opravdanja imaju korijene u pričama i naracijama koje govore o prošlosti i koje se prema sadašnjosti odnose kao prema jednoj vanvremenskoj tradiciji. Naravno, nekada se, da bi se izazvao osjećaj pripadnosti jednoj historiji ili zajednici koja prolazi kroz fazu konflikta, protivrječnosti i razilaženja, ovakve tradicije kreiraju i izmišljaju.

Priče prenose i hroničari i osobe u svakodnevnom životu, a sve u službi pravdanja postupaka osoba koje sprovode moć u društvu, nastojeći tako umiriti druge i pomiriti ih s činjenicom da nemaju moć. Govori, dokumentarni zapisi, historiografije, priče i filmovi napravljeni su kao naracije koje kreiraju društvene odnose, ukazujući na posljedice društvene akcije i to na način da se mogu uspostaviti i očuvati odnosi dominacije. U običnim pričama i pošalicama, koje su toliko napunile naš svakodnevni život, stalno smo, kroz smijeh, zauzeti prenošenjem vanjske manifestacije svijeta jačajući vanjski poredak stvari, koje su, drugim riječima, veoma poučne i korisne.

Prenošenjem i prihvatanjem (slušanje, smijeh, gledanje) priča, ispričanih od drugih, bivamo uvučeni u simbolički proces koji, u određenim uvjetima, može biti u službi stvaranja i očuvanja odnosa dominacije i moći.

Dvoličnost (hipokrizija)

Druga opća metoda ideologije je dvoličnost. Odnosi moći mogu biti uspostavljeni i kontinuirano održavani pomoću tajnovitosti, negiranja, dvosmislenosti, nejasnoće ili predstavljanjem da bi se odvratila pažnja od aktuelnih procesa kroz različita objašnjenja i tumačenja. Ideologija se kroz dvoličnost može prezentirati korištenjem raznovrsnih strategija i u raznim simboličkim formama. Jedna takva strategija je premještanje. Izrazi ili fraze, koje se uobičajeno koriste za označavanje ili ukazivanje na jednu stvar ili određenu osobu, koriste se za označavanje nečega ili nekoga drugog, čime se težina pozitivnog ili negativnog značenja izraza ili fraze prenosi na tu drugu stvar ili osobu.

Sljedeća strategija koja u društvenim odnosima olakšava hipokriziju je dopadljivost (ugađanje); akcije, institucije ili društveni odnosi se interpretiraju, predstavljaju i opisuju tako da iziskuju pozitivno vrednovanje. Postoje brojni primjeri ovakvih interpretacija; represivno gušenje demonstracija predstavlja se kao "uspostavljanje reda"; zatvor ili zarobljenički logor nazivaju se "centrom za preodgajanje"; institucionalizirane nejednakosti zasnovane na etničkoj podijeljenosti nazivaju se "diferencirani razvoj"; ili, strani radnici koji nemaju građanska prava nazivaju se "radnici – gosti". Međutim, proces upotrebe alegorija uglavnom je mnogo sofisticiraniji od ovih, poznatih primjera.

U mnogim riječima koje upotrebljavamo postoji neka vrsta jasnoće i jednostavnosti, kao i nejasnoće i nepreciznosti, tako da se dopadljivost (ugađanje) može ostvariti malom, čak neprimjetnom promjenom značenja.

Ideologija kao dvoličnost (hipokrizija) može se manifestirati i kroz strategiju ili skup strategija koje možemo nazvati alegorija. Pod alegorijom se podrazumijeva alegorijsko (ili metaforično) korištenje jezika, ili općenitije, simboličkih formi. Proučavanje alegorija obično je vezano za područje književnosti. Međutim, korištenje alegorija i metafora jezika mnogo je šire od onoga što ova stručna oblast pokazuje.

„Najuobičajenije forme alegorije jesu ukazivanje na jedan dio umjesto na cjelinu i obrnuto, aluzija i metafora, i sve se one mogu koristiti za lukavstvo i prevare u odnosima dominacije. Koristi se, naprimjer, spajanje

značenja jednog dijela i cjeline; neko upotrijebi izraz za pojedinačno da bi ukazao na cjelinu – sinegdoha - ili isti izraz koji označava cjelinu da bi označio pojedinačno – metonimija. Ova disjunkcija može se ostvarivati zbunjivanjem ili izvrtanjem odnosa između cjeline i njenih dijelova, ili između određenih grupa i širih društvenih i političkih formacija. Tako se, na primjer, generički izrazi 'Britanci', 'Rusi', 'Amerikanci' koriste za označavanje zemalja ili posebnih grupa unutar jedne države - nacije."[9] U velikosrpskoj ideologiji imamo sličan primjer "zamjene" kada se za Bošnjake muslimane koristi naziv "Turci," čime se negativne konotacije koje Srbi imaju o Turcima iz osmanske vladavine projiciraju na Bošnjake muslimane.

U drugom kontekstu, zavisno od potreba ideologije, ti isti muslimani nazivaju se prevjerenim Srbima, ali ovo će pitanje u nastavku biti detaljnije razrađeno. Naravno, treba istaći da alegorijska ili metaforična upotreba jezika nije uvijek, pa čak ni uglavnom, ideološka. Bitno je ukazati da je ovaj način upotrebe jezika uobičajen u svakodnevnom diskursu, što je utjecajan način za iniciranje značenja u društveno-historijskom svijetu, a također ovako producirano značenje u određenom kontekstu može biti stavljeno u službu stvaranja, uspostavljanja i reproduciranja odnosa moći i dominacije.

Jedinstvo

„Treća metoda djelovanja ideologije je uspostavljanje jedinstva. Odnosi dominacije i moći mogu biti uspostavljeni i održavani uspostavom forme jedinstva na simboličkoj ravni pomoću koga se osobe grupišu u jedan kolektivni identitet, dok se njihove različitosti i elementi razilaženja brišu. Jedna tipska strategija pomoću koje se ovo jedinstvo manifestuje kroz simboličke forme je strategija standardizacije. Ovo je strategija kojom, na primjer, ideolozi, vlastodršci ili moćnici nastoje, definisanjem jednog nacionalnog jezika, zahvatiti različite (pa čak i suprotstavljene grupe)."[10]

---

[9] Ibid., str. 79.

[10] Ibid., str. 80.

Primjer, dobro poznat u velikosrpskoj ideologiji, za ovaj metod je reformatorski pokušaj Vuka Karadžića i njegovih savremenih nasljednika da posrbe sve jezike (i narode) među Južnim Slavenima.

Uspostavljanje jednog nacionalnog jezika može stvoriti kolektivni identitet među različitim grupama, kao i legaliziranu hijerarhiju među postojećim jezicima, narječjima i dijalektima unutar određene države - nacije.

„Sljedeća strategija produkovanja simbola koja pomaže u ostvarivanju jedinstva je strategija koju možemo nazvati simbolizacija jedinstva. Ova strategija podrazumijeva produkovanje simbola jedinstva, kolektivnog identiteta i ujednačavanja koji se publikuju i emituju unutar jedne ili više grupa. Konstrukcija simbola nacionalnog jedinstva, kao razne vrste zastava, nacionalna himna, znakovlje, heraldika, mape, predstavljaju jasne primjere ove strategije.

U praksi, simbolizacija jedinstva može biti ukomponovana sa procesima naracije. Tako, na primjer, jedinstvo može biti neodvojivi dio početne naracije koja govori o zajedničkoj historiji ili zajedničkoj sudbini. Ova metoda je uobičajena kako kod velikih organizacija poput modernih država - nacija, tako i kod manjih grupa kod kojih se upravo kroz ovakav proces simboličkog ujedinjavanja stvara i reprodukuje kolektivni identitet. Simbolizacija jedinstva ili povezivanja ljudi tako da nesporazumi i razlike budu zasjenjeni može, u određenim uslovima, biti stavljena u službu uspostavljanja i očuvanja odnosa dominacije.“[11]

Razdijeljenost

„Četvrta metoda djelovanja ideologije je razdijeljenost (razdvajanje). Odnosi moći mogu biti sačuvani ne samo ujedinjavanjem ljudi u jednu zajednicu ili zajedničku situaciju, nego i razdvajanjem i dijeljenjem osoba ili grupa koje su potencionalno sposobne da stvore probleme i izazove za dominantne grupe. Očuvanje moći se također ostvaruje usmjeravanjem protivničkih grupa (opozicije) u pravcu onoga što je definisano kao loše, štetno ili prijeteće.

[11] Ibid., str. 81.

U ovom slučaju se koristi tipska strategija produkovanja simbola pod nazivom odvajanje (ili segregacija) kojom se potenciraju razlike, suprotnosti i podijeljenosti među ljudima i grupama. Dakle, insistira se na specifičnostima grupa koje onemogućavaju stvaranje jedinstva među tim grupama, sprječava produkovanje izazova za postojeće stanje i opstruira njihovo utjecajno djelovanje.

Sljedeća strategija se može opisati kao čišćenje (ili otklanjanje nepoželjnog). Ovo podrazumijeva stvaranje unutarnjeg ili vanjskog neprijatelja koji je otjelotvoren kao faktor zla, štete ili prijetnje i ljudi (sljedbenici) se pozivaju da ga kolektivno odstrane i da mu se suprotstave. Ova strategija se obično kombinuje sa strategijama predviđenim za ostvarivanje jedinstva jer se neprijatelj smatra prijetnjom pred kojom je potrebno ostvariti jedinstvo.“[12]

Zanimljive podatke o rezultatima ovakvog ideološkog djelovanja velikosrpske ideologije možemo zapaziti i u istraživanju, izvršenom među Srbima 1999, pod naslovom „Autostereotipi i heterostereotipi Srba u Srbiji”.

Ideološko djelovanje produciralo je stereotipe o drugima koji pomažu u mobilizaciji ideoloških sljedbenika upravo za ono što smo nazvali otklanjanje nepoželjnog.

„Termin 'stereotip' je svoje danas uobičajeno značenje i popularnost stekao nakon Lipmanovog (Lippman, 1922) rada u kojem je on stereotipijama nazvao 'slike u našim glavama' o svijetu koji nas okružuje, a koje, pod utjecajem kulture u kojoj živimo, formiramo i prije nego što imamo priliku da ga upoznamo na osnovu ličnog iskustva.

Slika o drugima – skup uvjerenja o tipičnim osobinama i načinu ponašanja druge grupe – podloga je na osnovu koje ljudi razvijaju afektivni odnos prema pripadnicima druge grupe i ponašaju se prema njima na određen način. U socijalno-psihološkoj literaturi je uobičajeno da se ova slika označava terminom 'stereotip' i da se, zbog njene usklađenosti sa odgovarajućim osjećanjima i ponašanjem, smatra kognitivnom komponentom stava.“[13]

---

[12] Ibid., str. 82

[13] Dragan Popadić - Miloš Biro, AUTOSTEREOTIPI I HETEROSTEREOTIPI SRBA U SRBIJI, Nova srpska politička misao, Beograd, 12. 8. 1999.

Prema ovom istraživanju stereotipi o muslimanima i Albancima (aktuelnost pitanja Kosova) imaju isključivo negativne izdiferencirane osobine. Muslimani se opisuju kao primitivni, neiskreni, ne vole druge narode, prljavi, nekulturni, svadljivi, glupi, kukavice, lijeni. Stereotip o Albancima ima skoro sve negativne osobine izrazito naglašene. Na svakom paru osobina značajno češće im se pripisuje negativna nego pozitivna osobina. Stereotip o Albancima sličan je stereotipu o muslimanima. Oni se opisuju kao primitivni, ne vole druge narode, prljavi, nekulturni, drski, neiskreni, svadljivi, sebični, glupi, hladni, kukavice. I ostale osobine su im na negativnom polu, ali kao manje izražene im se pripisuje lijenost i negostoljubivost.

Autostereotip o Srbima izrazito je diferenciran, sastavljen isključivo od pozitivnih i veoma izraženih osobina. Srbi su gostoljubivi, ponosni, osjećajni, hrabri, vole druge narode, iskreni, nesebični, pametni, pošteni, čisti, ljubazni, civilizirani. Jedine osobine koje su nešto manje izražene su: vrijedni, kulturni i miroljubivi. (Ibid) Mada je ovo istraživanje izvršeno nakon agresije na BiH, u nastavku ćemo vidjeti kako su stereotipi kroz različite simboličke forme producirani i mnogo prije rata i genocida u Bosni.

Fetišizam (materijalizacija)

„Peta metoda djelovanja ideologije je fetišizam ili materijalizacija. Odnosi moći se mogu uspostavljati i održavati tako što se jedna određena historijska situacija predstavi kao trajna, prirodna i izvan ograničenja vremena. Procesi i pojave se utjelotvoruju u obliku stvari ili polu - prirodnih događaja na način da se njihova dimenzija društvenosti i historičnosti zanemari ili zaboravi. Prema tome ideologija kao fetišizacija podrazumijeva isključenje, komplikovanje i zanemarivanje historijskih i društvenih karakteristika društveno-historijskih pojava. Ili, ako želimo upotrijebiti izraz Claude Leforta, podrazumijeva uspostavljanje društva "bez historije" tačno u srcu historijskog društva. Ova ideološka metoda se može ostvarivati strategijom produkovanja simbola pod nazivom naturalizacija.

Prema događaju, situaciji ili pojavi koja je društveni i historijski produkt moguće je odnositi se kao jednoj prirodnoj pojavi ili neizbježnim rezultatima proisteklim iz specifičnosti prirodnih pojava."[14]

[14] John B. Thompson, nav. dj., str. 82

„Strategija produkovanja simbola slična spomenutoj može se nazvati činjenje trajnim (ovjekovječenje). Predstavljanjem društveno-historijskih pojava kao trajnih, nepromjenljivih i ponavljajućih, tim se pojavama oduzima njihova historijska dimenzija. Običaji, tradicije i institucije za koje se čini da se protežu u beskrajnu prošlost – tako da je izgubljen svaki trag njihovog nastanka ili je pitanje o njihovom kraju nezamislivo - poprimaju čvrstinu i krutost koju nije moguće narušiti. Oni su ukorijenjeni u društvenom životu dok se njihova, naizgled vanhistorijska karakteristika ističe pomoću simboličnih formi, formi koje svojim produkovanjem i prostim ponavljanjem ovjekovječuju ono što je inače slučajno.

Ideologija kao materijalizacija može biti manifestovana putem gramatičkih i tehnika sintakse kao što su davanje prioriteta imenu i objektivizacija (činjenje objektom). Davanje prioriteta imenu se javlja kada se rečenice ili dijelovi rečenice (objašnjenje djelovanja učesnika o kojima se govori), formiraju u obliku imenice. Na primjer, kada kažemo 'zabrana uvoza' umjesto da kažemo 'premijer je odlučio da zabrani uvoz'. Činjenje objektom se odvija kada se subjekti pojavljuju u formi objekta u rečenicama. Na primjer, kada kažemo – 'osumnjičeni je ispitivan', mjesto da kažemo "službenici policije su ispitivali osumnjičenog". Davanjem prioriteta imenici i činjenje objektom pažnja slušaoca ili čitaoca se usmjeravaju na određene teme. Ovim gramatičkim kategorijama odstranjuju se akter i nosilac radnje tako da se procesi predstavljaju kao stvari i događaji koji su se desili u odsutnosti aktera koji ih je uzrokovao ili proizveo. Ove i neke druge retoričke tehnike u specifičnim uslovima fetišizacijom (materijalizovanjem) društveno-historijskih pojava služe uspostavljanju i očuvanju odnosa moći. Prezentovanje procesa kao stvari, odbacivanje aktera i činilaca radnje, predstavljanje vremena u formi vječnog produžavanja, ovjekovječenje sadašnjosti, predstavljaju neke od puteva ponovnog uspostavljanja društva 'bez historije' u srcu historijskog društva."[15]

Najizrazitiji primjer, kao što ćemo kasnije vidjeti, korištenja ove strategije u velikosrpskoj ideologiji izražen je u ovjekovječenju Kosovskog boja i srednjovjekovnog srpskog carstva.

[15] Ibid., 82.

TEORIJSKI MODEL

Upravo izloženi Thompsonov prikaz općih načina djelovanja ideologije može biti osnova za plodnu analizu ideologije, zbog čega je i odabran kao teorijska osnova za ovaj rad.

S obzirom na to da je cilj ovog rada analiza odnosa koji postoji između velikosrpske ideologije i genocida nad bosanskim muslimanima, neophodno je stvoriti analitički okvir koji će omogućiti takvu analizu. Kao što ćemo u nastavku pokazati, uspostavljanje i očuvanje srpske dominacije na velikom prostoru bivše Jugoslavije u okviru tzv. "Velike Srbije" predstavlja osnovno jezgro velikosrpske ideologije, ali genocid nad Bošnjacima muslimanima također čini jedno od njenih glavnih opredjeljenja. Da bismo upotpunili potreban teorijski model, neophodno je da teoriju Thompsona strukturalno dogradimo s jednom teorijom o genocidu. U tu svrhu ćemo iskoristiti stanovište o genocidu autora Bartola i Slavena Letice, izneseno u njihovoj knjizi "Postmoderna i genocid u Bosni". Prije konstrukcije našeg teorijskog modela neophodno je prenijeti nekoliko stanovišta poznatih autoriteta o genocidu, navedenih u ovoj knjizi, a koja korespondiraju s našim pogledom na genocid nad bosanskim muslimanima.

„Prvu definiciju genocida dao je Raphael Lemkin 1944. godine: Pod genocidom podrazumijevamo uništenje naroda ili etničke grupe. Nova riječ, koju je autor sročio da bi označio i uključio iskustvo njenog modernog razvoja, skovana je od starogrčke riječi genos (rasa, pleme) i latinske riječi cide (ubiti)…

Općenito govoreći, genocid ne znači nužno neposredno uništenje naroda, osim kada se vrši masovno ubijanje svih pripadnika nekog naroda. Namjera je, zapravo, označiti koordinirani plan različitih akcija usmjerenih na razaranje neophodnih osnova za život nacionalnih grupa, s ciljem njihova uništenja. Ciljevi takvog plana bili bi dezintegracija političkih i socijalnih institucija, kulture, jezika, nacionalnih osjećanja, religije i ekonomske egzistencije nacionalnih grupa, te ugrožavanje osobne sigurnosti, slobode, zdravlja, digniteta, čak i života pojedinaca koji pripadaju takvoj grupi. Genocid je uperen protiv nacionalnih grupa kao entiteta, a uključene radnje uperene su protiv pojedinaca kao pripadnika

[16] Bartol i Slaven Letica, POSTMODERNA I GENOCID U BOSNI, „ETNIČKO ČIŠĆENJE" VELIKA PREVARA NAŠEG DOBA, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1997, str. 29.

nacionalne grupe, a ne protiv njih osobno.“[16]

Norman Cohn u knjizi “Punomoć za genocid” tvrdi da u središtu svakog genocidnog pokreta postoji „… poriv za čišćenje svijeta, uništavanjem neke kategorije ljudskih bića koja su predočena kao posrednici korupcije i inkarnacije Zla (te) upotreba masovnih krvoprolića kako bi se na Zemlji proizvelo Nebo“.[17]

I Zygmund Bauman je iznio glavne teorijske teze o normalnosti fenomena koji on naziva “modernim genocidom”:

„1. Genocid se može dogoditi bilo gdje;
2. moderni genocid je genocid sa svrhom, tj. rezultat je promišljene državne politike;
3. moderni genocid je nemoguć bez znanstveno-rasističke legitimacije;
4. on je proizvod civilizacijskog procesa (ne barbarstva) i njegove proizvodnje moralne indiferentnosti, moralnog sljepila i društvenog inžinjeringa, te
5. počinitelji genocida su normalni, ‘obični ljudi’, ne nužno ‘manijaci’, ‘luđaci’ ili ‘psihopati’.“[18]

Tužilaštvo Međunarodnog suda za zločine na prostoru bivše Jugoslavije pozvalo je dr. Tona Zwaana, također stručnjaka u ovoj relativno mladoj disciplini - istraživanje genocida, da na suđenju Slobodanu Miloševiću objasni stanovište društvenih nauka o genocidu. Zwaan je rekao da genocid nije prirodan fenomen u društvima i da ni u jednom slučaju nije posljedica vrenja u društvu, gdje gnjev masa zahvati i članove elita. „Naprotiv, radi se isključivo o obrnutom procesu, koji počinje kada oni koji imaju vlast ili žele da dođu na vlast stvore plan ili namjerno navedu mase na genocid. Pri tome moraju biti ispunjena dva preduslova: opća kriza i raslojavanje u društvu. Pod tim uslovima inicijatori naprave

[17] Norman Cohn, WARANT FOR GENOCIDE, THE MITH OF THE JEWISH WORLD – CONSPIRACY AND PROTOCOLD OF THE ELDERS OF ZION, New York, Haper and Row, 1997, str. 21.

[18] Zygmund Bauman, MODERNITY AND THE HOLOCAUST, Cornell University Press Ithacaa, New York, 1989, str. 39.

plan da eliminišu određenu grupu. Izvršenje plana počinje sa propagiranjem ideologije koja dehumanizuje neprijatelja i dijeli masu na 'nas' i 'njih'. Tako se vremenom prevlada ljudska averzija prema masovnom ubijanju. Elite pokretači genocida često koriste kolektivno historijsko sjećanje svoje grupe koja je, u stvarnosti ili legendi, bila žrtva neprijatelja."[19] Potvrdu ovog stava imamo i u sljedećim navodima vezanim za ratove na prostorima bivše Jugoslavije: „Prvo se intelektualna elita, dakle ljudi čije je osnovno oruđe i oružje, reč, potrudi da narodu "provre krvca", koristeći pritom mitove, bajke, epske pesme, ili drugačije rečeno, laži i poluistine koje svojom umetničkom vrednošću zadovoljavaju ljudsku potrebu za moralnim i lepim. Nakon tog 'zagrevanja', počinje ono pravo, ono zbog čega su i uspaljivani srca i umovi naroda. Na scenu stupaju ljudi čije oružje više nije reč."[20]

Svaka od spomenutih definicija na svojstven način objašnjava, između ostalog, i ono što se dogodilo tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu, a što je svijet prepoznao kao genocid.

Mada svaki zločin genocida posjeduje određene karakteristike, koje ga razlikuju od ostalih, sličnih zločina, Bartol i Slaven Letica smatraju da postoje mnoge sličnosti koje se mogu generalizirati upotrebom tehnike prepoznavanja obrazaca. Tako se može izdvojiti šest elemenata koji su zajednički svim genocidnim procesima, pa tako i velikosrpskom genocidu nad Bošnjacima muslimanima.

---

[19] Ton Zwaan, INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL FOR YUGOSLAVIA (ICTY), Suđenje – Milošević – Hag – Sudnica jedan, dan 274, 20. januar 2004.

[20] M. Tomanić, nav. dj., str. 9.

TABELA 2

Delegitimizacija potencijalnih žrtava
(legitimizacija genocida)

↓

Demonizacija

↓

Dehumanizacija
(koncentracija žrtava)

↓

Destrukcija
(genocidna praksa)

↓

Poricanje[21]

„Navedena šema prikazuje samo elemente genocidnog procesa ali ne i njihov hronološki slijed. Vrlo često se dva ili više elemenata pojavljuje simultano, kao na primjer legitimizacija genocida i demonizacija potencijalnih žrtava. Svaki od navedenih elemenata jest isto tako dinamički proces, podložan promjenama te ga kao takvog treba promatrati i analizirati.“[22]

Navedena shema urađena je u kontekstu analize posljednjeg genocida u Bosni, te stoga zahvata i elemente koji nisu predmet naše analize. Naime, ne namjeravamo se baviti “praktičnim” provođenjem genocida, nego se više koncentriramo na njegovu ideološku pripremu. Tako da ova analiza direktno ne uzima u obzir elemente “koncentracije žrtava” i “genocidne prakse”, nego se zadržava na preostalim elementima, to jest “delegitimizaciji potencijalnih žrtava”, “dehumanizaciji” i “poricanju”.

[21] Bartol i Slaven Letica, nav. dj., str. 57.

[22] Ibid., str. 58

Radi se o elementima koji se mogu povezati s velikosrpskom ideologijom, dok su preostali elementi ove sheme logičan slijed događanja nakon ideološke pripreme sljedbenika ideologije.

Delegitimizacija potencijalnih žrtava (legitimizacija genocida)

„U slučaju Bosne izvorna je legitimizacija genocida imala dvije dimenzije: međunarodnu i unutrašnju…

U tu su (Srbi) svrhu upotrijebili najsnažnije suvremene političke antimitove zapadnog svijeta: strah od raspada federalnih država, strah od nacizma, strah od islamskog fundamentalizma.“[23]

Ovdje je potrebno napomenuti da je velikosrpska ideologija tokom historije u svrhu delegitimizacije žrtava koristila i druge elemente ili, rečeno jezikom Thompsona, simboličke forme koje su neodvojivi dio ove ideologije.

Demonizacija (stvaranje neprijatelja)

Bartol i Slaven Letica dobro zapažaju: „fenomen velikosrpskog genocida nad Bosancima ne može se objasniti kao završni čin pet stoljeća latentno prisutnog antimuslimanskog raspoloženja u srpskoj popularnoj kulturi i srpskoj pravoslavnoj religiji.“

„Mada je srpska popularna kultura“, nastavljaju oni, „utemeljena u narodnim epovima koji su - znatno više od epova drugih naroda - ispunjeni etnocentrizmom i teocentrizmom, nacionalnom patetikom, narcizmom i apokaliptičnim fantazijama, opsjednuti takozvanim kosovskim mitom, ona sama po sebi ne bi nikada mogla postati pokretačem genocidne svijesti.“[24]

Zaista bi bilo teško prihvatiti da jedna kultura, bez obzira o čijoj se kulturi radilo, njemačkoj, srpskoj ili nekoj drugoj, može biti pokretač genocidne svijesti i genocida. Međutim, nesumnjivo je da ideologija, kao korištenje značenja simboličkih formi u službi moći i dominacije, može producirati genocidnu svijest.

[23] Ibid.

[24] Ibid., str. 59.

Također, „iskustvo viševjekovnog života na prostorima Bosne i Hercegovine demantuje teorije o višestoljetnom sukobu među balkanskim narodima“.[25]

Mi smo stava da je za produciranje sukoba potreban pokretač u vidu ideologije koji će koristiti sve raspoložive simboličke forme za mobilizaciju svojih sljedbenika, bez obzira gdje se one nalazile. Tako ćemo vidjeti da su u ideološke svrhe za ostvarivanje dominacije korištene simboličke forme koje se nalaze i u historiji, i u srpskim epovima, i u književnosti, i u kulturi. Također, ponovo ističemo, nijedna simbolička forma, sama po sebi, nije ideološka sve dok se, u određenom društveno-historijskom kontekstu, ne upotrijebi u ideološke svrhe, to jest za uspostavljanje i očuvanje odnosa dominacije i moći koji se u ovom slučaju nastoje ostvariti i genocidom.

Sve u svemu, demonizacija predstavlja projekciju demonskih predodžbi o drugima. „Tako su Bošnjaci – muslimani u posljednjoj agresiji na Bosnu i Hercegovinu predstavljani kao Turci zbog navodne zavjere s džihadom (sic!) i Iranom i optuživani za tajno planiranje zločina i genocida nad srpskim narodom.“[26]

Poricanje

Proces poricanja je karakteristika velikosrpske ideologije. Poricanje je počelo s početkom zločina i nije karakteristika samo posljednjeg genocida nad Bošnjacima muslimanima. Što se tiče ideologije, poricanje je jedan od njenih glavnih elemenata. Poriču se nacija, jezik, historija i sve ono što predstavlja neodvojivi dio identiteta Bošnjaka muslimana. Ovo poricanje je, u slučaju velikosrpske ideologije i genocida nad Bošnjacima muslimanima, neodvojivi dio prethodno spomenute dehumanizacije. Sociolog Herbert Kelman dobro je primijetio: ”Masakri postaju mogući u onolikoj mjeri koliko smo mi druga ljudska bića lišili njihovog identiteta i zajednice. Tako, kada je grupa ljudi u potpunosti definisana unutar kate-

[25] Norman Cigar, GENOCID U BOSNI, POLITIKA „ETNIČKOG ČIŠĆENJA“, Centar za izučavanje genocida i zločina protiv međunarodnog prava, Sarajevo, 1998.

[26] B. i S. Letica, nav. dj., str. 60.

gorije kojoj oni pripadaju, i kada je ta kategorija isključena iz ljudske zajednice, tada se moralna ograničenja protiv njihovog ubijanja daleko lakše prevazilaze…"[27]

Konačno, kombinacijom teorijske sheme Tompsona o ideologiji i teorijske sheme Bartola i Slavena Letice o genocidu dobit ćemo teorijski model koji ćemo u ovom radu koristiti za analizu uzajamnog odnosa između velikosrpske ideologije i genocida nad bosanskim muslimanima.

TABELA 3

Metode djelovanja ideologije u odnosu na genocid

Generalne metode	Neke od tipskih strategija simboličnih struktura	Elementi genocida
Legitimitet	Predstavljanje racionalnim Generalizacija Naracije	**Delegitimizacija mogućih žrtava** (Legitimizacija genocida)
Fetišizam	**Normalizacija (naturalizacija) činiti trajnim** Davanje prioriteta imenu / Objektivizacija [nominovanje u teorijskom / (gramatički) pogledu]	
Dvoličnost	**Premještanje Obećavanje** **Korištenje alegorije** (kao npr. ukazivanje na pojedinačno kao na opće i obrnuto, metafora, aluzija)	**Demonizacija** (Proizvodnja neprijatelja)
Jedinstvo	**Standardizacija** **Simbolizacija jedinstva**	**Negacija**
Razdijeljenost	**Razdvajanja** **čišćenje** (otklanjanje nepoželjnog)	

[27] Herbert Kelman, VIOLENCE WITHOUD MORAL RESTRAINT, Reflections On Dehumanization Of Victims And Victimizers, The Jurnal of Social Isuues, sv. 29, br. 4, London, 1973. U: Cigar, GENOCID U BOSNI: POLITIKA "ETNIČKOG ČIŠĆENJA", str. 90.

Gornja tabela pokazuje načine na koji se, kroz opće metode djelovanja ideologije, stvaraju uvjeti za provođenje genocida. Tako, kao što ćemo vidjeti u narednoj analizi, generalna metoda djelovanja ideologije legalitet povezana je s elementima genocida dehumanizacija žrtava i negacija zločina. Ideološka metoda fetišizam odnosi se, također, na element genocida dehumanizacije. Dvoličnost kao ideološka metoda veže se za elemente genocida demonizacija i negacija genocida. I dvije metode djelovanja ideologije jedinstvo i razdijeljenost kroz svoje metode pomažu dehumanizaciji i proizvodnji neprijatelja.

Da bismo izbjegli nepotrebno ponavljanje, ovdje nećemo detaljno objašnjavati ove procese, nego ćemo u nastavku, izlažući elemente velikosrpske ideologije, objasniti odnose ideoloških metoda s genocidom.

ODREĐENJE I EPSKI KORIJENI VELIKOSRPSKE IDEOLOGIJE

Fenomenologiju srpskog nacionalizma nije moguće objasniti samo događajima u posljednjih dvadeset godina ili samo tokom postojanja Socijalističke federativne republike Jugoslavije. Korijeni nacionalizma mnogo su dublji, a njegova ideja vodilja jeste obnova srednjovjekovne države, ideja koja je od samog početka bila neostvariva. Radi se o konzervativnoj ideji čiji su korijeni u „Načertaniju" Ilije Garašanina. Ona je bila dominantna kako u unutrašnjoj tako i u spoljnjoj politici Srbije, a kasnije i u Jugoslaviji. To je prvi dokument koji jasno govori o aspiracijama srpskih političara koji su utemeljili modernu Srbiju.

„Obnavljanje savremene srpske države imalo je u početku karakter oslobodilačkog rata (Prvi srpski ustanak 1804. i Drugi srpski ustanak 1814) od Turaka, pa je Srbija tokom celog XIX veka bila u oslobodilačkom procesu. Početkom XX veka tj. od balkanskih ratova počinju njeni osvajački ratovi i borba za Veliku Srbiju. Stvaranjem Jugoslavije srpski narod se našao u jednoj državi što je i bila ideja vodilja srpskih političara. Kada je postalo jasno da druga Jugoslavija nije održiva na starim pretpostavkama koje su jedine bile prihvatljive za srpsku elitu (unitarna Jugoslavija) Srpska

elita nije prihvatila, ona je aktivirala program 'oslobođenja i ujedinjenja svih Srba'."[28]

Dakle, srpski zločini istrebljenja, progona i masovnih likvidacija nad Bošnjacima i drugim muslimanima traju oko dva vijeka. Oni su rezultat stalne srbijanske i crnogorske politike od početka XVIII vijeka do danas. Duhovno i materijalno uništavanje koje Srbi i Crnogorci provode nad Bošnjacima muslimanima motivirano je velikosrpskom genocidnom ideologijom. U široj razradi osnova ove, u svojoj biti fašističke ideologije dr. Smail Čekić ističe da je ona „razrađena i uobličena u Njegoševom "Gorskom vijencu", Garašaninovom "Načertaniju" iz 1844; politici kraljevske Srbije; jezičkom nacionalizmu Vuka Karadžića; materijalima Krfske deklaracije 1917; nacionalističkim programima srpskih građanskih krugova, koje je najjasnije izražavao Srpski kulturni klub i razna srpska društva, udruženja i Srpska pravoslavna crkva; genocidnom programu četničkog pokreta Draže Mihailovića od septembra 1941. i njegovoj Instrukciji od 20. decembra iste godine o istrebljenju Muslimana; zaključcima četničke konferencije u Šahovićima (početkom januara 1943); programskim dokumentima SANU; historiografskim, filozofskim i književnim radovima Vase Čubrilovića, Dobrice Ćosića, Milorada Ekmečića, Veselina Đuretića, Vasilije Krestića, Mihajla Markovića i dr.; strateškim planovima vojnog vrha SFRJ i državnog političkog rukovodstva Srbije; dugogodišnjim pripremama SSUP-a (Savezni sekretarijat za unutrašnje poslove), posebno Petra Gračanina; programima većeg broja političkih partija, stranaka, teoretičara, državnika i uglednika Srpske pravoslavne crkve u Srbiji, Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini. Ta ideologija u čijoj je osnovi patološka mržnja prema svemu onom što nije srpsko i pravoslavno, posebno mržnja prema Muslimanima i islamu, stalno je prisutna u srpskoj istoriografiji, književnosti, kulturi, politici, religiji i dr."[29]

---

[28] Sonja Biserko, SRPSKA ELITA I REALIZACIJA SRPSKOG NACIONALNOG PROGRAMA, "KOVANJE ANTIJUGOSLOVENSKE ZAVERE", Knjiga 1, Svjedočanstva 26, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, str. 8.

[29] Smail Čekić, UZROCI, CILJEVI I RAZMJERE AGRESIJE NA BOSNU I HERCEGOVINU 1991–1995, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 1995, str. 22.

„U svim velikosrpskim planovima i četničkim genocidnim programskim dokumentima navodi se da je stvaranje i organizovanje homogene Srbije (etnički čiste srpske države) koja će obuhvatati 'celo etničko područje na kome Srbi žive', 'prva i osnovna dužnost' svih Srba."[30]

„Jedini ideal mnogih Srba u zadnjih 200 godina je stvaranje velike, moćne i 'nepobedive Srbije' na Balkanu u kojoj će isključivo živjeti samo Srbi ('Svi Srbi u jednoj državi', 'Srbija će biti velika jaka ili je neće biti', 'državno, prostorno i kulturno jedinstvo svih Srba' i dr.)."[31]

Prema tome, ako hoćemo da, oslanjajući se na teoriju Thompsona, najkraće definiramo velikosrpsku ideologiju, možemo reći da je to tipično korištenje simboličkih formi, s ciljem uspostavljanja i očuvanja dominacije i moći koje se manifestiraju kroz pokušaje uspostavljanja "Velike Srbije" kao političkog jezgra i programa te ideologije. U provođenju tog programa Bošnjaci muslimani tretiraju se kao "strani element" koji treba biti "očišćen". Pod uspostavljanjem i održavanjem dominacije u velikosrpskoj ideologiji podrazumijeva se uspostavljanje velike srpske države na određenom području s potpunom prevlasti Srba nad drugim narodima koji nisu uništeni tokom uspostave te države. Najteži ratni zločini, pa čak i genocid, prihvaćeni su i neodvojivi dio ovog procesa, posebno kada se radi o sljedbenicima drugih religija i naroda.

U analizi velikosrpske ideologije, na osnovu teorije Johna Thompsona, a za što potpunije razumijevanje problema, pristupit ćemo analizi osnovnih elemenata ove ideologije kako slijedi:

- srpska epska poezija ili "Kosovski mit". U ovom dijelu ukazat ćemo na nekoliko književnih djela koja su bila utjecajna u širenju ideološkog mišljenja;
- Srpska pravoslavna crkva i širenje velikosrpske ideologije;
- ideologija u naukama kao što su: historija, antropologija, lingvistika i orijentalistika;

[30] Ibid.

[31] Ibid., str. 24.

- srpski politički programi koji su direktno ili indirektno pripremljeni s ciljem uspostavljanja "Velike Srbije".

Potrebno je naglasiti da navedeni elementi nisu jasno odvojeni jedan od drugog, odnosno da nemaju međusobno nezavisne uloge u toj ideologiji. Ovi su elementi u međusobnom odnosu i kroz taj odnos kreiraju jednu ideološku strukturu. Tokom analize ovih elemenata prezentirat ćemo opće metode djelovanja ideologije i njihov odnos sa strategijama stvaranja simbola onako kako je to koncipirano u teoriji Johna B. Thompsona, te ih dovesti u vezu s elementima genocida, shodno pristupu Bartola i Slavena Letice.

ULOGA SIMBOLIČKIH FORMI KOSOVSKOG EPA U VELIKOSRPSKOJ IDEOLOGIJI

„Zločin stiže na krilima epskog pesništva i najgori grabljivac sposoban je da vam između dva klanja ispeva malu rukovet punu besa i mržnje"[32]

Koristiti izvore s bivših jugoslavenskih prostora o sukobu na Kosovu, koji se na kraju XIV vijeka dogodio između pristalica i saveznika srpskog kneza Lazara i osmanskih trupa, veoma je teško, prije svega zbog njihove pristrasnosti i isprepletenosti s legendama i narodnim predanjima. Stoga smo za prikaz ove bitke koristili stranog autora Noela Malcolma, koji u knjizi „Kosovo: kratka povijest" kaže: „Postoje dvije raširene pretpostavke o velikoj bitki na Kosovu 1389: da je to bila turska pobjeda koja je uništila Srbijansko carstvo i da su poraženi Srbi odmah pali pod osmansku vlast. Obje su pogrešne. Prva pretpostavka zanemaruje činjenicu da se Srbijansko carstvo raspalo neposredno nakon smrti cara Dušana, 1355. Srbijanska državnost je preživjela još sedamdeset godina, sa ograničenim osmanskim uplitanjima u nekim periodima. A što se tiče značaja bitaka, mnogi povjesničari vjeruju da je ranija pobjeda Turaka kod rijeke Marice u

[32] Paskal Brikner, ETNIČKA TEOLOGIJA – POISTOVEĆIVANJE SA ŽRTVOM U SRPSKOJ PROPAGANDI, Republika, 115/1995, str. 17.

Bugarskoj 1371. imala mnogo dalekosežnije efekte nego Bitka na Kosovu: Bitka kod Marice je ustvari otvorila put za osmansko osvajanje cijelog Balkana.“[33]

„Ipak, sasvim je logično da su središnje srbijanske zemlje Bitku na Kosovu smatrale važnom prekretnicom, događajem koji je ukazivao na to da će, prije ili kasnije, doći do gašenja srpske državnosti. U svakom slučaju, značaj ove bitke za srbijanski narod ne može se mjeriti samo po njenim političko-strateškim posljedicama. Priča o Kosovskoj bici postala je simbol, neka vrsta talismana srbijanskog identiteta, tako da ovaj događaj ima status kakav nema ništa drugo u povijesti Srba. Naziv 'kosovki mit' za ovu priču sa ideološkim nabojem ne znači da je sve u njoj lažno, nego prije da ona posjeduje djelovanje talismana.“[34] Kosovska bitka je kroz ideološku upotrebu postala vanvremenska kategorija, jedan historijski događaj koji je, kroz ep, mit i druge oblike naracije, oblikovan tako da može imati vanvremensku ili, bolje rečeno, svevremensku upotrebu. Relativiziranjem historijskih činjenica vezanih za ovu bitku i isticanjem ili izmišljanjem novih elemenata vezanih za nju, stvoreni su uvjeti da se kroz naraciju i druge oblike prenošenja simbola istaknu vječne kategorije, kao što su borba dobra i zla, svjetla i tame, vjere i nevjere. Takvom fetišizacijom omogućeno je da se, s generacije na generaciju, prenosi jedan trajan prije svega simbolički, a veoma često i ideološki kontekst. John Reed kaže: „Kod Srba svaki obični vojnik zna zašto se bori. Kad je bio dijete, majka ga je pozdravljala riječima: 'Zdravo, osvetniče Kosova!'“[35]

Nedostatak autentičnih historijskih činjenica vezanih za ovu bitku još je više otvorio prostor za manipulaciju i ideološko kreiranje i proizvodnju simbola. „Ono nekoliko činjenica koje su izvjesne u vezi sa ovom bitkom može se sažeti u par riječi. Borbe su bile žestoke, gubici teški na obje strane. I (srpski knez) Lazar i (osmanski sultan) Murat su poginuli.

---

[33] Noel Malcolm, KOSOVO – KRATKA POVIJEST, prijevod na bosanski: Senada Kreso, Sabina Berberović i Amira Sadiković, DANI, Sarajevo, 2000, str. 105.

[34] Ibid.

[35] Vladimir Dedijer, SARAJEVO 1914, Svjetlost, Sarajevo, 1966.

Na kraju bitke, polje je ostalo u rukama Turaka. Murata je naslijedio sin Bajazid, koji je komandovao nekim turskim odredima u bitki; potom je ono što je ostalo od njegove vojske vratio u osmansku zemlju kako bi osigurao nasljeđivanje prijestola. Lazara je naslijedio njegov mladi sin Stefan Lazarević, koji će kasnije, po savjetu svoje majke udove kneginje Milice, postati turski vazal. Sve ostalo u vezi sa Kosovskom bitkom je neizvjesno: ko je sve učestvovao, kolike su bile vojske, kako je tekla bitka, koje su bile glavne prekretne tačke u borbi, kada i kako je smrt zadesila Lazara i Murata i da li, na kraju, treba smatrati da je to bila pobjeda ili neriješen ishod?“[36]

Oskudne činjenice o ovom događaju pokazuju da Kosovski boj i nije bio sukob kosmičkih razmjera, kako je kasnije predstavljen u srpskoj historiografiji, politici i posebno ideologiji. To su, u posljednje vrijeme, u svojim istraživanjima primijetili i srbijanski autori koji su, zbog utjecaja koji je ovaj historijski događaj imao i ima na savremenu historiju Srbije, počeli ozbiljnije naučno valorizirati ovaj događaj. Tako jedan od njih kaže: „Sve u svemu, to je bila tipična srednjovekovna bitka – kao poslednje sredstvo za rešavanje međuvladarskih napetosti. Međutim Kosovska bitka je (u srpskoj epskoj tradiciji op.a.) predstavljena kao bitka mitoloških razmera u kojoj su Srbi, braneći sopstvenu zemlju, branili i odbranili evropsku hrišćansku civilizaciju od varvarske inoverne najezde sa Bliskog Istoka.“[37]

Međutim, zbog velikog preokreta do kojeg je došlo nakon potpunog pada Srbije pod osmansku vlast, posebno zbog civilizacijskih i religijskih razlika s osvajačem, u srbijanskoj narodnoj kulturi ova se bitka uzima kao prelomna tačka u historiji srpskog naroda. Na tim osnovama razvijena je epska tradicija koja je, pored isticanja vječnih simbola borbe između dobra i zla, posebnu pažnju posvetila religijskom elementu. Epska poezija nastala na predanju o Kosovskom boju nema određenog autora i uglavnom

[36] N. Malcolm, nav. dj., str. 108.

[37] Đokica Jovnović, POLITIČKA I IDEOLOŠKA UPOTREBA NACIONALNOG MITA, Filozofski fakultet, Niš, 1999, str. 3.

se svrstava u narodnu poeziju, koja je prenošena usmeno, s koljena na koljeno. Kao što je već rečeno, historija ne daje neke posebne detalje o ovom sukobu, ali prema riječima jednog od modernih velikosrpskih ideologa akademika Matije Bećkovića: ”Pesma svesaznateljka i njena sveuvidnost preuzela je na sebe odgovornost da utvrdi tok boja, odredi učesnike i presudi pobednika. Tako smo dobili dragocene pojedinosti koje je jedino mogla doznati poezija.”[38]

Od svog ozbiljnijeg, akademskog aktualiziranja sa srpskim ustancima protiv Osmanlija, srpska epska poezija poprima, pored kulturološke, donekle religijsku i političku te posebno ideološku ulogu. Ova poezija bit će intenzivno korištena za mobilizaciju masa za ostvarivanje velikosrpskih političkih ciljeva i njena aktuelnost, u tom kontekstu, došla je ponovo do izražaja tokom ratova na prostorima bivše Jugoslavije.

Akademik Milorad Ekmečić kaže: ”Svaki nacionalizam počinje skupljanjem bajki ili epskih pesama, i to je, dakle, elitni nacionalizam.”[39]

Prema tome, u daljem tekstu izlažu se načini na koje se retorika, koja se odnosi na fenomen Kosova, vremenom spajala i miješala. Kosovo kao historijski događaj, Kosovo kao sveprisutna mitsko-religiozna stvarnost ili kao narodna epska tradicija izgledaju kao predstave koje skoro mogu zamijeniti mjesta. Kao rezultat toga, vidimo tačke međusobnog približavanja i presijecanja različitih diskursa (literarnih, religioznih, političkih) i relativnu lahkoću s kojom je tema Kosova prelazila granice ovih diskursa, pokazujući da se epska prošlost ne može spriječiti da postane sada iskoristiva prošlost i da epski tekst može postati dio političkog konteksta u određenim historijskim prilikama.

O ulozi srpske epske poezije u kreiranju velikosrpske ideologije i mobiliziranju snaga za krvave pohode, koji su devedesetih godina prošlog vijeka obilježili prostore bivše Jugoslavije, mnogo toga je rečeno. Stavovi su oprečni – od pripisivanja ključne uloge epskoj tradiciji u izgradnji svijesti

[38] Matija Bećković, KOSOVO NAJSKUPLJA SRPSKA REČ, Glas crkve, Valjevo, 1989, str. 6.

[39] Preneseno iz: M. Tomanić, nav. dj., str. 9.

sklone zločinima do negiranja bitnije uloge epske naracije u kreiranju odnosa prema nesrpskim narodima, posebno muslimanima. „Ohrabrenje za predstojeće obračune ipak se nalazi i u obnovljenim mitovima - u prvom redu kosovskog mita - koji uznosi kult žrtve a 'nebeski narod' lišava odgovornosti prema konkretnoj istoriji, drugim nacijama i vlastitom narodu. U pogon su stavljeni svi slojevi mitologije - laički, pravoslavni i paganski. Potvrda za borbenu obnovu kosovskog mita traži se u tekućem iseljavanju Srba s Kosova kao 'svete zemlje', koje ubrzano teče upravo u godinama rasta krize Jugoslavije i zamaha nacionalizma."[40]

Međutim, ako bismo odbacili „fiktivnost" kosovske teme kao nešto što je rezervirano jedino za „predstavljanje" (epska pjesma, mit) i nešto što je izolirano od „činjenice" (historije), to bi potkopalo moć koju ta tema ima u narodu, u čemu i leži njen mobilizirajući potencijal.
„Kosovska bitka bila je i ostala u narodnoj svesti centralni događaj čitave srpske istorije. Tu je u općem, ali neopravdanom, uverenju propala srpska država, tu je pokopana njena samostalnost, tu je počelo robovanje Turcima."[41]

Mit (često u kičerskoj varijanti) proizveden je zato što se samoj stvarnosti ne može dopustiti da bude na "nižoj" ravni u odnosu na mit. Naprimjer, skriva se istina da su u ovom boju, pored Srba, učestvovali i pripadnici drugih balkanskih naroda (i Albanci) koji su zajedno pokušali odbraniti se od prijeteće najezde Osmanlija. Neke se istine objašnjavaju na historijski neadekvatan način. Različiti politički interesi, međusobna surevnjivost i zavist, nejedinstvo ondašnje vlastele tumače se kao podjela na one koji su „verni Bogu i rodu" i na one koji su „izdajnici". Tako je rođen mit da su u ovom sukobu Srbi odnijeli moralnu pobjedu, opredijelivši se za vječni život u „carstvu nebeskom" i da su u slavu junačkih Srba zvonila crkvena zvona čak u Parizu, čime je evropska hrišćanska civilizacija na Kosovu odlučno i definitivno i, uz žrtve epskih razmjera, odbranjena.

---

[40] Popov, SRPSKA DRAMEDIJA, Ogledi, broj 155–156, 1-31. januar 1997, http://www.yurope.com/zines/republika/arhiva/97/155/155-42.html.

[41] Olga Zirojević, KOSOVO U KOLEKTIVNOM PAMĆENJU, SRPSKA STRANA RATA, Beograd, 1996, str. 201.

„I, kao i inače, i ovdje se mitovi magnetskim i demonskim silama bore za svoju 'vjerodostojnu' postojanost. Kao takvi imaju metafizičko pojmovno značenje – van svijesti su i razuma – a obično su usmjereni ka historijskim ličnostima i događajima, sa obilježjem natprirodnog karaktera. Suština im je u tome što obično sadrže priče o ljudskoj sudbini i o ljudskom suočavanju sa iskušenjima, sa neprestanim miješanjem racionalnog i iracionalnog".[42]

Pored miješanja i ispreplitanja legendarnog, iracionalnog i mitološkog s historijskim, ovdje je intenzivno uveden i kršćanski religijski element, čime je utjecaj na svijest naroda znatno pojačana. Tako, "kao što je stradanje Hristovo bilo stradanje onoga ko postojano stoji na međi dobra i ljubavi i zato je bio nesmiljeno kažnjen od onih koje je branio i od samih sebe i od njihovog unutrašnjeg zla, tako i ovaj narod, iako beskompromisno veran čuvar evropske hrišćanske međe, od iste Evrope biva kažnjen njenim nerazumevanjem. Zašto? Zato što je njegova veličina veća od Evropske. Zato što tu istinu Evropa ne može da dokuči. Istinu koju Srbi već rođenjem poseduju."[43]

Taj mitski i kičerski stereotip Ivan Čolović ovako opisuje: "U opstanku Srba, uprkos svemu i protiv svih, treba videti prst sudbine, volju božju, srpski krst. Srbima je pisano da se, bez ostatka i bez uslova, žrtvuju za vrednosti koje im je proviđenje dalo na čuvanje: duša, krst časni, sloboda. To opredeljenje za spas najviših ljudskih vrednosti u nepoštednoj borbi protiv silnika sveta, Srbi su najjasnije potvrdili u Kosovskom boju, zato se ono naziva kosovskim zavetom. Srbi su i danas čuvari najređih i najvažnijih ljudskih vrednosti, srca i duha. U obezdušenom svetu modernog materijalizma, u civilizaciji lažnog materijalnog blagostanja i kukavičkog pacifizma, oni prednjače u borbi za ideale istovremeno prirodnog i svetog čoveka ratnika. Oni se u toj borbi ne boje smrti, jer bez smrti nema nacionalnog vaskrsenja."[44]

---

[42] D. Kostić, PSIHOLOŠKI REČNIK, "Savremena administracija", Beograd, 1991.

[43] Đokica Jovanović, POLITIČKA I IDEOLOŠKA UPOTREBA NACIONALNOG MITA, Filozofski fakultet, Niš: http://www.komunikacija.org.yu/komunikacija/ casopisi/ junir/VII/d16/document.

[44] Ivan Čolović, MITSKA SRBIJA I KOMENTARI, Dijalog, pilot broj, jesen-zima, 1995, str. 27.

Naš stav je da su simboličke forme preuzete, između ostalog, iz srpske epske tradicije, korištene u ideološke svrhe čiji je krajnji cilj stvaranje „Velike Srbije“. Te simboličke forme su također ideološki upotrijebljene u kreiranju svijesti koja je producirala genocid nad Bošnjacima muslimanima, ali epske simboličke forme, same po sebi, nisu ni ideološke ni genocidne, sve dok se u određenim društveno-historijskim uvjetima ne upotrijebe za uspostavljanje i očuvanje dominacije i moći.

Kada bi epska tradicija, sama po sebi, bila izvor genocidnosti i zločinačke ćudi, onda bi se očekivalo da bi i drugi narodi, koji posjeduju i bogatiju epsku tradiciju i književnost od Srba, potencijalno trebali biti genocidni, ali kod njih njihova epska tradicija nije izazvala takav utjecaj. Dakle, mora postojati namjera da se određene epske ili neke druge simboličke forme koriste u ideološke svrhe, kao što je slučaj s velikosrpskom ideologijom. Ovo pitanje bit će malo jasnije kada se upoznamo s nekim općim karakteristikama epa kao književne forme.

Ep

Neophodno je da ovdje, s ciljem približavanja teme, ukažemo na glavne karakteristike epa i epske poezije kao književnog stila: „Ep je vrsta deskriptivne poezije koja opisuje djela heroja, narodna ili pojedinačna junaštva, počasti i veličine, obuhvatajući različite pojave i događaje. Teme epa su velika i čudnovata djela koja ostavljaju utjecaj na sve pripadnike jednog naroda u različitim razdobljima.“[45] U srpskoj epskoj poeziji to djelo podrazumijeva borbu protiv neprijatelja i filozofsku raspravu o dobru i zlu.

Skup herojskih djela, pojedinačnih ili grupnih (narodnih), u epskoj poeziji oblikuje se u formi priče ili priča u kojima je uočljiv redoslijed i poredak. „Priča započinje na jednoj ili više početnih tačaka i u kontinuitetu teče do kraja. Nema prekidanja tako da čitalac može, čitajući slijediti priču od početka do kraja.“[46]

---

[45] Zebihullah Saffa, LEGENDARNO PJESNIŠTVO U IRANU, „Amir Kabir“, peto izdanje, Teheran, 1980, str. 3.

[46] Ibid.

Može se reći da je ep duga narativna pjesma koja govori o ponašanju i djelovanju junaka i junačkim, časnim djelima iz drevnog života jednog naroda.

„Ep se rađa iz jednog događaja, posebno borbenih i ratnih događaja oslanjajući se na tradiciju vladajućih dinastija, karakteristike patrijarhalnog doba, posebno na periode njihovih početaka.

Prema tome osnovu ovih priča – pjesama čine pohvale i opisi junaka, vojskovođa i velikana čije je 'prisustvo' i spomen na njih usklađeno sa unutrašnjim aktivnostima svih, uzajamno povezanih članova plemenske ili male patrijarhalne zajednice."[47]

„Herojski period karakteriše herojsko stanovište i gledište koje je u osnovi utemeljeno na časti i slavi. U ovim herojskim vremenima i periodima stvaraju se uslovi za odbranu vladarske loze, naroda i zemlje predaka i, rastom zajednice, odanošću prema predvodnicima, vojskovođama i kraljevima, ratovanjem za njih te mržnjom prema neprijatelju, nastaje jedan kompleks i poredak u kome rat, ponos, čast i moć postaju neodvojivi jedno od drugog."[48]

Sljedeća karakteristika nacionalnog epa je da se određena historijska tema, koja je u određenom historijskom momentu bila realnost, u konačnici intenzivno miješa i prepliće s vjerskim mitovima i nacionalnim, nevjerovatnim pričama i legendama. „Istovremeno ep čuva svoju historijsku karakteristiku tvoreći kontinuiranu priču o vladarima, junacima, ličnostima od kojih svaka pojedinačno posjeduje određenu sudbinu tako da u tačno određenom momentu stupa na 'scenu' i, također, u određenom trenutku 'napušta' priču."[49]

Mada među epovima različitih naroda postoje brojne kvantitativne i kvalitativne razlike, ipak se mogu izdvojiti zajedničke karakteristike za većinu njih:

---

[47] Ibid.

[48] Mohammad Mokhtari, LEGENDA U NACIONALNOJ TAJNI, „Katre", prvo izdanje, Teheran, 1989, str. 12.

[49] Ibid.

a) „U svakom epu postoji jedna centralna manifestacija junaštva, jedan junak koji predstavlja 'ideal junaštva', koji se uzdiže do nivoa natčovjeka."[50] U srpskoj epskoj junačkoj poeziji vezanoj za Kosovski boj možemo izdvojiti dvije takve ličnosti od kojih svaka, na svoj način, simbolizira određene ideale, kasnije široko korištene u velikosrpskoj ideologiji - knez Lazar i Miloš Obilić.

b) „U svim epovima postoji jedan jak subjektivni elemenat, koji može biti doktrinarni ili natprirodni, etički ili politički, a ponekad i historijski, koji daje posebnu dimenziju konceptu epa."[51] U Kosovskom epu radi se o svjesnom žrtvovanju za "krst časni", "slobodu zlatnu", koja je prije svega duhovna, i posebno za "carstvo nebesko".

c) „U epovima se prenose opasna putovanja sa kojim su povezana ili osnova pokreta i borbe junaka, ili integracija unutrašnjih događanja epa, junačka djela ili glavni junak."[52] Odlazak na Kosovo u odsudni boj i sve što je vezano za njega predstavlja centralnu tematiku kosovske priče.

d) „U svakom epu postoje događaji puni opasnosti, hrabrosti, borbenosti, ljubavi, koji predstavljaju projekciju karaktera i djela junaka. Većina događaja odvija se oko jednog velikog rata što je također karakteristika mnogih epova.

Postoje i druge zajedničke karakteristike epova koje su vezane za dimenzije forme i strukture; ponavljanje veoma dugih dijelova, naracije i dijalozi sa formama pretjerivanja, dugi govori, direktne deskripcije itd."[53]

Navedene karakteristike manje ili više odgovaraju i srpskoj epskoj poeziji, posebno tzv. "Kosovskom ciklusu", ali su karakteristika i epske književnosti uopće. Epovi i njima srodni književni stilovi, kao što su mitski

[50] M. Mokhtari, nav. dj., str. 21-23.

[51] Ibid.

[52] Ibid.

[53] Ibid.

epovi, pa čak i mitovi drugih naroda kako iranske "Knjige kraljeva" (Šahname) tako i „Epa o Gilgamešu", grčki mitovi, epska pjevanja Indije itd., predstavljaju bogato književno blago tih naroda, ali i ljudske civilizacije uopće. Međutim, oni nisu upotrebljavani u ideološke svrhe na način kako je to učinjeno sa srpskom epskom tradicijom ili u najmanju ruku nisu utjecali na produciranje onoga što Rasim Muminović naziva genocidna svijest. U nastavku ćemo, prema zahtjevima ove analize, izdvojiti neke dijelove Kosovskog ciklusa, neophodne za objašnjenje strategije kreiranja simboličkih formi korištenih u velikosrpskoj ideologiji.

Prvi ozbiljniji rad na prikupljanju i objavljivanju srpske epske poezije poduzeo je Vuk Karadžić. On je 1814. u Beču objavio "Malu prostonarodnu slaveno-serbsku pjesmaricu", a odmah poslije toga, 1814, 1845, 1846. i 1862, slijedilo je drugo izdanje narodnih pjesama u četiri knjige pod naslovom "Srpske narodne pjesme". Karadžić je već tada ukazao na središnji značaj kosovskih epskih pjesama za strukturu srpske nacionalne kulture: "Ja mislim da su Srbi imali tradiciju herojskog epskog pjevanja i prije Kosova, ali su promjene u to doba uticale na narod da je praktično zaboravio sve prije toga i samo su o događajima poslije toga opet počeli da izmišljaju priče i pjesme."[54] Kosovski ciklus zauzima centralni položaj u srpskoj epskoj poeziji. On ne obuhvata veliki broj pjesama, ali one pokazuju čvršću međusobnu povezanost i sve imaju jedinstveno ishodište. Mada su neke od njih sačuvane samo u odlomcima, naziru se konture jedinstvene cjeline.

„Karakteristično je da se sakupljanje poezije odvijalo u vrijeme prvog srpskog ustanka tako da je Vuk Karadžić, sa svoje strane, vezao u čvor kolektivne svijesti mnoge hlabave niti dugog epskog pamćenja o historiji srpskog naroda. Nužno odabiračko, epsko pamćenje je stvorilo sopstvenu podjelu historije sastavljenu od događaja i ličnosti koji su smatrani prekretnicom u historiji naroda. Ako je postojalo više od jedne takve prekretnice u epskom pamćenju srpskog naroda ostale su svakako izblijedile u blistavom sjećanju na Kosovski boj."[55]

---

[54] Milica Bakić-Hajden, KOSOVO: VANVREMENA METAFORA SRED VREMENITOG ZBIVANJA, Nova srpska politička misao, god VI, br. 3-4, Beograd, 1999, str. 185-200.

[55] Ibid .

No, pozabavimo se konkretno s nekoliko poznatih stihova Kosovskog ciklusa da bismo vidjeli koje su to najznačajnije simboličke forme obilato korištene u velikosrpskoj ideologiji. Vidjet ćemo da su, shodno našem teorijskom modelu predviđenom za ovu analizu, fetišizacija i dvoličnost glavne metode ideološkog djelovanja kroz koje se koriste simboličke forme preuzete iz kosovske tematike. Krenimo redom.

Prema pjesmi „Kneževa večera“ knez Lazar je u Kruševcu pred Kosovski boj sakupio srpske velikane (svu gospodu i gospodičiće). U ovoj pjesmi karakteristična je sličnost ove večere u Kruševcu s Posljednjom večerom iz Novog zavjeta. Lazar, poput Isusa na Posljednjoj večeri:

(19) I učine učenici kako im naredi Isus i priprave pashu
(20) Uvečer bijaše Isus za stolom s dvanaestoricom
(21) I dok su blagovali, reče: “Zaista, kažem vam, jedan će me od vas izdati,”[56]
najavljuje da će ga Miloš Obilić, inače znameniti junak, izdati:

„Zdrav, Milošu, vjero i nevjero!
Prva vjero, potonja nevjero!
Sjutra ćeš me izdat na Kosovu,
i odbjeći turskom car-Muratu!
Zdrav mi budi, i zdravicu popij,
vino popij, a na čast ti pehar!”[57]

Miloš odgovara odrično i u nastavku dodaje da je istinski izdajnik Lazarov zet Vuk Branković, a da će on, da bi dokazao svoju odanost, sutra na Kosovu ubiti turskog cara Murata:

[56] Novi zavjet (Mk 14,12-21; Lk 22,7-14. 21-23; Iv 13,21-30).

[57] KOSOVSKI CIKLUS, SRPSKE NARODNE POEZIJE, Objavljeno po izdanju: Antologija narodnih junačkih pesama (priredio Vojislav Djurić). Izdavač: Srpska književna zadruga, Beograd, http://www.rastko.org.yu/knjizevnost/usmena/kosovski-ciklus.html#_Toc473119799.

„Jer, tako me vjera ne ubila,
ja nevjera nikad bio nisam,
nit' sam bio, niti ću kad biti,
nego sjutra mislim u Kosovu
za rišćansku vjeru poginuti!
Nevjera ti sjedi uz koljeno,
ispod skuta pije ladno vino:
a prokleti Vuče Brankoviću!
Sjutra jeste lijep Vidov danak,
viđećemo u polju Kosovu
ko je vjera, ko li je nevjera!
A tako mi boga velikoga,
ja ću otić sjutra u Kosovo,
i zaklaću turskog car-Murata,
i staću mu nogom pod gr'oce!“[58]

Pjesma dalje govori da se upravo tako i dogodilo: Obilić je ubio cara Murata i sam je bio ubijen, a Vuk Branković je izdao kneza Lazara i pobjegao s Kosova. Na taj način Vuk Branković je “preuzeo” ulogu novozavjetnog Jude Iskariotskog. Time su istaknuta dva veoma bitna simbola, herojstvo na jednoj i izdajstvo na drugoj strani; Miloš Obilić i Vuk Branković predstavljaju trajne simbole tih osobina. Prvi se slavi bezgranično, a drugom se upućuju prokletstvo i prijekor. Na tom osnovu razvijena je i posebna logika herojstva i izdaje. Onaj ko se bori protiv zavojevača, realnog ili mitskog, zaslužuje podršku i pohvalu, dok onaj ko je realno ili imaginarno na njegovoj strani treba biti uništen. Slijedeći dalje ovu logiku, Bošnjaci muslimani su, prihvatajući zavojevače (Osmanlije „Turke“) i njihovu vjeru (islam) krenuli putem izdaje, čime su osuđeni na uništenje i propast.

Sljedeći događaj koji se spominje u kosovskoj priči odnosi se na nadahnuće koje je stiglo Lazaru. U pjesmi „Propast carstva srpskoga“ narodni pjesnik kaže:

[58] Ibid.

„Poletio soko tica siva
od svetinje - od Jerusalima,
i on nosi ticu lastavicu.
To ne bio soko tica siva,
veće bio svetitelj Ilija;
on ne nosi tice lastavice,
veće knjigu od Bogorodice, -
odnese je caru na Kosovo,
spušta knjigu caru na koleno,
sama knjiga caru besedila:
"Care Lazo, čestito koleno,
kome ćeš se privoleti carstvu?
Ili voliš carstvu nebeskome?
Ili voliš carstvu zemaljskome?
Ako voliš carstvu zemaljskome,
sedlaj konje, priteži kolane!
Vitezovi, sablje pripasujte,
pa u Turke juriš učinite:
sva će turska izginuti vojska!
Ako l' voliš carstvu nebeskome,
a ti sakrij na Kosovu crkvu,
ne vodi joj temelj od mermera,
već od čiste svile i skerleta,
pa pričesti i naredi vojsku:
sva će tvoja izginuti vojska,
ti ćeš, kneže, s njome poginuti!”[59]

I u ovoj pjesmi može se uočiti sličnost s novozavjetnom pričom o Isusu. I Lazar, kao i Isus, svjesno odlazi u smrt kao odredbu od Boga. U jednom savremenom tumačenju ovih stihova Matija Bećković kaže: “Knjigu ne nosi niko drugi do Svetitelj Ilija - onaj koga su kao dete anđeli povijali ognjem, a hranili plamenom. Onaj koga je Bog često slao Izrailju

[59] Ibid.

da grešnike privede pokajanju. Knjigu ne šalje niko drugi do Bogorodica, a koju bi drugu knjigu od svetinje od Jerusalima slala Bogorodica po Svetitelju Iliji ako ne onu jednu jedinu, knjigu svih knjiga, knjigu o svom Jedincu. I šta bi Car Lazar čitao uoči odsudnog boja, nego Novi Zavet. I šta bi mu drugo knjiga sama govorila, nego da će opet biti kao što je pisano, da su došla pošljednja vremena. Na Kosovu će se ponoviti sudbina Hristova, jer koga bi drugoga Mater Boga Našega u Lazaru prepoznala i čija bi se drugo sudbina na Kosovu obnovila? Odakle je tica poletela, tamo će i doleteti. U srpskom narodu će se dogoditi Jevanđelje."[60] Ovakav pristup neminovno vodi u fetišizaciju. Kada se jednom događaju daju religijske, svete dimenzije, on se vadi iz konteksta vremena i, poput religijskog teksta, smješta u vanvremenost.

Među ostalim ličnostima koje u ciklusu epskih pjesama zauzimaju istaknuto mjesto svakako treba spomenuti kosovsku djevojku i majku Jugovića. Kosovka djevojka je u Kosovskom boju izgubila vjerenika koga, nakon boja, traži među poginulima. Majka Jugovića, koja je prema pjesničkom predanju Lazarova punica, na Kosovu je izgubila devet sinova i supruga. Ove dvije žene, "kao opći simbol patnje u svim ratovima,"[61] također podsjećaju na ličnosti iz Novog zavjeta, Mariju Magdalenu i Mariju, majku Isusovu.

Slijedeća epizoda iz kosovskog predanja koja zavređuje našu pažnju je prokletstvo koje Lazar donosi na svakoga ko ne dođe u boj na Kosovo. Prema pjesmi koja nosi naslov "Kletva kneževa" sultan Murat piše pismo Lazaru i traži od njega da se preda, u suprotnom treba doći na Kosovo kako bi sabljom zemlju podijelili. Nakon čitanja Muratovog pisma Lazar izriče kletvu:

"Ko ne dođe na boj na Kosovo -
od ruke mu ništa ne rodilo:

[60] M. Bećković, nav. dj. http://www.geocities.com/byzantion2001/Pravednikistorija.html.

[61] Bartol i Slaven Letica, nav. dj., str. 59.

ni u polju bjelica pšenica,
ni u brdu vinova lozica!”[62]

U drugoj pjesmi iz Kosovskog ciklusa pod naslovom “Musić Stevan” postoji još jedna “biblijska” slika. Radi se o zavjetu koji srpski vitezovi daju Lazaru, a koja je praćena karakterističnom Lazarovom kletvom;

“Ko je Srbin i srpskoga roda,
i od srpske krvi i kolena,
a ne došo na boj na Kosovo,
ne imao od srca poroda,
ni muškoga ni devojačkoga!
Od ruke mu ništa ne rodilo:
rujno vino ni šenica bela!
Rđom kapo dok mu je kolena!”[63]

U nastavku ćemo vidjeti kako su slike i simboličke forme iz srpske epske poezije, kao što su “carstvo nebesko”, “kosovski zavjeti”, “krst časni” i druge, korištene u ideološke svrhe. Ovdje je, prije svega, potrebno ponovo istaći da nijedna simbolična forma, pa prema tome ni srpska epska poezija, nije ideološka sama po sebi. Jer je “vrijeme nastanka epske poezije neminovno, sudbonosno vrijeme tokom koga se cjelokupno biće naroda kome ep pripada nalazi na jednom ponovnom ispitu ili je izloženo velikim promjenama.”[64] Srpska epska poezija je nastajala u vrijeme kada se srpski narod nalazio pod osmanskom vlašću. Ova vlast je bila strana sila i, što je bitnije, pripadala je drugoj religiji, kulturi i civilizaciji, koje su u srednjem vijeku, posebno za kršćanski svijet, smatrane

[62] KOSOVSKI CIKLUS, SRPSKE NARODNE POEZIJE.

[63] Ibid.

[64] M. Mokhtari, nav. dj., str. 35.

glavnim neprijateljima. Prirodno je da se u srpskom narodu, koji je bio pod osmanskom vladavinom, javila jaka tendencija za očuvanje identiteta. Pošto je glavna razlika između pobjednika i pobijeđenog, to jest između Srba i Osmanlija, bila zasnovana na religiji, bilo je prirodno da Srbi, nastojeći sačuvati svoju različitost, insistiraju na religijskim karakteristikama. Upravo zbog toga je religijska svijest igrala značajnu ulogu. „U mitskoj preradi onoga što se stvarno zbilo učestvovala je religiozna svijest. Hrišćanski pravoslavni nanos prekriva mitsku fabulu. Veliki kosovski mit je replicirao biblijske sadržaje na nacionalnoj matrici. Došlo je do sjedinjavanja zemaljske (materijalne i historijske) stvarnosti s nadzemaljskom (božanskom, numinoznom) stvarnošću. Međutim, u izvornim mitovima zemaljska je stvarnost u službi nebeske (božanske) stvarnosti, a u degeneriranim mitovima nebeska je stvarnost u službi zemaljske stvarnosti."[65] „Poraz koji je (prema pjesmi) označio gubitak srednjovjekovne države i izazvao koban politički diskontinuitet, upamćen je kao tačka preloma, ovozemaljska apokalipsa. Poraz, uprkos iskazanom junaštvu, u narodnom predanju protumačen je kao svjesna žrtva."[66] Na taj način je vječnost novozavjetnih slika prenesena na nacionalnu razinu i na jedan konkretan događaj u srpskoj historiji, čime se osigurala njegova vanvremenost i univerzalnost. Ova fetišizacija Kosovskog boja kroz strategiju ovjekovječenja bit će u različitim oblicima korištena u velikosrpskoj ideologiji, čime su socijalna "aktuelizacija" mita, njegovo prevođenje u sadašnjost i pokušaj uređenja, normiranja, empirijske (ovdje i sada) stvarnosti neposredno vodili u stanje krize.

Lazarov izbor "carstva nebeskog" također predstavlja sljedeću simboličku formu koja poprima ideološke dimenzije. Iako je ovaj Lazarov izbor u početku imao isključivo vjersku dimenziju i smatran je manifestacijom potpunosti njegove vjere, kasnije je kroz ideološku upotrebu poprimio i druge dimenzije. Zahvaljujući ovom Lazarovom izboru, Srbi će

[65] Mile Babić, MITOVI I MITOMANI, u: Nacionalno mitomansko prokletstvo, Priredio: Dr. Azher Mihrović, Kaligraf, Sarajevo, 2002, str. 21-22.

[66] Miloš Knežević, CIKLUSI KOSOVSKOG MITA, Nova srpska politička misao, god. VI, br. 3–4, Beograd, 1999, str. 171-183.

kasnije za sebe rezervirati "nebeski", povlašteni, odabrani status, smatrajući se odabranim i povlaštenim narodom. Između ostalog, i na temeljima mita o "nebeskom narodu" razvijena je politika o "Velikoj Srbiji", čime se ova "superiornost" Srba pretvorila u politiku s konkretnim ekspanzionističkim ciljevima. Tako su Srbi - za razliku od nacista koji su svoju superiornost zasnivali na "posebnosti" germanske rase - svoju prednost nad drugima zasnovali na nebeskom proviđenju i Božijem izboru. Tako će Matija Bećković reći: "Kosovo je Krstovo. Tu se ukrstilo nebesko i zemaljsko carstvo. Pola u nama, pola iznad nas… Kosovo je granica dvema Srbijama. Zemaljska odgonetka nebeske zagonetke."[67] Na drugom mjestu, u Osnovama kršćanske vjere, o nebeskom carstvu i kosovskom zavjetu ovako se govori: "To kosovsko opredjeljenje i taj Zavet, to je savez koji je srpski narod sklopio sa Bogom – I zapečatio ga mučeničkom krvlju. Na Kosovu je Srpski narod glasao dušom svojom za Carstvo nebesko i to je bilo i ostalo njegovo jedino pravo opredeljenje. Odonda svi Srbi verni tom Zavetu, postaju narod Božiji - Hristov novozavetni narod, nebeska Srbija, sastavni dio Novog Izraila Božijeg."[68]

Na ovaj je način kosovski ep dobio izuzetnu funkciju u sudbini srpskog naroda. Smatra se da mitološke priče mogu biti ključni element u formiranju grupnog identiteta. Osjećaj povezanosti gradi se pričama o zajedničkim korijenima, vrijednostima, uspjesima i porazima. Iako ova vrsta priča ima značajnu ulogu u formiranju i očuvanju povezanosti društva, u svakodnevnom životu obično se čuvaju u formi klišea o zajedničkim karakteristikama. Ova vrsta diskursa rijetko poprima direktan politički značaj. Međutim, sudbina kosovske poezije, priče ili mita bit će potpuno drugačija.

„Srbi su se okupili oko epskih ličnosti i one su im postale uzor i vodič. Dok se sam kosovski ep pretvorio u neodvojivi dio političke antropologije na srpskom etničkom prostoru. U njemu je sadržan i nalog borbe za obnovu države, odnosno 'nestalog carstva' kao oličenju velike i moćne države."[69]

---

[67] M. Bećković, nav. dj.

[68] Pravednik, OSNOVE KRŠĆANSKE VERE, Pravednik, Šta je kosovski zavet', http://www.geocities.com/byzantion2001/Pravednikistorija.htm.

[69] M. Knežević, nav. dj., str. 171-183.

Ovakvo mišljenje postalo je izvor ideje o „Velikoj Srbiji," jer je kosovski zavjet preinačen u zavjet za obnovu velikog srpskog carstva za što se posebno ukazala prilika tokom XVIII i XIX vijeka u vrijeme srpskih ustanaka i slabljenja Osmanske imperije. Iako su prvobitno bile sažete u jednom poetskom sklopu, mnoge epske predstave o "nama" (Srbima) i njima („Turcima") stavljene su u politički kontekst nacionalističkih diskursa XIX i XX vijeka. Iako su se oni na koje se poziva u odnosu „mi" protiv „njih" historijski promijenili tako što „oni" više nisu Turci nego muslimani, simbolika prvobitnog historijskog i literarnog razlikovanja, tj. „krst protiv polumeseca", ostala je ista. To znači da prvobitna retorika, u kojoj se na Turke ukazuje kao na „druge", još uvijek važi i da simboličko prizivanje krsta ili polumjeseca stvara mogućnost povezivanja sa sadašnjošću na poznat način, što za rezultat ima ono što Bakhtin naziva „ignorisanjem sadašnje sadašnjosti i prošle prošlosti".

„Političko prisvajanje epskih tema i heroja utemeljeno je na semantičkim mogućnostima ili dvosmislenostima ugrađenim u narativnu strukturu epske priče koje predstavljaju epski način suprotstavljanja ukonačenju bilo kog od značenja."[70] Osnovne simboličke forme kosovskog mita nastavile su se koristiti i tamo gdje Turaka više nije bilo, pa su „borba krsta protiv polumjeseca", „osveta Turcima", „oslobađanje od Turaka", ideološki uspješno korišteni i tokom brojnih genocida nad Bošnjacima muslimanima.

Tako su zločini i progon muslimana, koji je uslijedio kao posljedica Prvog i Drugog srpskog ustanka, započeli pod motom generalno trebljenje Turaka iz naroda. Srpski diplomata, političar i službeni biograf vođe ustanaka Karađorđa Stojan Nenadović piše: "Ogorčeni Srbi i posle toga (poslije zauzimanja Beograda, op. M.O.) klali su Turke, gde god su koga našli, nisu štedeli ni ranjenike, ni žene, ni decu tursku." On dalje piše: "Kako (Karađorđe) dođe u Beograd, u tajnom zasedanju Soveta, rečeno bude: da se svi Turci i iz donjeg Grada očiste… I ta seča, dva je dana trajala, tražeći i ubijajući sakrivene Turke po kućama. I samo su oni pošteđeni koji su se obećali pokrstiti…"[71]

---

[70] Ibid.

[71] Muharem Omerdić, PRILOZI IZUČAVANJA GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA (1992–1995), El-Kalem, Sarajevo, 1999, str. 6.

Ovo je, dakle, vrijeme kada kosovska epika pored književne poprima političku dimenziju. Epska prošlost postaje dio sadašnjosti i, u pogodnim prilikama, neodvojivi dio političkog diskursa. Ovaj novi pristup narodnom predanju u velikosrpskoj ideologiji koristi se kroz dvije ideološke metode - dvoličnost i fetišizaciju (materijaliziranje). Ideologija se kroz dvoličnost može prezentirati korištenjem raznovrsnih strategija i u raznim simboličkim formama. Jedna takva strategija je premještanje. Izrazi ili fraze koje se uobičajeno koriste za označavanje ili ukazivanje na jednu stvar ili određenu osobu koriste se za označavanje nečega ili nekoga drugog, čime se težina pozitivnog ili negativnog značenja izraza ili fraze prenosi na tu drugu stvar ili osobu. Jedan od uobičajenih primjera ove strategije u velikosrpskoj ideologiji vezan za genocide nad Bošnjacima muslimanima jeste oslovljavanje muslimana Turcima. Ovdje se radi o tipičnom prenošenju negativnog značenja i konotacije koja, unutar srpskog naroda, postoji prema turskim osvajačima. Ova strategija usklađena je s drugom strategijom ili skupom strategija nazvanim alegorija. Pod alegorijom podrazumijeva se alegorijsko (ili metaforično) korištenje jezika, ili općenitije, simboličkih formi.

Neke od najuobičajenijih formi alegorije su ukazivanje na jedan dio umjesto na cjelinu i obrnuto, aluzija i metafora, i sve se one mogu koristiti za lukavstvo i prevare u odnosima dominacije. Tako se u velikosrpskoj ideologiji pojam "Turci", koji ukazuje na pojedinačno, koristi za označavanje općeg - "muslimani". Turci su kao narod dio veće cjeline koju čine muslimani uopće, ali se ideološka upotreba naziva „Turci" koristi za označavanje muslimana Bosne, čime se produžava i ovjekovječuje određeno historijsko vrijeme u kome su Turci bili glavni neprijatelj. Mada su Turci napustili Balkan, s obzirom na ovu simboličko-ideološku upotrebu pojmova, za Srbe uvijek postoji prilika da se osvete "Turcima", jer: "Pre šest vekova ništa se na globusu nije dogodilo značajnije od Boja na Kosovu Polju… Ishod Kosovskog boja još se ne zna, kako onog negdašnjeg, tako ni ovog današnjeg… Kosovo osvanjuje svakog jutra. Svaki dan je jedna godišnjica i jedna zadušnica. I danas se tamo kao i na vidovdan 1389. vidi 'ko je vera, a ko je nevera'… Kao da srpski narod vodi samo

jednu bitku, gine u istom boju i na istom polju, proširuje kosovsku kosturnicu, 'ridanje na ridanje pridodaje', nove mučenike pribraja kosovskim mučenicima."[72] Projektirajući „svoje Turke", velikosrpska ideologija stvorila je uvjete za nadoknadu kosovskog poraza, osvetu i odanost „kosovskom zavjetu". Ova ideološka upotreba pojma Turci nastavljena je i tokom cijelog XX vijeka.

Naprimjer, Stojan Protić, vođa Srpske radikalne stranke, 1917. izjavio je: "Kad pređe naša vojska Drinu, dat ću Turcima dvadeset i četiri sata, pa makar i četrdeset osam, vremena da se vrate na pradedovsku vjeru, a što ne htjelo, to posjeći, kao što smo u svoje vrijeme uradili u Srbiji… U Bosni se s Turcima neće moći po evropski, nego po naški… Neće više moći biti Turaka u Bosni. Oni mogu pobjeći preko Save ili gdje god bilo."[73] Jasno je da se u ovoj izjavi srpskog ministra pod „Turcima" smatraju Bošnjaci muslimani, jer u vrijeme davanja izjave u Bosni nije bilo etničkih Turaka, kao što ih nije bilo ni nakon genocida u Srebrenici 1995, kada je zapovjednik srpskih snaga Ratko Mladić izjavio da „oslobađa taj srpski grad od vjekovne turske opsade".

Sljedeći primjer korištenja simboličkih formi kosovskog predanja u ideološke svrhe pomoću strategije alegorije je dovođenje u vezu "Kosovskog zavjeta" i "Novog zavjeta". Pored spomenutih sličnosti, koje se mogu zapaziti u samim stihovima epskih pjesama iz Kosovskog ciklusa, zapažene su i izjave srpske intelektualne i crkvene elite o ovoj temi. Tako Matija Bećković u već citiranom djelu "Kosovo – najskuplja srpska reč" kaže: "Kosovo je polutar srpske planete. Krov donjeg i temelj gornjeg sveta. Tu se svest srpskog naroda presekla na ono do i ono posle Kosova. Kosovo je posrbljena priča o Potopu. Srpski Novi zavet."

Mitropolit Amfilohije Radović, velikodostojnik Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori, u vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu o novozavjetnoj dimenziji "Kosovskog zavjeta" kaže: "Kosovski zavet nije ništa drugo nego li u srpsku istoriju, i srpsko narodno biće jednom za svagda

[72] M. Bećković, nav. dj.

[73] M. Omerdić, nav. dj., str. 10.

utkani Novi Zavet u svoj svojoj punoći. I kao što je Novi Zavet zapečaćen Hristovom krvlju, posle Tajne Večere, tako je hristolikom lazarevskom žrtvom zapečaćeno i kosovsko opredeljenje za Carstvo nebesko, posle također hristolike Kosovske večere."[74]

Simptomatično je da su ovakve interpretacije kosovskih zbivanja postajale uobičajene upravo u specifičnim društveno-historijskim uvjetima kriza, kao što je rastakanje Jugoslavije kada su se mnoge, pa tako i epske simboličke forme obilato koristile u ideološke svrhe za pripremu onoga što će uslijediti. Ovakvo kombiniranje jednog pojedinačnog događaja iz srpske historije s kršćanskim vjerovanjima i korištenje vjerskih simbola u velikosrpskoj ideologiji imali su, tokom posljednja dva vijeka, značajnu ulogu u održavanju specifičnog neprijateljskog odnosa prema "Turcima."

Uvođenjem mitoloških simbola, uzetih iz epskih pjesama, u ideologiju, jedan historijski događaj pretvoren je u vanvremensku i trajnu paradigmu političkog djelovanja. Simboličke forme izražene kroz parole "krst časni," "sloboda zlatna," "carstvo nebesko" i odanost "kosovskom zavjetu" i osveti postali su trajni i nepromjenljivi principi. Kao što smo ranije naglasili, odnosi moći mogu se uspostavljati i održavati kroz fetišizaciju tako što se jedna određena historijska situacija predstavi kao trajna, prirodna i izvan ograničenja vremena. Procesi i pojave otjelotvoruju se u obliku stvari ili poluprirodnih događaja na način da se njihova dimenzija društvenosti i historičnosti zanemari ili zaboravi. Prema tome, ideologija kao fetišizacija podrazumijeva isključenje, kompliciranje i zanemarivanje historijskih i društvenih karakteristika društveno-historijskih pojava. Ili, bolje rečeno, podrazumijeva uspostavljanje društva "bez historije" tačno u srcu historijskog društva. Tako se u velikosrpskoj ideologiji koristi kosovska simbolika koja je, usklađivanjem s novozavjetnim simbolima, dobila vanvremensku dimenziju što se, kao što smo vidjeli, na isti način koristi na kraju XX, kao i na kraju XIX vijeka.

Sljedeći simbol preuzet iz kosovske naracije je i sam datum Kosovskog boja - 28. juni. Kod pravoslavnih kršćana 28. juni se slavi kao

---

[74] Amfilohije Radović, KOSOVO (1389 – 1989) – ZEMLJA ŽIVIH, Manastir Ćelija Piperska, Beograd, 1989, str. 157.

Vidovdan. „Svetovid je kod starih Slavena bio vrhovni bog,“[75] da bi kasnije kod pravoslavnih kršćana bio prepoznat kao iscjelitelj bolesti očiju. Vremenom se Vidovdan pretvorio u svojevrstan kult koji povezuje pagansko i kršćansko. Na vidovdanski kult upozorio je još 1976. Miodrag Popović u djelu „Vidovdan i časni krst.“ On kaže: “Vidovdanski kult, koji meša istorijsku zbilju sa mitskom realnošću, stvarnu borbu za slobodu sa sačuvanim paganskim sklonostima (osveta, klanje i prinošenje žrtve, oživljavanje herojskog pretka), potencijalno u sebi sadrži sve osobine sredina sa neukroćenim mitskim impulsima. Kao određena faza u razvitku nacionalnog mišljenja, on je bio istorijski neophodan. Ali, kao trajno stanje duha, vidovdanski kult može biti i koban po one koji nisu u stanju da se iščupaju iz njegovih pseudomitskih i pseudoistorijskih mreža.“[76]

Interesantno je da se Vidovdan nije slavio kao zvanični vjerski praznik sve do buđenja nacionalizma. Od tada poprima religijsku, ali, mnogo značajnije, i političku i ideološku dimenziju. „Vidovdan se odvajkada slavio 15. juna. Postavlja se pitanje, sasvim umjesno, otkuda Vidovdan u srpskom narodnom predanju? Sem toga, on nije posebno značajna ličnost hrišćanske mitologije. Postoji zagonetka i opravdano pitanje zašto se dan Lazarove pogibije na Kosovu u narodu zove Vidovdan? Kao sakralan, Vidovdan se ne spominje vijekovima, tek u XX vijeku on je pomjeren sa 15. juna na 28. juni. Dobija izuzetan značaj i dimenziju, kako sakralnog, još više političkog izraza. Tako je ovaj dan postao veoma značajan za srpske pravoslavne kršćane što pokazuju i nekoliko značajnih događaja koji su se na ovaj dan desili na početku i pred kraj dvadesetog vijeka.“[77]

Dva događaja koja su se zbila 28. juna, na neki način, predstavljali su uvode u velike kataklizme. Prvi je atentat na austrijskog prestolonasljednika Franca Ferdinanda i njegovu suprugu Sofiju, izvršen 28. juna 1914. u Sarajevu. Atentat je izvršio gimnazijalac Gavrilo Princip, pripadnik organi-

[75] Leže Lui, SLAVENSKA MITOLOGIJA, 1901, prijevod: Radomir Agatanović, 1904, str. 54. http://www.rastko.org.yu/antropologija/lleze-mitologija.html.

[76] Miodrag Popović, VIDOVDAN I ČASNI KRST, u: “Srpska strana rata”, Beograd, 1976, str. 216.

[77] M. Popović, nav. dj., str. 99.

zacije "Mlada Bosna", koja je predstavljala bosansko krilo srpske tajne organizacije "Crna ruka" na čijem čelu se nalazio pukovnik srpske vojske Dragutin Dimitrijević Apis. „Iako su zbog tenzija među velikim silama postojali uslovi za početak Prvog svjetskog rata ovaj atentat je, na neki način, ubrzao njegov početak."[78] Sljedeći događaj koji se desio na ovaj dan je obilježavanje šeststote godišnjice Kosovske bitke 1989. Tog dana je na Gazimestanu na Kosovu održan veliki miting Srba kojim je obilježena ova godišnjica. Ovaj dan smatra se početkom krvavih promjena u bivšoj Jugoslaviji. Okupljenim Srbima obratio se tadašnji predsjednik Srbije Slobodan Milošević. U svom poznatom gazimestanskom govoru Milošević kombinira socijalističku retoriku s nacionalizmom i pravoslavljem, kosovski mit i potrebu povratka srednjovjekovne srpske državnosti. U ovom govoru najavio je, između ostalog, i ovo: „Heroizam Kosova ne dozvoljava nam da zaboravimo da smo nekada bili hrabri i dostojanstveni i jedni od malog broja onih koji su ulazili u bitku neporaženi. Šest vijekova kasnije opet smo u bitkama i pred bitkama. One nisu oružane mada ni takve nisu isključene."[79]

Ni Milošević, iako školovani komunista, nije mogao odoljeti mogućnostima koje mu je na raspolaganje stavljala ideološka upotreba simboličkih formi kosovskog mita izražena kroz istaknuto herojstvo i bitke, tako da je na tom skupu doživio ili bolje rečeno izveo transformaciju iz uvjerenog komuniste u nacionalistu. Naravno, ne treba zaboraviti da je Miloševićev slučaj tipičan primjer onoga što nazivamo korištenjem značenja u službi ostvarivanja moći, u čemu je Milošević bio pravi majstor. Pored toga, upravo na Vidovdan 1921, izglasan je zloglasni ustav Kraljevine SHS. Na Vidovdan 1989. ukinut je Ustav SR Srbije, donesen novi kojim su ukinute autonomne pokrajine Kosovo i Vojvodina. Na taj dan 2001. Slobodan Milošević je isporučen u Hag.

Da je Kosovo i sve što je vezano za njega tipičan primjer simbola koji se koristio i koristi za ostvarivanje moći, pokazuje proslava godišnjice

[78] Lora Silber i Alan Litl, SMRT JUGOSLAVIJE, 1996, http://mmc.et.tudelft.nl/čsii/b92net/unifishedpeace/smrt_jugoslavije/podizanjeoptuznice/carlazar.html.

[79] Ibid.

Kosovskog boja 28. juna 1999. Deset godina ranije, proslava 600. godišnjice Kosovskog boja bila je vijest za naslovne strane svih, pa i državnih novina. „Na televiziji, na radiju, na tribinama, svuda se samo o Kosovu pričalo. Pjevalo se 'Oj Srbijo sad si opet cela, nećeš više biti u tri dela.' A onda u junu 1999. godine umjesto 'od milion do dva miliona ljudi', na Gazimestanu su stajali samo patrijarh SPC Pavle, vladika Artemije, vladika Atanasije Jeftić i još nekolicina ljudi, i to pod zaštitom međunarodnih oružanih snaga. U državnim medijima o ovome nije bilo ni riječi."[80]

Kosovo, kao mit i činjenica, predmet je interesiranja javnog mnijenja i na Zapadu tokom čitavog XX vijeka. Pitanje Kosova je već početkom XX vijeka instrumentalizirano u političko-propagandne svrhe. „Kroz priču o Kosovu, Srbi i Srbija su, kao saveznici Zapada, bili predstavljeni kao hrabar narod i zemlja koja je zaslužila počasno mjesto u istoriji Evrope. U vrijeme Prvog svjetskog rata širom Velike Britanije, Francuske i Sjedinjenih Američkih Država održavane su komemoracije jubileja kosovskog boja."[81]

U članku „Kosovsko zavještanje" ("The Kosovo Legacy") Thomas A. Emert piše da je za vrijeme Prvog svjetskog rata Srbija postala "miljenica" kako engleske tako i francuske javnosti, koje su odlučnost Srbije da se bori za svoju slobodu tumačile kao izraz njenog kosovskog duha. U Britaniji je 1916. organizirana općenarodna proslava godišnjice Kosovske bitke u znak počasti Srbiji. Informacije o Srbiji razglašavane su širom Britanije. U Londonu je otvorena knjižara za literaturu o Srbiji, koju su britanske izdavačke kuće štampale u desetine hiljada primjeraka. Posteri s natpisom "Herojska Srbija" uočljivo su izloženi širom Ujedinjenog Kraljevstva.

„Škole i crkve su priređivale specijalna predavanja i vjerosluženja u spomen srpskog praznika. Bioskopi su prikazivali filmove o Srbiji, u pojedinim pozorištima je svirana srpska nacionalna himna. Engleska štampa je izvijestila o svim aktivnostima u više od četiri stotine napisa.

---

[80] M. Tomanić, nav. dj., str. 22.

[81] Dijana Vukmanović, KOSOVSKA KRIZA: UPRAVLJANJE ETNIČKIM SUKOBOM (1981–1999), Nova srpska politička misao, Beograd, 1999, str. 35-39.

Čuveni istoričar R. W. Seton-Watson, koji je učestvovao u organizaciji proslave Kosovske bitke, pripremio je govor pod naslovom 'Srbija, jučer, danas, i sutra' koji je čitan, u cjelini ili u dijelovima, u gotovo dvanaest hiljada škola i upoznavao mlade Britance s istorijom Srbije. Seton – Watson je opisao Kosovsku bitku kao jedan od presudnih događaja u istoriji Jugoistočne Evrope."[82] Kroz političke, crkvene kulturne i druge aktivnosti tokom XIX i XX vijeka stvaran je svojstveni vidovdanski kult za koji M. Popović kaže: "Vidovdanski kult, koji meša istorijsku zbilju sa mitskom realnošću, stvarnu borbu za slobodu sa sačuvanim paganskim sklonostima (osveta, klanje, prinošenje žrtve, oživljavanje herojskog pretka), potencijalno sadrži u sebi sve osobine sredina sa neukroćenim mitskim impulsima. Kao određena faza u razvitku nacionalnog mišljenja, on je bio istorijski neophodan. Ali, kao trajno stanje duha, vidovdanski kult može biti i koban po one koji nisu u stanju da se iščupaju iz njegovih pseudomitskih i pseudoistorijskih mreža. U njima, savremena misao, duh čovekov, može doživeti novo Kosovo, intelektualni i etički poraz."[83] Slično upozorenje upućuje i njemački slavista R. Lauer: "Nacionalni mitovi koji nas u doba mira raduju, jer oplođuju umjetnost, razvijaju u konfliktnim vremenima opasne potencijale militantnosti, nehumanosti, okrutnosti i netrpeljivosti, koji djeluju poput masovnog ludila i mogu da ljude pretvore u zvijeri. Da li se radi o furor[84] teutonicus-u ili furor serbicus-u – za žrtve je podjednako loše."[85]

Simboličke forme u obliku floskula kao odbrana kršćanskog svijeta pred invazijom "istočnih barbara" intenzivno su korištene i tokom posljednjeg genocida nad Bošnjacima muslimanima. U ovoj ideologiji koriste se one simboličke forme koje su, u određenim uvjetima, najpogodnije i najutjecajnije. Tako se prema Zapadu nastupa s floskulama kako Srbi brane

---

[82] REPORT OF KOSOVO DAY CEELEBRATIONS, Kosovo Day, London, 1916, pp.11-25, navedeno prema Emmert, mimeo:21-23.

[83] Olga Zirojević, nav. dj.; Nebojša Popov, SRPSKA STRANA RATA, TRAUMA I KATARZA U KOLEKTIVNOM PAMĆENJU, BIGZ, Beograd, 1996, str. 219.

[84] furor – bijes, pomama, zanos, oduševljenje.

[85] R. Lauer u: O. Zirojević, nav. dj.; N. Popov, nav. dj., fusnota 46, str. 219.

kršćanstvo od najezde islama, što predstavlja neodvojivi dio srpske tradicije. Tako Radovan Karadžić, vođa bosanskih Srba, tvrdi da "smo mi branili Evropu od islama još prije 600 godina," a u nekom drugom kontekstu se iz kosovske tematike izvlače neke druge simboličke forme.

Interesantan je primjer sveštenika Vasilija Kačavende, koji je pred manastirom Svete trojice (čiju su izgradnju dopustile osmanske vlasti) na Vozući blagoslovio četničke jedinice riječima: "Ja se danas iskreno osjećam kao car Lazar nekad na Kosovu. Neka vam današnje pričešće bude vozućka kosovska večera, da dobijete novu snagu i zauvijek protjerate neprijatelje."[86]

"Dovlačenjem" kosovske večere iz epske tradicije u Vozuću i odijevajući sve to u jedan vjerski obred, Kačavenda uspješno koristi simboličke forme u ideološke svrhe. Ovaj diskurs, nažalost, nije ni nakon ratova na prostoru bivše Jugoslavije bitnije promijenjen. Slobodan Rakitić, predsjednik Udruženja književnika Srbije, na promociji zbornika "Nova srpska Golgota" 2000. izjavljuje: "Čuvajući kroz tminu vekova, u ropstvu, svest o Kosovu i kosovskoj žrtvi, mi smo čuvali svest o sopstvenom nacionalnom biću, o sopstvenom identitetu, upravo ono što nastoji da poništi naš neprijatelj. Nositi u sebi, u samoj svojoj klici, sveti kosovski zavet, znači nositi svoj identitet… Za nas Srbe Kosovo je mitski početak i stvarni kraj istorije, a jedan i drugi traju do danas. Ono je početak nacionalne samosvesti. Kneževu večeru narodni pevač vidi kao Hristovu tajnu večeru."

U svakom slučaju, ovih nekoliko primjera pokazuju kako je kosovska epika postala unutrašnja, pokretačka snaga velikosrpske ideologije. Ovaj ep, sa svojim kvazireligijskim elementima povezanim s najdubljim vjerskim osjećanjima srpskog naroda, predstavlja neprekidan izvor simboličkih formi pogodnih za ideološku upotrebu.

I dok je na početku XX vijeka "srpska pobjeda na Kosovu" obilježavana i u zapadnim zemljama, na kraju ovog vijeka odnos prema kosovskoj tematici je promijenjen, barem u naučnim krugovima. Privrženost kosovskoj epskoj tradiciji ozbiljno je i naučno istražena. „Na Trećem svjetskom kongresu za psihoterapiju, održanom 1999. u Beču, na

[86] Vasilije Kačavenda, SVIJET, prilog: "U IME BOGA I SINA ČETNIKA", 16. 1. 1997.

kome se okupilo 4000 sudionika iz 100 zemalja, istupila je rodonačelnica psihodrame, ekspert UN-a, jedna od najvećih naučnica XX vijeka iz oblasti psihoterapije, An Anselin Sucenberze, koja je ponovila neke stavove iz svog bestselera 'Sindrom predaka', prevedenog na sve značajnije svjetske jezike i prodatog u 200.000 primjeraka. Profesorica Sucenberze iznijela je stav da 'Srbi i dan-danas pate od transgeneracijske traume koja izaziva zlo'. 'Model srpskog ponašanja je postalo ubijanje, još od kada je Miloš Obilić na spavanju ubio turskog sultana Murata. Zbog toga austrijski prestolonasljednik Franc Ferdinand nikako nije smio da 28. juna 1914. ode u Sarajevo. Morao je da zna da je to datum srpske traume koji se nesvjesno prenosi. Pročitala sam barem 20 knjiga o ratu u Jugoslaviji i u svima stoji isto - Slobodan Milošević je 28. juna 1989. na Kosovu podsjetio Srbe na njihovu traumu i odmah nakon toga je počelo klanje muslimana. Historija se ponavlja na historijskim datumima, kao sindrom godišnjice, u porodicama i zemljama' - rekla je prof. Sucenberze.

Pozivajući se na Frojdov pronalazak 'kolektivne svijesti' i Jungovu 'kolektivnu podsvijest', prof. Sucenberze formulirala je teoriju prema kojoj se patološke pojave ne prenose samo svjesno s generacije na generaciju, nego opstaju i nasljeđuju se skriveno, transgeneracijski. 'Određeni osjećaj ili uvjerenje mogu se prenositi stotinama godina i ostati operativni u generacijama koje nemaju znanja o tom dijelu' – kaže prof. Sucenberze.

Prof. Sucenberze nije usamljena u izučavanju ovog fenomena. Švicarski etnopsihoanalitičar Paul Parin, također ime od svjetskog ugleda, ukazuje kako se 'historija identiteta u Srba fatalno prelila u fašizam'. 'To se nije dogodilo samo među običnim seljacima. I u velikim gradovima, i u Beogradu, gdje živi avangarda, umjetnici, pisci, glumci, došlo je u jednom trenutku do prostranog ubjeđenja da je Bog kroz te bitke u historijskim vremenima, prije 600 godina, srpski narod proglasio izabranim i svetim. Oni su bili spremni da za to ubjeđenje ubijaju ili poginu' – kaže prof. Parin.

Na ove fenomene kod Srba kazuje i američki profesor Vamik Volkan, psihoanalitičar, koji je u svojoj knjizi 'Krvne granice' (1997) pedeset stranica posvetio 'srpskoj bolesti zvanoj Bitka na Kosovu'. Prof. Volkan tvrdi: 'Srbi su se mentalno vratili u srednji vijek i zato su ratovali'."[87]

---

[87] Preuzeto iz: Fatmir Alispahić, PSIHOANALIZA ZLA, internetsko izdanje; http://www.nippljiljan.com/politika.htm.

Retorička snaga herojske epske ideologije, na odgovarajući način uspješna u narativnoj ravni, zajedno s dubokim poznavanjem naroda epskih priča i junaka, prokrčila je put u druge diskurse, kao što su nacionalistički, gdje je postala svojevrsna politička prednost. Pomogla je da se urede viđenja novih prilika preko poznatih predstava i asocijacija, oblikujući idiom unutar različitih kulturnih ideologija i diskursa kroz sjedinjavanje prošlosti i sadašnjosti, metaforičkog i literarnog. Uključivanje epskog u izgrađeni korpus nacionalne prošlosti tako je dalo epskoj književnosti novi legitimitet i ulogu.

U narodnom poimanju Kosovo je postalo paradigma pravedne borbe, samožrtvovanja i umiranja za „krst časni" i „slobodu zlatnu". Štaviše, ono je postalo paradigma kolektivnog samorazumijevanja, glavna metafora u kasnijim tumačenjima ključnih historijskih događaja u XIX i XX vijeku. Kosovo je postalo tijesno vezano za život cijelog jednog naroda koji je postepeno postajao svjestan sebe kao nacije u sklopu drugih evropskih nacija i koji je težio da sebe odredi kao naciju, za razliku od bijedne „raje" iz Osmanskog carstva.

SIMBOLI „GORSKOG VIJENCA" I „NA DRINI ĆUPRIJE" U SLUŽBI VELIKOSRPSKE IDEOLOGIJE

Brojna književna djela, nastala nakon redakcije kosovske epike, a koja su ušla u red klasične literature, u skladu s tradicijom epske poezije, poslužila su kao resursi simboličkih formi koje se obilato koriste u velikosrpskoj ideologiji. Broj ovakvih književnih djela je značajan, ali ćemo ovdje, zbog značaja koji imaju, posebno ukazati na dva djela: spjev „Gorski vijenac" Petra Petrovića Njegoša i roman „Na Drini ćuprija" nobelovca i političara Ive Andrića.

„Gorski vijenac" i Petar II Petrović Njegoš

„Početkom XVIII stoljeća (jula 1711), u skladu sa ruskom imperijalnom politikom i njenim interesima na Balkanu izvršena je tzv. 'istraga poturica', odnosno fizičko i duhovno istrebljenje svih pripadnika islamske vjere na području 'Stare Crne Gore' (4 crnogorske nahije sa sjedištem na

Cetinju). Tada su Crnogorci, uz blagoslov i podršku pravoslavne crkve i pod vođstvom crnogorsko-primorskog vladike Danila Petrovića, poklali, nasilno preveli u pravoslavlje i protjerali između 3000 i 4000 Bošnjaka, te opljačkali njihova materijalna dobra i uništili sve njihove sakralne i kulturne objekte, među kojima i 6 džamija.“[88] Drugi crnogorski vladika, Petar II Petrović Njegoš, ovaj zločin nad crnogorskim muslimanima je opjevao u djelu „Gorski vijenac“. Dajući ovom zločinu epsku dimenziju i veličajući zločince kao nacionalne heroje, „Gorski vijenac“ je postao paradigma svih kasnijih genocida nad Bošnjacima muslimanima Srbije, Crne Gore, Sandžaka i Bosne i Hercegovine

Vladika Danilo Petrović je u božićnoj noći izdao naredbu za pokolj svih muslimana u Crnoj Gori. Njegoš je u „Gorskom vijencu“ opisao i opjevao ovaj zločin predstavljajući ga kao herojsko djelo. Iako je „Gorski vijenac“ u cjelini, zbog forme kojom je pisan i svog sadržaja, specifična simbolička forma veoma pogodna za ideološku upotrebu, ukazat ćemo na nekoliko tipičnih simboličkih formi koje su ključne u formiranju ideološke svijesti.

Kroz dijaloge koji se vode u „Gorskom vijencu“, kako između Crnogoraca tako i između Crnogoraca i muslimana „Turaka“, proizlazi opći stav o muslimanima koji je ostao nepromijenjen do danas. Tako on proklinje „Turke“, kako u pjesmi kaže „poturice“, zato što su postali muslimani riječima:

„Bog vas kleo pogani izrodi,
što će turska vjera među nama?“[89]

Ističe da su muslimani nastali tako što:

“Postadoše lafi ratarima,
isturči se plahi i lakomi.“[90]

---

[88] Smail Čekić, HISTORIJA GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA, Muzej genocida, Sarajevo, 1997, str. 13.

[89] Petar Petrović Njegoš, GORSKI VIJENAC, (Projekat Rastko) www. rastko.org.

[90] Ibid.

Opći odnos s muslimanima definira na sljedeći način:

„Luna i krst, dva strašna simbola -
njihovo je na grobnice carstvo.
Sljedovat im rijekom krvavom
u lađici grdna stradanija,
to je biti jedno ili drugo,"[91]

dok na drugom mjestu kaže:

"Neka bude borba neprestana."

Nakon spomena Kosovskog boja i njegovih junaka Njegoš kaže:

"Ujedno su ovce i kurjaci,
združio se Turčin s Crnogorcem,
odža riče na ravnom Cetinju!"

Osim opisa zločina počinjenih nad muslimanima Crne Gore, u drugim dijelovima Njegoš vrijeđa islamske svetinje, kao što su ezan: "odža riče na ravnom Cetinju!", Poslanik Muhammed: "zaudara zemlja Muhamedom", a za džamiju se u „Gorskom vijencu" govori da "smrdi nekršću".

Jedan od Njegoševih junaka u "Gorskom vijencu", nakon što glavarima čestita Božić, u opisu ubijanja, spaljivanja, rušenju kuća i džamija i pokrštavanju kaže:

"Koliko je ravnoga Cetinja,
ne uteče oka ni svjedoka,
ni da kaže kako im je bilo,
te pod sablju svoju ne metnusmo
koji ni se ne kće pokrstiti;
Koji li se pokloni Božiću,
prekrsti se krstom hristijanskijem,

[91] Ibid.

uzesmo ga za svojega brata.
Kuće turske ognjem izgorijesmo,
da se ne zna ni stana ni traga
od nevjerna domaćega vraga.
Iz Cetinja u Đeklić pođosmo.
Ćeklićki se razbježaše Turci
malo koga od njih posjekosmo
ma njihove kuće popalismo;
od mečeta i turske džamije
napravismo prokletu gomilu,
neka stoji za uklin narodu."[92]

Muslimanima su ostavljene dvije mogućnosti: ili na "Koran pljunuti" ili "bježi glavom bez obzira". Njegoševi junaci se, nakon pokolja, u božićno jutro vraćaju i dolaze kod Igumana Stefana. Iguman Stefan im se obraća riječima:

"Ja ne vidi, nego čujem dosta.
Hajte, braćo, te se pričešćujte
bez priprave i bez ispov'jesti,
a ja mičem sve na moju dušu."[93]

Tako je "Gorski vijenac" postao svojevrstan "recept" za činjenje genocida. „Njegoš je kombinacijom kosovskog epa i genocida ponudio model za daljnje slične zločine u budućnosti. 'Gorski vijenac' je postao nezvanični ustav a Njegoš duhovni otac svih Srba."[94]

Doktor Novak Kilibarda, jedan od velikosrpskih ideologa, prije posljednjeg genocida nad Bošnjacima muslimanima, koji se, izgleda, pokajao zbog svog angažmana na tom polju, kaže: "'Gorski vijenac, objav-

[92] Ibid.

[93] Ibid.

[94] Muhamed Borogovac, RAT U BOSNI I HERCEGOVINI 1992–1995, Bosanski kongres USA, internetsko izdanje.

ljen 1847. godine, postaje jaka ideološka literatura i pismenog i nepismenog Crnogorca. Mora se priznati da je ta jaka ideološka literatura bila prosto ugrađena u duh boraca i na Grahovcu i na Vučijem dolu i u svim bitkama kad je trebalo Osmanlijama pokazati put za Istok, da odu tamo odakle su došli. Ali, nažalost, po 300 puta nažalost, taj antiislamski stav koji tumači 'Gorski vijenac' nastavljen je da živi i kasnije, kada ni teorijske opasnosti nije bilo od Osmanlija sa Istoka. Pa se i dalje sa katedre čuju tirade o tome kako 'smrde poturice', kako 'treba lomiti munar i džamiju, a badnjake srpske nalagati' i kako 'luna i krst, dva strašna simbola, njima pomirenja nema, njihovo je na grobnici carstvo' itd. U jednom dubljem značenju, svi oni crnogorski polupismeni ili pismeni vojnici koji su išli na Hercegovinu na neki način su bili usmjereni Njegoševom poezijom. Njegoš je, ni kriv ni dužan, baš kao i Torquato Tasso, završio jednu ideološku misiju jednog vremena. Ali, u Crnoj Gori je i dalje nastavljena praksa prema kojoj se stihovi 'Gorskog vijenca' odnose na jedan nedužni narod. Najbolja ilustracija ovog o čemu govorim je istiniti sljedeći događaj: čovjek je pitao jednog dobrovoljca iz Crne Gore koji je učestvovao u zločinima u Hercegovini u ovom posljednjem ratu: 'Zašto sa takvom voljom ubijaš muslimane i pališ muslimanske kuće?' Ovaj mu je odgovorio: 'Što pitaš, pa nisi ti valjda pametniji no vladika Rade?' ...

Jer, mi moramo jednom priznati da u svim genocidima koji su vršeni nad narodom muslimana i Bošnjaka, pa bilo to u Šahovićima 1924. godine, bilo oko Foče u Drugom svjetskom ratu, bilo to u najnovijem ratu, Njegoš je bio na usnama tih koji vrše genocid.“[95]

Pošto je ovaj masakr nad muslimanima izvršen na pravoslavni Božić, ova je tradicija nastavljena i u Drugom svjetskom ratu.

„Gorski vijenac“ je odigrao nemjerljivu ulogu u institucionalizaciji srpsko-crnogorskih zločina nad muslimanima. „Junaci“ „Gorskog vijenca“, za razliku od junaka kosovske epike koji se bore protiv neprijatelja i tako bivaju ubijeni, imaju potpuno drugačiju ulogu. U Njegoševom djelu ubijanje nepoznatih i nebranjenih ljudi predstavlja se kao junačko djelo, dok Iguman Stefan, dakle svešteno lice, zločincima daje oprost „bez pri-

[95] DANI, Intervju – Novak Kilibarda, broj 248, 15. mart 2002.

prave i bez ispov'jesti“, što bi trebala biti uobičajena praksa. Ovakvim odnosom i izjednačavanjem zločina i junaštva koje crkveni uglednik potvrđuje, ponuđen je model korišten u svim kasnijim zločinima i genocidima. Ili, kako kaže Andrej Nikolaidis: „Njegoš je u Gorskom vijencu vrlo precizno odredio koordinate etničkog čišćenja koje je Radovan Karadžić poslije provodio. Bilo je to teorijsko utemeljenje genocida nad muslimanskim, odnosno bošnjačkim narodom.“[96]

Sljedeća stvar na koju je potrebno ukazati je predstavljanje muslimana u „Gorskom vijencu“ kao poturica, tj. Srba koji su prihvatili islam. Kao što ćemo vidjeti u Načertaniju, prvom političkom programu za uspostavljanje „Velike Srbije“, napisanom 1844, malo prije objavljivanja „Gorskog vijenca“, za muslimane se još uvijek koristi njihov nacionalni naziv Bošnjaci i, vjerovatno, ne samo za muslimane nego i za katolike i pravoslavne stanovnike Bosne. Njegoš, također, na jednom mjestu u „Gorskom vijencu“ kaže: “Zapita me za naše susjede, za Bošnjake i za Arbanase.” Međutim crnogorski muslimani su predstavljeni kao “poturice”.

Što se tiče ideološke upotrebe simboličkih formi “Gorskog vijenca” u velikosrpskoj ideologiji, možemo reći da se i ovdje, također, zapažaju strategije koje se koriste u ideološkoj metodi dvoličnosti.

Pored korištenja alegorije i ukazivanja na pojedinačno kao na opće, dakle upotreba pojma “Turci” i “poturice” za muslimane, na što smo ranije ukazali i što se ponavlja i u “Gorskom vijencu”, u ovom Njegoševom djelu nailazimo i na drugu ideološku strategiju koja u Thompsonovoj teoriji naziva dopadljivost (ugađanje). U ovoj strategiji aktivnosti, institucije ili društveni odnosi se prikazuju i opisuju ili prepričavaju na taj način da iziskuju pozitivno vrednovanje. U “Gorskom vijencu” vidimo da se djela zločina, ubistva nevinih, rušenje i paljenje kuća i džamija prikazuje kao pozitivan čin koji potvrđuju osobe od autoriteta i kredibiliteta.

Bez sumnje, spominjanje Kosovskog boja i junaka kosovske epske tradicije u “Gorskom vijencu” imalo je značajan utjecaj na pozitivno vrednovanje zločina “istrage poturica”. Iguman Stefan, nakon što je saznao

[96] LJILJAN, 12–19. juni 2000, preneseno iz Feral Tribuna, Split, juni 2000.

za "istragu poturica", poziva narod da zajedno obave molitvu u kojoj spominje kosovske junake govoreći:

"Čuj, narode, svi skinite kape!
Hoću spomen da činim dušama
vitezova našega naroda;
Danas će im najmilije biti,
od Kosova nigda kao danas."

"Radost kosovskih junaka", koji imaju poseban značaj u kolektivnoj svijesti srpskog (i crnogorskog) naroda, vrijednost i značaj učinjenog djela (istrage poturica) znatno uveličava, prikazujući ubijanje "poturica" kao jedno pohvalno i prihvatljivo djelo. Sljedeća karakteristika ovog ideološkog djelovanja, a koja ima korijene u "Gorskom vijencu", vezana je za pojavu genocida. Demonizacija ili proizvodnja neprijatelja podrazumijeva stvaranje demonske predstave o drugima.

Njegoš je u "Gorskom vijencu", shodno svojoj pjesničkoj vještini, kreirao, možda i nesvjesno, preduvjete za demonizaciju. On na samom početku određuje nepomirljive razlike i razdvajanje između Turaka (pa time i domaćih "Turaka" ili "poturica") i Srba. U govoru vladike Danila na početku "Gorskog vijenca" kaže se:

"Viđi vraga su sedam binjišah,
su dva mača a su dvije krune,
praunuka Turkova s Koranom!
Za njim jata prokletoga kota,
da opuste zemlju svukoliku
ka skakavac što polja opusti!

Sjem Azije, đe im je gnjijezdo,
vražje pleme pozoba narode

Malen svijet za adova žvala,
ni najest ga, kamoli prejesti!

Kugo ljudska, da te Bog ubije!
Ali ti je malo po svijeta
te si svojom zlošću otrovala,
no si otrov adske svoje duše
i na ovaj kamen izbljuvala?"

U nastavku "Gorskog vijenca" za one koji su "bili Srbi pa postali Turci" kaže se:

"Pa im poče demonski mesija
lažne vjere pružat poslastice.
Bog vas kleo, pogani izrodi,
što će turska vjera među nama?"

Postadoše lafi ratarima,
isturči se plahi i lakomi -
mlijeko ih srpsko razgubalo!

Što će đavo u kršćenu zemlju?
Što gojimo zmiju u njedrima?"

S druge strane, opisujući Crnogorce, Njegoš navodi njihove karakterne osobine koje su sušta suprotnost prethodnim:

"Ti nijesi samorana glava:
vidiš ove pet stotin momčadi,
koje čudo snage i lakoće
u njih danas ovđe vidijesmo?
Viđaše li kako strijeljaju,
ka se grada vješto izigraše,
kako hitro grabljahu kapice?
Tek što vučad za majkom pomile,
igrajuć se strašne zube svoje
već umiju pod grlom ostriti;

tek sokolu prvo perje nikne,
on ne može više mirovati,
nego svoje razmeće gnijezdo,
grabeć slamku jednu i po jednu"
s njom put neba bježi ciučućći."[97]

Naravno, konstruirajući ovo razdvajanje, razdijeljenost i nepomirljivost u "Gorskom vijencu", spominje se i junak kosovskog epa Miloš Obilić, čime se nepomirljivost još više ističe. Na taj način se proizvode neprijatelji čije uništenje postaje nužnost.

Herbert C. Kelman, ekspert za genocid, ukazuje: "Sankcionirani masakri postaju mogući onda kada dođemo do mjere lišavanja bližnjih ljudskih bića identiteta i zajednice... Naime, kada je jedna grupacija ljudi definirana sasvim u vezi sa kategorijom kojoj pripada i kada se ta kategorija sasvim isključi iz ljudske zajednice i porodice, tada se moralne zapreke da se tu grupaciju ne ubija lakše prevazilaze."[98]

S obzirom na atribute muslimana koji su im pripisani u "Gorskom vijencu", ubijanje i zločini nad njima vrše se bez grižnje savjesti. Zbog "univerzalnosti" Njegoševe poruke, njegov prikaz muslimana postao je nadahnuće za druge srpske intelektualce. Na naučnom skupu 1993, u povodu proslave godišnjice rođenja Njegoša, srpski naučnici su ga hvalili kao "velikog pesnika i humanističkog filozofa". Jedan od njih, Dragutin Vukotić – pozivajući se na, kako ga je on vidio, stalni sukob interesa između "Istoka i Zapada, (između) krsta i polumeseca" – zaključio je da se "mi danas, takođe, moramo držati Njegoševih stavova, jer su oni relevantni i jer ih vreme nije učinilo zastarelim... Analogije su jasne, i primena svih Njegoševih procena na naše doba je neizbežna."[99]

---

[97] Petar Petrović Njegoš, GORSKI VIJENAC.

[98] Herbert C. Kelman, VIOLENCE WITHOUT MORAL RESTRAINT: REFLECTIONS ON THE DEHUMANIZTION OF VICTIMS AND VICTIMIZERS, The Journal of Social Issues, sv. 29, br. 4 (1973), str. 49.

[99] Navedeno u: Norman Cigar, ULOGA SRPSKIH ORIJENTALISTA U OPRAVDAVANJU GENOCIDA NAD MUSLIMANIMA BALKANA, prijevod: Enes Karić i Ahmet Alibašić, DES, Sarajevo, 2000, str. 56-57.

Naravno, pored simboličkih formi "Gorskog vijenca", koje su izdašno korištene u velikosrpskoj ideologiji, i sam Njegoš, kao vjerski i svjetovni poglavar, također, predstavlja svojevrstan model i uzor. Visoki vjerski dostojanstvenik koji na taj način tretira odnos prema drugom i drugačijem, i posebno prema muslimanima, postaje ideal političkog i vjerskog zvaničnika među Srbima. Zato nije bilo neobično vidjeti sveštena lica Srpske pravoslavne crkve, ali i političke zvaničnike kako se nadmeću u podsticanju, veličanju i opravdavanju zločina.

Ili kako to kaže guru velikosrpske ideologije Matija Bećković: "Kao pesnik, Njegoš je prestvorio legendu o Kosovu, kao vladika pozvao ne samo na osvećenje, nego i na osvetu Kosova, kao vladar poeziju pretvorio u stvarnost."[100]

Drugo, autor Predrag Milošević u svom naučnom radu pod naslovom "Sveti ratnici", objavljenom 1989. u povodu godišnjice Kosovskog boja, pozitivno se izražava o politici ubijanja crnogorskih muslimana Vladike Danila u XVIII vijeku, te poredeći vrijeme Vladike Danila s modernim vremenom, kaže: "Turci su bili stvarni simbol zla na svijetu, bili su đavolje sjeme, ali osjećaj pravde i pravednosti kod Njegoša, bio je, kao kod svakog pravoslavnogg vladara, izuzetno velik. Zbog toga je on mogao ubijati Turke, koji su utjelovljenje zla. Glave muslimana za njega su uvijek podsjećale na potrebu stalne borbe protiv zla kao osnovne ljudske i hrišćanske dužnosti. Borba protiv zla bila je Njegoševa obaveza prema Bogu. On je imao veliku želju za osvetom, nemilosrdnom osvetom. Osveta je za Njegoša bila sveto i božansko djelo. Da, on je bio pristalica mira i ljubavi među ljudima, ali samo među ljudima. To se ne odnosi na utvare sa ljudskim licem."[101]

Ivo Andrić

Sljedeći autor čije je djelo, ili tačnije, čije su simboličke forme iz djela imale veliki utjecaj na širenje negativnih stavova o muslimanima Bosne bio je Ivo Andrić.

---

[100] M. Bećković, nav. dj.

[101] Predrag Miloešvić, SVETI RATNICI, Dečije novine, Gornji Milanovac, 1989.

„On je označio Bosnu kao okamenjeni 'tamni vilajet' i 'zemlju mržnje', što će do današnjeg dana biti omiljeni citat i argument svakog onoga koji ima nešto protiv Bosne.“[102] Ili kako je profesor Esad Duraković objasnio: “Andrićevo djelo pripada onoj vrsti literature koja se sredstvima umjetnosti angažira u moćnoj ideologiji koja se danas u svijetu imenuje kao evrocentrizam, a čiji su strateški ciljevi evidentni u djelimično uspjelim naporima da se Orijent i orijentalna duhovnost, prvenstveno orijentalno-islamska duhovnost u cjelini, negativizira do mjere kada taj svijet i ta duhovnost postaju osmišljen i 'opravdani' predmet negativnog tretmana moćnih evrocentrističkih sila. Evrocentrizam djeluje u humanističkim naukama, u mnogim domenima kulture, ali i u umjetnosti čiji egzemplar je upravo Andrićevo književno djelo koje je zbog svoga vrlo uspjelog ideološkog angažmana, prije nego zbog umjetničke vrijednosti, dvostruko nagrađeno: okrunjeno je Nobelovom nagradom za književnost, te je, istovremeno i prirodno, institucionalizirano kao obavezna lektira u svijetu evrocentrističkih vrijednosti - dakle, i u zemljama bivše socijalističke Jugoslavije - pri čemu takvo institucionaliziranje ima naročit značaj za Bošnjake koji su predmet Andrićeve umjetničke negativizacije. Takvo krunsko priznanje u internacionaliziranom sistemu vrijednosti postiže sasvim određene i namjeravane rezultate u odnosu prema Orijentu kao predmetu i cilju evrocentrističke isključivosti.“[103]

Iako Duraković govori o službi Andrićevog književnog opusa drugoj ideologiji, možemo vidjeti da odnos velikosrpske ideologije prema islamu i muslimanima korespondira ovdje opisanom odnosu. Također, iz navedenog se može razumjeti zbog čega je Evropa četiri godine pasivno reagirala na sve zločine koje su srpske snage vršile nad Bošnjacima muslimanima.

Analitičari Andrićeva djela obavezno započinju istraživanja obraćanjem Andrićevoj doktorskoj disertaciji, s pravom je smatrajući idejnim ishodištem njegove književnosti. Osnovna postavka Andrićeve teze

---

[102] Jasmin Duraković, ZA SVE JE KRIV ŠEŠIRDŽIJA, DANI – novembar 1997. http://home.swiftdsl.com.au/~hamdija/fstab/lebosduh.html.

[103] Esad Duraković, ANDRIĆEVO DJELO U TOKOVIMA IDEOLOGIJE EVROCENTRIZMA, Znakovi vremena, broj 2–3, proljeće, 1997, str. 31.

(„Razvoj duhovnog života u Bosni pod utjecajem turske vladavine“) bila je – „da je Bosnu, u najkritičnijem trenutku njenog duhovnog razvoja, u doba kada je previranje duhovnih snaga dostiglo vrhunac, osvojio jedan azijatski ratnički narod, čije su društvene institucije i običaji značili negaciju svake kršćanske kulture i čija je vera nastala pod drugim klimatskim i društvenim uslovima i nepodesna za svako prilagođavanje – prekinula duhovni život zemlje, izobličila ga i od tog života načinila nešto sasvim osobno“.[104]

Međutim, nije nužno posezati za Andrićevim stavovima ekspliciranim u disertaciji: imanentna analiza njegova književnog djela nedvosmisleno upućuje na autorove evrocentrističke ideološke stavove radikalizirane do razine pravoga rasizma, te nije neophodno tražiti im potporu u disertaciji koja je više literarno nego naučno djelo gdje dominiraju jaki ideološko-emotivni zaključci neutemeljeni na faktografskoj ili historiografskoj građi. Pored toga, „sve što pripovjedački slijedi u Andrićevom stvaranju nakon 1924. godine samo je književno razvijanje ideologije njegove doktorske disertacije“.[105]

„U vezi s historijskim motivima najvećeg broja Andrićevih djela, posebno onih najčitanijih, te povodom (ne)autentičnosti povijesnih zbivanja i likova, kao i o autorovom (ne)poznavanju islama i islamske kulture, također je mnogo pisano. Primjera radi, islamolog sa Sorbone, Aleksandar Popović, objavio je rad u kome ubjedljivo dokazuje, na temelju Andrićeva umjetničkog djela, da autor nije poznavao islam i islamsku kulturu.

Suština je upravo u tome što Andrićevo umjetničko djelo koristi povijesne motive i građu svjesno odbijajući da ih prikaže autentičnima, odnosno u prirodi toga djela je preoblikovanje, preobražavanje, nadgrađivanje i stilizacija faktografske historiografske građe. Očekivati od književnika Andrića da u svome umjetničkom djelu demonstrira poznavanje povijesti i da je vjerno predstavi jednako je nepoznavanju bića umjetnosti.“[106]

---

[104] Muhsin Rizvić, BOSANSKI MUSLIMANI U ANDRIĆEVOM SVIJETU, biblioteka „BOSNICA“, NIPP „Ljiljan“, 1995, Sarajevo, str. 34.

[105] Ibid., str. 56.

[106] Ibid.

Simboli koje je Andrić smještao u bosansku historiju kasnije su odigrali značajnu ulogu u ideološkoj upotrebi. Tako je Andrić uzeo jedan potresni motiv "nabijanja na kolac" i, obrađujući ga do tančina na veoma brutalan način, smjestio ga u historiju Bosne. „Malo je poznato, pogotovo našoj čitalačkoj publici, da ta scena, koju je predstavio Andrić, u stvari istinsko djelo Francuskog divljaštva. Naime, na takav način, tj. nabijanjem na kolac, bio je kažnjen Sulejman el Halebija, atentator na (francuskog) generala Klebera, guvernera Egipta. Sa tom činjenicom, Andrić se imao priliku susresti u štampi 1915.g.[107] To mu je pomoglo da ime junaka preinači, a događaj prebaci u Bosnu, navodeći da je to turski specijalitet. I ovdje je ispustio historijsku činjenicu, zaboravio je djela Inkvizicije u Evropi, i zažmirio na divljaštva srpskih četnika baš na prostorima Višegrada, i to u vrijeme kada je sjedio u Beogradu i pisao ovaj roman (Na Drini ćuprija), dakle 1945.g."[108]

Prihvatanje islama na Balkanu i posebno u Bosni je, također, tematika koju Andrić obrađuje u svojim naučnim i književnim djelima. Širenje islama i "danak u krvi" su teme posebno interesantne za Andrića. Tako on u svojoj doktorskoj disertaciji pod naslovom "Razvoj duhovnog života u Bosni pod utjecajem turske vladavine" kaže: "Posle pada Jajca (1528) islamizacija napreduje bezobzirno i brzo. Pred ovom činjenicom potpuno je neosnovano Truhelkino mišljenje da nema primera ili dokaza prinudne konverzije", mada ne navodi nijedan primjer nasilog širenja islama.

„Andrić ovu temu tumači slijedeći svog uzora Njegoša. Njegoš kaže da su oni koji su postali muslimani to postali zato što su bili najniži sloj kršćanskih Slavena i da su, postajući muslimani, odnosno Turci, prešli iz slavenske rase u tuđinsku. Ivo Andrić je najjasnije prikazao tu ideju, i eksplicitnije nego Njegoš, one Slavene koji su prihvatili islam, opisao kao

---

[107] „'Vi ste sigurno čitali o tome', podsjećam Andrića kako je mučen i nabijen na kolac Sulejman el Halebija, atentator na generala Klebera, guvernera Egipta. Da li je to imalo uticaja na Vas?' ' Čitao sam to, kako da nisam', reče." Jandrić, Ljubo, SA IVOM ANDRIĆEM 1968–1975, Beograd, 1977, str. 88-89.

[108] Nidžara Džana Čolić, BOŠNJACI U ANDRIĆEVOM SVIJETU http://www.bosnjaci.org.au/Magazin/Kolumne/Nidzara_Colic/Bosnjaci_u_Andricevom_svijetu.html.

pohlepne kukavice, koji su tim činom napustili slavensku rasu. Islam je predstavljen karikaturalno, kao vjera koja ima lik Drakule, koja je vampir srpskom narodu, što, u andrićevskoj slici svijeta, potvrđuje i janjičarski sistem, zasnovan na odvođenju i islamiziranju Slavena od strane neke vanjske sile, vanjske ideologije, u ovom slučaju Turaka."[109]

Andrić je u svojim djelima iscrpno koristio naziv „Turci"[110] za Bošnjake muslimane, čime se ovaj naziv, kao simbolička forma, zahvaljujući popularnosti Andrićevog djela, znatno intenzivnije mogao koristiti u ideološke svrhe.

„Međutim, nužno je ukazati na još jedan pravac djelovanja Andrićeve književnosti. Naime, ona nije upućena samo bošnjačkim čitaocima, već i onima koji su inače polarizirani u odnosu prema akterima ili likovima Andrićeva svijeta i, naročito, prema njihovim potomcima, te koji su već uveliko pripremljeni književnim djelima iste ideološke orijentacije za očekivani prijem Andrićevih djela. Ova druga vrsta čitalačke publike spremno prihvata kao autentičnu Andrićevu iluziju autentičnosti i, sasvim suprotno prvoj vrsti publike, formira osjećaj supremacije u odnosu prema bošnjačkim čitaocima, te, naporedo s tim, definitivno učvršćuje osjećaj prezira prema Bošnjacima muslimanima i njihovoj povijesti, prezira na samoj granici mržnje u koju se i pretvara u određenim povijesnim intervalima. U krajnjim konsekvencijama, time se stvara ideološka platforma i budi jak emocionalni naboj za djelotvornu borbu, bilo kada da otpočne, protiv Bošnjaka, budući da su oni 'krivi' što su, tobože, civilizacijski inferiorni, agresivni i opasni zlotvori, što su, tobože, bliski potomci Turaka koji su, opet tobože, ognjem i mačem po Balkanu širili islam - kao antihristi. S obzirom na to da je riječ o području gdje su tragovi interpretirane i preoblikovane povijesti svježi i gdje se zbog toga recidivi najstrašnijeg revanšizma ritmički bilježe, ovakva literatura djeluje amnestirajuće prema

---

[109] Michael A. Sells, Intervju dana, br. 265, 12. juli 2002.

[110] Muhsin Rizvić je iscrpno analizirao Andrićevu upotrebu naziva "Turci" za Bošnjake muslimane. Opširnije vidjeti u: Muhsin Rizvić, BOSANSKI MUSLIMANI U ANDRIĆEVU SVIJETU, Ljiljan, Sarajevo, 1995, str. 163, 164, 179, 181,183, 207, 209, 217, 219, 223.

već izvršenim rasističkim revanšima, gradeći istovremeno čvrstu ideološku platformu i budeći poznati emocionalni naboj za naredni obračun. Jer, ko prihvati Andrićev svijet kao autentičan i ko se poda emotivnom naboju koji proizvodi njegovo djelo, po prirodi stvari smatrat će korisnim istrebljivanje Bošnjaka kao opasnog elementa u samome tkivu tzv. evropske civilizacije - jednako kao što se smatra korisnim bespoštedno trijebljenje štetnoga korova."[111]

Znajući za takav utjecaj Andrićevog književnog opusa, Srbi su tokom posljednje agresije na Bosnu i Hercegovinu zapovjednicima međunarodnih snaga i službenicima međunarodnih humanitarnih organizacija poklanjali Andrićeve knjige na svakom jeziku koji su željeli.

„Ljudi koji to čitaju, pogotovo na Zapadu, kombiniraju tu Andrićevu fikciju sa objektivnom historijom a da pritom toga nisu ni svjesni. Isto je i sa nabijanjem Srba na kolac. Mnogi zapadnjaci zaista misle da je to način na koji su muslimani kroz historiju tretirali Srbe, tako da sam, analizirajući odnos novinara sa Zapada prema ovom podneblju, ustanovio da su Andrićevi simboli među ključnima za razvijanje žurnalističke ideje o vječnom balkanskom antagonizmu."[112] Svjesni ove činjenice velikosrpski ideolozi su je izdašno koristili u opravdavanju svega što se događalo na prostorima Bosne i Hercegovine, ukazujući često kako se borbom protiv islama i muslimana štiti kršćanska Evropa.

Tako je Ivo Andrić, možda i nesvjesno, zbog jednostranog pristupa u svom književnom djelu, videći samo tamnu stranu turske vlasti, i sam postao žrtvom svetosavlja i kosovskog mita koji je u dubini duše bio već prožeo srpsko narodno biće, srpsko društvo i njegovu kulturu, pa i političku kulturu, od koje se Srbi ne mogu osloboditi ni na ulasku u XXI vijek.

Demonizacija muslimana, koja je u modernoj srpskoj književnosti započeta s Njegošem, s Andrićem je ojačana i institucionalizirana. Drugi autori, čiji broj nije mali, nastavili su s ovom tradicijom. Neposredno pred agresiju na Bosnu i Hercegovinu u demonizaciji muslimana posebno se istakao Vuk Drašković, srpski političar i književnik.

---

[111] E. Duraković, nav. dj., str. 37.

[112] Michael A. Sells, Intervju dana, br. 265, 12. juli 2002.

„Drašković, autor više kontraverznih dobro prodavanih knjiga, kao što je ona pod naslovom 'Nož', štampana prvi put 1982. godine i zatim doživjela još nekoliko izdanja, bio je, možda, najpopularniji i najutjecajniji pojedinac u početku stvaranja stereotipova o muslimanima. Likovi muslimana u 'Nožu' nisu bili u skladu sa stvarnom pozadinom Drugog svjetskog rata i uglavnom su predstavljeni kao podmukle, hladnokrvne ubice. Pored toga, 'Nož' eksplicitno poriče postojanje muslimana kao legitimne zajednice.

I Drašković slijedi ideje svojih prethodnika Njegoša i Andrića i muslimane tretira kao potomke Srba koji su promijenili vjeru prije nekoliko vijekova, izdajući tako svoju vlastitu naciju.“[113]

U svakom slučaju, književna djela na koja smo ukazali, zbog svoje popularnosti, kreiraju i prenose predstavu o Bošnjacima muslimanima kao stranom i nepoželjnom elementu koji treba odstraniti i eliminirati. Ideološke metode, simboličke forme kao i elementi genocida od kojih su najistaknutiji demonizacija i delegitimizacija mogućih žrtava, predstavljaju moćno sredstvo velikosrpske ideologije u ostvarivanju njenih ciljeva. Zbog toga su iz ove literature upravo korištene simboličke forme kojima se Bošnjaci muslimani dehumaniziraju i delegitimiziraju kao strani i ometajući element na ovim prostorima koji je ostatak dugotrajne strane vladavine.

SRPSKA PRAVOSLAVNA CRKVA I VELIKOSRPSKA IDEOLOGIJA

“Kosovska etika bila je jedna vrsta nacionalnog evanđelja”[114]

“I ukinuste Božiju riječ zbog vašeg predanja. Licemjeri, dobro je prorokovao za vas Isaija: Ovaj narod me poštuje usnama, a srce je njihovo daleko od mene. Uzalud me poštuju učeći nauke koje su Ljudske zapovijesti.”[115]

---

[113] N. Cigar, GENOCID U BOSNI – POLITIKA “ETNIČKOG ČIŠĆENJA”, str. 36.

[114] Vladimir Ćorović, ISTORIJA SRPSKOG NARODA, Novo doba, XXIII Svetski rat, internetsko izdanje, Izvršni producent i pokrovitelj Tehnologije, izdavaštvo i agencija Janus, Beograd, novembar 2001.

[115] Novi zavjet, Matej, 15, 6 – 8.

Nastanak Srpske pravoslavne crkve veže se za vrijeme nastanka prve srpske srednjovjekovne države početkom XIII vijeka. Papin izaslanik 1217. kruniše Stefana Nemanju kao prvog srpskog kralja. Stefanov brat Sava, pravoslavni svećenik, u znak protesta što mu je brat primio krunu od katoličke crkve odlazi u samostan na svetu goru Atos. Međutim, Sava je dvije godine kasnije ostvario veliki uspjeh koji je od izuzetnog značaja za cijelu srpsku historiju. Srpska pravoslavna crkva se do tada nalazila u hijerarhiji Istočne pravoslavne, odnosno Grčke crkve. Međutim, Sava je uspio Srpskoj pravoslavnoj crkvi priskrbiti autonomiju i do 1233. je nastojao da joj omogući potpunu nezavisnost. Umro je 1236, a ubrzo nakon toga je proglašen za sveca. Srpska pravoslavna crkva je potpunu samostalnosst ostvarila 1346, u vrijeme vladavine srpskog despota Dušana.[116]

Način konstituiranja Srpske pravoslavne crkve, koji je bio u skladu s osnivanjem jake srednjovjekovne srpske države, od početka je omogućio jačanje etničkog elementa, što će biti od velikog utjecaja na kasnije historijske događaje.

„Ortodoksno kršćanstvo, za razliku od katoličkog, nema centralno i zajedničko vodstvo. Odnosi crkve i države na Istoku, kod ortodoksnih kršćana, imali su drugačiji oblik nego na Zapadu, kod katolika. Ortodoksne crkve nikada nisu postale osamostaljeni politički faktor kao što je u prošlosti bila Katolička crkva u Zapadnoj Evropi. Autokefalnost ortodoksnih crkava bila je jedan od faktora nacionalno-državne integracije. Uska povezanost ortodoksnih crkava sa vladarima (nacionalnom državom) dovela je, kod Srba, do posebnog oblikovanja pravoslavlja kao oblika hrišćanske crkve i kao kulta 'nacionalne države'.”[117]

Ova samostalnost crkve kod Srba trajala je do potpunog zauzimanja Srbije od osmanskih Turaka 1459. kada Srpska pravoslavna crkva ulazi pod okrilje velikog grčkog patrijarha sa sjedištem u Ohridu.

---

[116] N. Malcolm, nav. dj., str. 92.

[117] Radmila Radić, CRKVA I “SRPSKO PITANJE” u: Zbornik radova: SRPSKA STRANA RATA-TRAUMA I KATARZA U ISTORIJSKOM PAMĆENJU, pripremio Nebojša Popov, Beograd, 1996, str. 276.

Osmansko osvajanje Srbije se u srpskoj historiografiji obično karakterizira kao katastrofa praćena pljačkom crkvene imovine, rušenjem crkava i samostana ili njihovim pretvaranjem u džamije.[118]
Četiri vijeka duga vladavina Turaka također se karakterizira kao doba ropstva i mraka, posebno za Srpsku pravoslavnu crkvu i Srbe.

Međutim, „pretvaranje crkava u džamije, osim nekoliko slučajeva, nije bila opća politika osmanske vlasti. Kršćanske zajednice su, na osnovu islamskih zakona imale pravo da očuvaju postojeće vjerske objekte dok su za njihovu obnovu bile potrebne posebne dozvole. I ove dozvole za obnovu postojećih ili izgradnju novih crkava ipak su često izdavane. U drugoj polovni XVI stoljeća zabilježene su mnoge aktivnosti na obnovi starih ili izgradnji novih crkava. U cjelini samostani su imali pravo da zadrže svoju imovinu i u određenim slučajevima kao što su darodavnice, budu oslobođeni poreza".[119]

Iako su svoju carevinu zasnovali na ratnim osvajanjima, Osmanlije su štitile milione srpskih i grčkih ortodoksa, a u Bosni katolika i kasnije Jevreja. „Pravoslavna zajednica je u najvećem dijelu tog perioda (osmanske vladavine) bila izravni saveznik osmanske države u njenim pohodima protiv kršćanskih sila. Na primjer, u bici kod Nikopolja, 1396. godine (dakle samo sedam godina nakon Kosovske bitke), srpski vladar, Stefan Lazarević, sin kneza Lazara, kao vazal, i njegova vojska pridonijeli su porazu koji je osmanska vojska nanijela kršćanskim silama. To je, definitivno, otvorilo Balkan osmanskim osvajanjima."[120]

Srbi su se, zahvaljujući osmanskim osvajanjima, proširili na područja na kojima nikada ranije nisu živjeli. Poznato je da su osmanske vlasti kao pomoćne jedinice u svojim pohodima vodile Vlahe, pripadnike nomadske etničke skupine, kao i Grke i Albance. O tome svjedoči i već citirani Ćubrilović: "Mireći se sa Turskom vlašću prilikom njenog širenja preko naših zemalja naši stočari iz planina služe kao redovne čete u turskoj

[118] Vasa Ćubrilović, SRPSKA PRAVOSLAVNA CRKVA POD TURCIMA OD XV DO XVII VEKA, internetsko izdanje, www.rastko.org.yu.

[119] N. Malcolm, nav. dj., str. 156.

[120] N. Cigar, GENOCID U BOSNI – POLITIKA "ETNIČKOG ČIŠĆENJA", str. 23.

vojsci i kolonizuju ratom opustošene zemlje srednjeg Podunavlja na sjever sve do Budima, a na sjeverozapad sve do pod Zagreb. S njima se kreću i miješaju i ratarske mase iz starih župa, ili kao vojnici ili kao kolonisti kmetovi na spahijskim posjedima. Oni nose sobom knežinske i seoske samouprave, što im Turci priznaju, ali isto tako i svoja vjerovanja i svoju crkvenu organizaciju. Od Banata i Bačke preko Srema, Slavonije na Bosansku krajinu, Liku i Dalmaciju sa novim kolonistima iz starih srpskih zemalja širi se i Srpska crkva… U drugoj polovini 15. i prvoj polovini 16. vijeka, Srpska crkva stvara nove eparhije u Ugarskoj, Hrvatskoj i Bosni, gdje ih nije bilo prije dolaska Turaka."[121] Vlasi i pripadnici drugih etničkih grupa pravoslavne vjere koji su se na taj način naselili na raznim područjima Balkana kasnije su, u XIX vijeku, u vrijeme nacionalne identifikacije, a zbog pripadanja ortodoksnom kršćanstvu, proglašavani etničkim Srbima. „Tako je Srpska pravoslavna crkva imala organizaciju i mnoge feudalne privilegije. Ova Crkva je bila jedan od najvećih kršćanskih feudalaca i zemljoposjednika i, uopšte, jedan od najvećih zemljoposjednika Balkana u Osmanskoj imperiji."[122]

„U drugoj polovini 16. stoljeća, tačnije 1557. godine Srpskoj crkvi je vraćena autonomija i odlukom turskog sultana uspostavljena je Pećka patrijaršija.

Povlastice što ih je beratima od turskih sultana od 1557. godine dobijala Pećka patrijaršija, bile su slične povlasticama Carigradske patrijaršije i Ohridske ariepiskopije. Sve su one, manje više prepis povlastica što ih je Mehmed II Osvajač dao Vaseljenskoj patrijaršiji posle osvojenja Carigrada 1453. godine… Po ovim povlasticama pećki patrijarh je duhovni i svjetovni poglavar srpskog pravoslavnog naroda. Njega bira Sabor, zbor visokog i nižeg sveštenstva i narodnih predstavnika, a potvrđuje ga sultan beratom. Kod Srba u Pećkoj patrijaršiji nije, kao kod Grka u Vaseljeneskoj patrijaršiji u Carigradu, zavisio izbor patrijarha od centralne vlasti u Carigradu… Pećki patrijarh ima veliku vlast i duhovnu i političku.

---

[121] Ćubrilović, nav. dj.

[122] Mustafa Imamović, HISTORIJA BOŠNJAKA, Bošnjačka zajednica kulture, Sarajevo, 1996, str. 144.

On uživa zaštitu turskih upravnih organa, ima oružanu pratnju janičara i turske mu vlasti pomažu u sabiranju vjerskih poreza. On odgovara državi za vernost svoje pastve, plaća prilikom svoga naimenovanja veliku sumu državnoj blagajni, a svake godine utvrđeni patrijaršijski danak. Titula patrijarha je: 'Presto srpski', 'Presto sve srpske zemlje', 'Arhiepiskop sve srpske zemlje i primorske', 'Patrijarh Srba i Bugara i drugih zemalja' itd..

On može, po pristanku Porte, skinuti sa položaja mitropolita ili episkopa. Patrijarh i Sinod vode brigu o manastirima i o nižem sveštenstvu i u te se odnose ne smeju mešati turske upravne vlasti. Pravo suđenja i kažnjavanja sveštenika imaju patrijarh i Sinod. Bračno pravo i bračni sporovi spadali su u nadležnost crkvene vlasti…

Demokratizacija Srpske crkve za vreme Turaka došla je najbolje do izraza upravo u tome, što je nekadašnju feudalnu klasu u upravljanju crkvom zamenio narod. Ovaj narodni element u Srpskoj crkvi utecati će preko crkvenih sabora da Srpska crkva potpuno od 15. veka sve više iz jedne verske ustanove preraste u kulturno-političku ustanovu srpskog naroda."[123]

Tako, patrijarh, odnosno Srpska pravoslavna crkva, zahvaljujući Porti (Osmanskoj imperiji) postaje vjerski i svjetovni poglavar Srba. Prof. dr. Ivo Banac će to stanje opisati na sljedeći način: "Kao etnarsi Srbije, patrijarsi iz Peći imali su prema tome, ne samo duhovnu vlast nad svojim vjernicima, nego i onu vlast nad njima koja je prije pripadala srpskim srednjovjekovnim kraljevima… Ukratko, otomanski je suverenitet imao paradoksalan učinak time što je opskrbio Srbe krupnim sredstvom nacionalne ekspanzije."[124]

Ovo potvrđuje i Vladimir Ćorović, srpski historičar, pišući: „Obnova patrijaršije ne samo da je spriječila dalju helenizaciju, nego se proširilo u ogromnoj mjeri područje našeg etničkog rasprostiranja i našeg narodnog jezika", i: „mi smo se u ropstvu pod Turcima širili ne manje nego da smo imali najekspanzivniju svoju državu."[125] Zbog takvog položaja u Osman-

[123] Ćubrilović, nav. dj.,Internetsko izdanje.

[124] Ivo Banac, "NACIONALNO PITANJE U JUGOSLAVIJI"- PORIJEKLO, POVIJEST, POLITIKA, Globus-Zagreb, 1988, str. 71.

[125] Navedeno u: M. Rizvić, nav. dj., fusnota 28, str. 176.

skom carstvu mitizacija kosovskih junaka uopće se nije materijalizirala niti od pravoslavlja a ni srpskih naučnika, sve do osamnaestog vijeka. Iz prostog razloga jer je Srpska pravoslavna crkva bila u vrlo povlaštenom položaju pod Turcima i njihovom vladavinom.

Ovaj kratki historijat Srpske crkve ukazuje da u vrijeme osmanske vladavine ona kao institucija nije ni izbliza bila ugrožena onako kako se želi pokazati.

Međutim, velikosrpska ideologija zanemaruje ove činjenice i navodnu ugroženost srpskog naroda, kako za vrijeme osmanske vladavine tako i u kasnijim periodima, obilato koristi za opravdavanje svojih ekspanzionističkih ciljeva.

Crkva i ideja „Velike Srbije"

Pažljiva analiza može nam pokazati da je Srpska pravoslavna crkva jedan od glavnih idejnih tvoraca teze o „Velikoj Srbiji". Predviđene granice „Velike Srbije", manje ili više, poklapaju se s područjem na kojem je Srpska pravoslavna crkva tokom osmanske vladavine imala crkvenu autonomiju. Nakon osmanskog osvajanja Balkanskog poluotoka zabilježeno je i širenje jurisdikcije Srpske pravoslavne crkve, posebno nakon obnove Pećke patrijaršije. "Od starih oblasti nekadašnje Pećke patrijaršije prije turske najezde, nova Pećka patrijaršija dobila je severnu Makedoniju sa Skopljem, od zapadne Bugarske oblasti Ćustendila i Samokova, oblasti srednjovekovne Srbije i Zete između Dunava i Jadranskog mora, zatim nove dijeceze u Bosni i Hercegovini, Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji sa Sremom i u Ugarskoj, čak tamo do Budima. Prema tome, Pećka patrijaršija je posle 1557. godine proširila svoju jurisdikciju nad pravoslavnima u ovim zemljama, gde se srpski narod naselio u 15. i 16. veku. Ovako proširena Pećka patrijaršija daleko je prelazila pod Turcima granice patrijaršije iz doba Nemanjića. U vreme svog najvećeg opsega, druga polovina 16. i 17. veka, imala je četrdeset eparhija, od toga 16 mitropolija i 24 vladičanstva. Ona je prostorom i svojom organizacijom obuhvatila sva naselja srpskog naroda bez obzira gde je živeo."[126] Na osnovu ovih informacija možemo razumjeti iz kojeg okrilja potječe parola "gdje je Srbin tu je i srpska zemlja".

[126] Ćubrilović, nav. dj., internetsko izdanje.

Mada je na 4. vaseljenskom saboru u Hakidonu, 451, odlučeno da granice Crkve teku granicama države, u Srpskoj pravoslavnoj crkvi nisu smatrali da moraju slijediti odluke ovog sabora koje su inače zakonske. Tako se kontinuirano nastoji ostvariti ili ostvaruje kontrola i nad onim područjima gdje se ne prostire srpska država.

„Koliko je Srpskoj pravoslavnoj crkvi bila važna veličina srpske države, tj. prostora na kome se prostire vlast SPC vidi se i iz odluke donesene na redovnom zasjedanju Sabora SPC u maju 1996. godine. Po ovoj odluci: 'Bez obzira na raspad versajske, odnosno Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, jurisdikcije Srpske pravoslavne crkve i dalje se protežu na sve pravoslavne na toj teritoriji.' Dakle, čim im je postalo jasno da njihove želje neće biti ostvarene oružjem i da srpska država, ne da neće biti velika, nego da pokazuje tendenciju ka daljem smanjivanju, episkopi SPC su odlučili da, ako već ne može vlast srpske države, bar vlast Srpske crkve bude na cijeloj teritoriji bivše SFRJ.“[127]

Pored ove političke dimenzije vezane za teritorijalnu ekspanziju, crkva je, također, bila jedan od glavnih čuvara vjerovanja i uvjerenja veoma bitnih za velikosrpsku ideologiju. To se posebno odnosi na našu raniju raspravu o ulozi simboličkih formi kosovskog epa u toj ideologiji. Srpska pravoslavna crkva je, odijevajući epsku tematiku u vjersku odoru, ovom epu podarila vjersku i mitsku formu. Ulaskom kosovske epike kroz molitve, crkvene pjesme i druge forme vjerskog izražaja u zvanično vjersko učenje jačana je nacionalna dimenzija religije, čime su se stvarali uvjeti za transformaciju srpskog u “nebeski” narod, a crkva je postala medij prenošenja, čuvanja i plasiranja onih simboličkih formi koje su pogodan resurs za velikosrpsku ideologiju.

Episkop Georgije u vezi s ovim kaže: „Srpski narod je imao protiv sebe dvije najstrašnije monarhije, jednu sa istoka i drugu sa zapada, otomansku (tursku) i austrougarsku, i dvije najisključivije religije, muslimansku i rimsku. Bilo je vremena kada nas je bilo koliko i najvećih naroda evropskih, samo što nam se oni, po kulturnim dostignućima, po pismu, poeziji, umjetnosti, fresci, građevini i drugom nisu mogli ni primaći. Sada

[127] M. Tomanić, nav. dj., str. 227.

je njih i po pedeset miliona više. Toliko je nas, Srba, na silu, preko mača i lomače, slato u nebesku Srbiju, gdje smo po broju svetaca, pravednika, mučenika i ugodnika Božijih, još najbrojniji. Zato, mi Srbi smo nebeski koliko i zemaljski narod."[128] Ili u Osnovama kršćanske vere na zvaničnoj stranici Srpske crkve na pitanje „Šta je kosovski zavet?", slijedi odgovor:

„U bitki na Kosovu protiv Turaka (1389.g) velikomučenik car Lazar, zajedno sa svojom hristoljubivom vojskom, opredelio se za Carstvo nebesko, umesto prolaznog zemaljskog carstva. 'Umrimo sa Hristom, da bismo večno živeli', poručuje on svojim vojnicima. Jer 'zemaljsko je za malena carstvo, a nebesko uvek i doveka'. To kosovsko opredelenje i taj Zavet, to je savez koji je Srpski narod sklopio s Bogom – i zapečatio ga mučeničkom krvlju. Na Kosovu je Srpski narod glasao dušom svojom za Carstvo nebesko, i to je bilo i ostalo njegovo jedino pravo opredeljenje. Odonda svi Srbi verni tom Zavetu, postaju narod Božiji – Hristov novozavetni narod, nebeska Srbija, sastavni dio Novog Izraila Božijeg."

Ili kako to teorijski i teološki razlaže Amfilohije Radović: "Posmatran u svetlosti Kosovskog zaveta nemanjićki period srpske istorije je bio samo priprema, vekovna, za sklapanje tog Zaveta i za njegovo potvrđivanje mučeničkom krvlju. Tako gledano lazarevsko vreme predstavlja period pune zrelosti Srpskog naroda. Njime je Srpski narod uistinu postao novozavetni Novi Izrail. Kosovski zavet nije ništa drugo nego li u srpsku istoriju i srpsko narodno biće jednom za svagda utkani Novi Zavet u svoj svojoj punoći. I kao što je Novi Zavet zapečaćen Hristovom krvlju, posle Tajne Večere, tako je hristolikom lazarevskom žrtvom zapečaćeno i kosovsko opredeljenje za Carstvo nebesko, posle takođe hristolike Kosovske večere. Otuda, kao što je lazarevsko vreme bio period pune zrelosti Srpskog naroda isto tako je i Kosovski zavet istinska punoća Svetosavlja kao evanđelske filosofije života. Zato sva istorija Srpskog naroda do naših dana može biti shvaćena ispravno samo u svetlosti baš Kosovskog zaveta kao punoće Svetosavlja."[129]

---

[128] Epsikop Georgije, SVETI SAVA, 2003, http://www.istocnik.com/diocese/ teme/ 69.http.

[129] Mitropolit Amfilohije Radović, SVETOSAVLJE I KOSOVSKI ZAVET, Kosovo (1389-1989)- Zemlja živih, Beograd – manastir Ćelija Piperska, 1989.

Prvi koji su pisali o Kosovskom boju bili su crkveni ljudi, kako Bećković kaže: ”Prvi koji su naslutili veličinu događaja nisu bili ni njegovi učesnici, ni hroničari, ni istoričari, već monasi.”[130] Tako da kod najvećeg broja junačkih pjesama nisu u pitanju historijske činjenice, u doslovnom smislu riječi, već njihove naknadne redakcije. Opjevavajući historijske mitove, sastavljači junačkih pjesama rjeđe polaze od samog historijskog zbivanja, a češće od njegove interpretacije u feudalnim, odnosno crkvenim krugovima, u kojima su historijski događaji prethodno dobili ideološku obradu. Tek ideološki stilizirani, što znači preinačeni, događaji ulaze u ljetopise, rodoslove i žitija, pa i u usmena kazivanja. Iz spisa izrazito feudalne ideološke orijentacije, ovakva „historijska“ kazivanja mogla su se širiti i izvan feudalne sredine. Jasno je da su ličnosti i događaji na ovaj način, prije dolaska usmenim putem do narodnog pjevača, gubili svoj pravi historijski karakter. Vremenska i prostorna orijentacija, doduše, najčešće je zadržavana, ali je istina o zbivanjima već u pisanim dokumentima preinačavana prema potrebama vladajuće klase.

Za ovakvu feudalnu ideologizaciju historijskih zbivanja, koju nalazimo u svim srednjovjekovnim književnim spisima, crkvenim i svjetovnim, proznim i onim u stihu, karakteristično je stalno međusobno preplitanje historije i legende, odnosno stvarnih historijskih događaja i hrišćanske mitologije.

Tako se, pored zabilježenih stihova kosovske epike, i u drugim crkvenim spisima mogu zapaziti elementi koji će kasnije biti pogodni resursi ideološke upotrebe. U “Žitiju svetog kneza Lazara” mogu se nazrijeti elementi onoga što je kasnije korišteno kao ideološka simbolička forma. Pored pohvala izrečenih knezu Lazaru i isticanju njegove odabranosti od Hrista, tu se već govori o “glasu” koji je stigao Lazaru da se usprotivi, “jer je išla zver kao lav ričući, tražeći da proguta stado Hristovo”. Već se u tim spisima, pored pretjerivanja u broju vojnika sukobljenih strana (100 hiljada na jednoj i 300 hiljada na drugoj strani), samom događaju daju mitološke dimenzije: ”Prije smrti toga (Lazara) na tri godine sunce u

[130] Matija Bećković, nav. dj.

tamu se promijeni, da se i zvijezde u podne pojaviše i mjesec u krvi, pokazujući bijedu koja će biti od sinova Izmailjevih."[131]

Diskurs koji koriste monasi manastira Ravanica nije neobičan za vrijeme u kome su nastajali ovi spisi, kraj XIV i početak XV vijeka, jer je to uobičajen diskurs tog vremena posebno među zvaničnim pripadnicima crkve. Uspomene na krstaške ratove još uvijek su bile svježe posebno u kontekstu nadolazeće islamske (ismailitske) prijetnje s Istoka. Međutim, interesantno je to da je ovaj diskurs sačuvan i u XX vijeku, dobijajući uspješnu ideološku funkciju.

Ono što se ne nalazi u ovim "Srednjovjekovnim srpskim spisima o Kosovu", a što je kroz epsku poeziju i uz asistenciju crkve ušlo u veliko-srpsku ideologiju, jesu simboli poput "kosovski zavjet", "nebesko carstvo", "nebeski narod", "prokletstvo na svakoga ko ne dođe na Kosovo", "osveta", "kosovska večera", "Miloš Obilić", "izdaja" itd.

Kao što smo ranije vidjeli, većina ovih simbola preuzeta je iz Novog zavjeta i zaodjenuta u nacionalno ruho. Pored toga što su bili prvi hroničari događaja na Kosovu, monasi su također prvi zapisivali stihove kosovske epske tradicije. Na taj način su simboli jednog nacionalnog historijskog događaja ušli u ortodoksno vjerovanje, čime je omogućen nastanak posebnog vjerskog nacionalizma. Govoreći o ovoj temi, vladika Nikolaj Velimirović, sada već proglašen za sveca, 1935. u Kragujevcu je izjavio: "Još prije 600 godina, sveti Sava je spojio u organsku celinu veru i nacionalizam. Otada je nacionalizam srpski, kao stvarnost, najstariji u Evropi. Po istorijama se piše, kako se nacionalizam otpočeo buditi i ostvarivati tek od mađarske bune u 1848. godini. Ako je to istina, onda znači da je nacionalizam srpski stariji od evropskog za punih 600 godina. I ne samo da je stariji nego je i savršeniji, jer je jevanđelski i organski. Evropski nacionalizam rođen je u buntu i u očajanju, dok je Svetosavski nacionalizam započet i ostvaren u tišini i radosti stvaranja."[132]

---

[131] David Ravaničanin, SRPSKI SREDNJOVJEKOVNI SPISI O KOSOVU, internetsko izdanje.

[132] Nikolaj Velimirović, NACIONALIZAM SVETOG SAVE, Kragujevac, 1935, str. 7-8,28, http://www.kontekst.org.yu/teme/kosovo/teorijskiclanci6.htm).

Velimirović na taj način, spajajući vjersko i nacionalno, promovira vjerski nacionalizam - filetizam koji je pravoslavna crkva zbog raširenosti u XIX vijeku oštro osudila kao jeres. Filetizam potječe od grčke riječi file, što znači pleme. Na Pomesnom saboru u Istanbulu 1872, koji se bavio pitanjem naroda – nacije – nacionalizma u XIX vijeku, a čiji su zaključci i dalje na snazi u kanonskom smislu, na kanonskom području pravoslavlja filetizam je osuđen kao "jeres koja stavlja nacionalnu ideju iznad jedinstva vjere."[133] Ne obazirući se na ove zvanične osude, jedan drugi crkveni zvaničnik đakon dr. Radomir Popović kaže da je prisustvo jeresi, tj. etnofiletizma – odnosno "pravoslavnog nacionalizma ili fundamentalizma (poistovjećivanje pravoslavnog kršćanstva s nacionalnom pripadnošću) posljedica nečeg mnogo dubljeg i složenijeg, što se dogodilo u prošlosti, a ne samo prije pedeset godina".[134]

„Jedan drugi pravoslavni teolog, Pero Slijepčević, pisao je još 1938. godine: (…) 'Etnolozi kažu da se religija razvija iz kulta predaka: hrišćanstvo znači nešto sasvim suprotno, svečovječansko, nadnacionalno. Naš je patrijarhalac i u tom pogledu ostao nasred puta, bar u dijelovima pravoslavnim, gde je i zvanična crkva služila državi. Njegovo je hrišćanstvo u stvari više nacionalno nego ekumensko. Takve su bile istorijske potrebe.' S tim u vezi neki su komentarisali da redoslijed riječi u nazivu 'Srpska pravoslavna crkva' u potpunosti odslikava red vrijednosti koji vlada u SPC, tj. da je na prvom mjestu srpstvo, potom pravoslavlje, a tek na kraju, ukoliko za njega ostane nešto mjesta, hrišćanstvo (kao zajednička vjera sa drugim, nepravoslavnim crkvama)."[135]

Srpska pravoslavna crkva se ovakvim i sličnim stavovima promovirala u čuvara tradicije srednjovjekovne srpske države koju je nastojala oživjeti nakon slabljenja i propadanja Osmanske imperije. U tom kontekstu treba posmatrati i proglašavanje skoro svih pripadnika srednjovjekovne srpske dinastije Nemanjića za svece.

---

[133] C. Fotiev, THE LIVING GOD, Overseas Publications Interchange, London, 1989, str. 343.

[134] R. Radić, nav. dj., str. 269.

[135] M. Tomanić, nav. dj., str. 231.

Ortodoksno kršćanstvo je kod Srba poprimilo izrazite nacionalne elemente stvarajući i jačajući ekstremni nacionalizam, koji se prije svega očitovao u osjećaju superiornosti u odnosu na druge narode na Balkanu. Tako je jedna izuzetno bitna simbolička forma o Srbima kao "nebeskom narodu", kombinirana s drugim simboličkim ranije spomenutim formama, kroz epsku poeziju i uz asistenciju crkve postala jedna od osnovnih ideja velikosrpske ideologije.

„Za razliku od njemačkog nacizma koji nije idealizirao ili mistificirao religiju, u velikosrpskoj ideologiji religija je postala jezgro ideologije."[136] Brojni su primjeri korištenja ovih simbola unutar crkvenog diskursa tokom posljednja dva stoljeća i posebno u godinama pred raspad bivše Jugoslavije. Navodimo nekoliko primjera:

"SPC se tokom 1987. priprema za proslavu 600 godina Kosovske bitke. U tu svrhu jeromonah Atanasije Jeftić u više nastavaka objavljuje tekst 'Kosovski zavet'. On citira vladiku Nikolaja po kojem je privoljevanje kneza Lazara Carstvu nebeskom izvršeno u ime celog Srpskog naroda (poput Mojsijevog u ime Izrailja). I ono je bilo najjači izraz smisla naše istorije i njena regulativna ideja… Kosovo (tj. Lazarev izbor i opredjeljenje na Kosovu), pokazalo je da se naša istorija odigravala na najvišem planu, na tragičnoj i uzvišenoj granici nebeskog i zemaljskog, Božijeg i ljudskog."[137]

Carstvo nebesko je naravno "Nebeska Srbija" koju spominje šabačko-valjevski episkop u poslanici povodom dolaska svetih moštiju cara Lazara: "Od kneza Lazara i Kosova Srbi prvenstveno stvaraju Nebesku Srbiju, koja je do danas sigurno narasla u najveću nebesku državu." Sveštenik Božidar Mijač u „Teološkim pogledima", u studiji pod naslovom "Eshatologija" piše: "Na Kosovu je Srpski narod glasao dušom za Carstvo večnosti i to je bilo i ostalo jedino njegovo pravo opredelenje. Odonda svi Srbi, verni tom zavetu, postaju narod Božiji, Hristov novozavetni narod, nebeska Srbija, sastavni dio novog Izabranog naroda Božijeg…"[138]

---

[136] Rasim Muminović, SRBIZAM I STRADALNIŠTVO BOŠNJAKA, MNVS, Sarajevo, 1994, str. 107.

[137] R. Radić, nav. dj., str. 276.

[138] Ibid., 278.

Mitropolit Amfilohije na najbolji način pokazuje kako se kombinira historija, religija i mit: ”Po projektu hrama sv. Save na Vračaru predviđeno je da njegova kripta bude posvećena Sv. Velikomučeniku Lazaru Kosovskom. Ovo povezivanje Svetog Save i sv. Lazara Kosovskog, Svetosavlja i Kosovskog zavjeta nije nimalo slučajno. Zašto? Zato što je opredjeljenje Svetog Save kome se hram podiže i Lazarovo kosovsko opredjeljenje – istovjetno. Prvo se Sveti Sava opredijelio, cjelosno, za Carstvo nebesko. Tim svojim ličnim opredjeljenjem on je usmjerio docnije istom cilju ne samo svoga oca Simeona Nemanju nego i cio svoj narod, blagodareći ogromnom uticaju njih dvojice na njihove potomke i na cio Srpski narod.

To svetosavsko opredjeljenje je vremenom sazrelo u duši Srpskog naroda, postajući dio njegove kolektivne svijesti i saborne samosvijesti. Sjeme koje su u dušu Srpskog i ostalih slovenskih naroda posijali još Sv. Ćirilo i Metodije i njihovi učenici; koje je Sveti Sava i svetorodna dinastija Nemanjića umnožila, zalila i jednom za svagda učvrstila - ono je, kao sjeme opredjeljenja za Carstvo nebesko, donosilo vremenom izobilne plodove. Jedan od tih plodova jeste i Kosovski zavjet. Kosovski zavjet je u stvari – mučeničkom krvlju potvrđeno i posvedočeno opredjeljenje svetosavsko, a prije njega kirilo-metodijsko i klimento-naumovsko opredjeljenje za Carstvo nebesko. Jer ‘zemaljsko je za malena carstvo, a nebesko uvijek i dovijeka’.”[139]

Ovo je diskurs karakterističan za velikodostojnike Srpske pravoslavne crkve, u kome se vrlo jednostavno preskaču vijekovi, miješaju historijske s religijskim i mitskim slikama i jedan narod diže do nebeskih visina, iznad drugih naroda.

Visoki zvaničnici Crkve su, shodno potrebama i u različitim situacijama, interpretirali ovu tematiku. Tako, naprimjer, neposredno pred početak Drugog svjetskog rata, u vrijeme jačanja nacionalističkih pokreta, spomenuti Velimirović govoreći o “nacionalizmu Svetog Save” ističe da je srpski nacionalizam najstariji u Evropi i dodaje da je Adolf Hitler jedan od rijetkih koji je shvatio da su vjera i nacionalizam jedna organska cjelina:

[139] Mitropolit A. Radović, nav. dj., str. 157.

”Ipak se mora odati priznanje sadašnjem njemačkom Vođi, koji je kao prost zanatlija i čovjek iz naroda uvidio da je nacionalizam bez vjere jedna anomalija, jedan hladan i nesiguran mehanizam.”[140] Već 1939. on javno propovijeda rasizam: “Mi smo ljudi arijevske rase, kojoj je sudba dodelila počasnu ulogu... da plemena slabije rase i niže vere ne bi...”[141]

Religijski i epski simboli se tako iz apstraktne spuštaju u konkretnu političku ravan, gdje se nastavlja njihovo korištenje sa sačuvanom vrednosnom težinom, to jest Srbi su i dalje superiorni u odnosu na druge susjede ili cijelu Evropu ili svijet: ”Ovaj narod, iako beskompromisno vjeran čuvar evropske hrišćanske međe, od iste Evrope biva kažnjen njenim nerazumijevanjem. Zašto? Zato što je njegova veličina veća od Evropske. Zato što tu istinu Evropa ne može da dokuči. Istinu koju Srbi već rođenjem posjeduju.“[142]

Epska tradicija, vjerski nacionalizam, ekspanzionizam i drugi elementi velikosrpske ideologije bili su nerazdvojivi posebno u posljednja dva stoljeća, a 1989. na Kosovu ponovo su se sreli crkveni filetizam i novi nacionalizam Slobodana Miloševića. Prije nego što detaljnije ukažemo na koji način se gore opisani stavovi SPC koriste kroz metode djelovanja velikosrpske ideologije, neophodno je da ukažemo i na druge aktivnosti koje SPC dovode u vezu s tom ideologijom i njenim posljedicama, odnosno genocidom.

U vrijeme Kraljevine SHS, a kasnije Kraljevine Jugoslavije, Srpska pravoslavna crkva je otvoreno podržavala aktivnosti koje je vlast kroz institucije ili van njih poduzimala protiv Albanaca i jugoslavenskih muslimana. Rezultati tih aktivnosti koje se smatraju genocidnim najbolje je opisao tadašnji reisul-ulema Džemaludin Čaušević: „Hiljade ljudi ubijenih, šest žena spaljenih, 270 sela opljačkano i uništeno, eto bilansa za Bošnjake prilikom svečanog stvaranja Jugoslavije.“ Sliku Srpske crkve tadašnjeg

[140] Velimirović, nav. dj.

[141] Ljubica Stefan, ANTISEMITIZAM U SRBIJI ZA VRIJEME DRUGOG SVJETSKOG RATA, u: Međunarodni znanstveni skup “Jugoistočna Evropa 1918-1995”, Zagreb, Hrvatska matica iseljenika, 1995, internetsko izdanje.

[142] U: Đ. Jovanović, nav. dj.

vremena dao je i Svetozar Pribičević, koji je dva puta bio ministar u vladi Nikole Pašića. U djelu „Diktatura Kralja Aleksandra“ napisao je da se iz usta patrijarha Srpske crkve „nikada nije čula propovijed po pitanjima vjere“, da je uvijek veličao bijelog orla, bojno polje... i da crkva uopće nije dopuštala da je “...kasarna preteče u nacionalističkoj propagandi...“[143]

U Drugom svjetskom ratu Srpska pravoslavna crkva stavila se na stranu genocida, nacizma i fašizma. Najpoznatiji crkveni zvaničnik iz ovog perioda svakako je četnički vojvoda pop Momčilo Đujić. U strahu zbog mogućeg suđenja za učešće u ubistvu deset hiljada muslimana Đujić je nakon rata pobjegao u Ameriku. Međutim, početkom posljednje agresije na Bosnu i Hercegovinu vidio je mogućnost ostvarenja svojih ideja za koje se borio: „Pred nama je borba za slobodu i obnovu srpske države na Balkanu u kojoj će biti ujedinjeno sve srpsko, sve srpske zemlje... To je naš nacionalni program... Granice srpskih zemalja dopiru dokle su naši hramovi, domovi, grobovi... Na jugoistoku to je naša srpska Krajina, tu smo na straži i predstraži srpstva. Srbija, naša matica, treba da zna da su joj najbolji sinovi na straži u Krajini...“[144] „Momčilo Đujić nije neki poseban izuzetak ali Srpska pravoslavna crkva ga nikada nije raščinila. Nikada nije bacila anatemu na njega, nikada se nije ogradila od njegovih zločina. SPC se u većini stavila na stranu snaga koje su prepoznate kao fašističke i destruktivne. Iako su četnici ubili izvjestan broj srpskih pravoslavnih svećenika koji su im se suprotstavili, vrijedi spomenuti da je otprilike tri četvrtine jugoslavenskih srpskopravoslavnih svećenika podržavalo četnike u toku cijelog (Drugog svjetskog) rata.“[145]

I u ličnosti mitropolita crnogorsko-primorskog Joanikija fašistički okupatori na području Crne Gore 1941-1945. imali su i više nego odanog saradnika. Kao pristalica četničkog pokreta ovaj visoki dužnosnik Srpske crkve tokom čitavog rata radio je na suzbijanju NOP-a. Tako je on

---

[143] Ševko Kadrić, ULOGA SPC U PLANOVIMA VELIKE SRBIJE, 2002, internetsko izdanje: www.bosnjacki-front.com.

[144] Intervju Momčila Đujića Beogradskom Radio B-92 maja 1991.

[145] J. Philip Cohen, David Riesman, SRPSKI TAJNI RAT-PROPAGANDA I OBMANA HISTORIJE, preveo na bosanski Hasan Rončević, NIPP Ljiljan, Sarajevo, 1996, str. 67.

pretpostavljenima pisao: „U doba sprovođenja nacionalne organizacije, odnosno suzbijanja razorne komunističke akcije, istakli su se mnogi sveštenici naše Eparhije. Mnogi od njih su s puškom u ruci u prve redove poletjeli, da, poput starih naših sveštenika, prednjače svojoj pastvi u djelu uništenja narodnih neprijatelja. Drugi su u pojedinim nacionalnim, odnosno četničkim odredima vršili službu religiozno-moralnog karaktera, a izvjesni su obje te dužnosti spajali u jedno...“[146] Da se ne radi o pojedinačnim slučajevima podrške nacizmu i fašizmu, potvrđuje i opći stav Srpske pravoslavne crkve: “Kako se ponašala tijekom Drugog svjetskog rata? Nikad se od nje nije čula ni riječ osude genocida, žutih vrpci (za Jevreje), logora, rasizma. Predstavnici Svetog sinoda su odmah po dolasku Nijemaca otišli na poklonjenje njemačkom vojnom zapovjedniku i izjavili, prvo pismeno u tisku, zatim usmeno u posjetu, i ovo: 'Sveti Arhijerejski Sinod će lojalno izvršavati zakone i naredbe okupatorskih i zemaljskih vlasti i uticati će preko svojih organa na potpuno održanje reda, mira i pokornosti.' Arhijereji su do kraja ostali vjerni tom svom obećanju, kao što nikad nisu prekršili ni riječ datu 'ocu Srbije' generalu Milanu Nediću da će 'Srpska pravoslavna crkva u duhu tradicija svetosavskog pravoslavlja nastaviti da se bori na njegovoj strani'. 'Nije uopće poznato da je itko od pravoslavnih svećenika u Srbiji spasio ma i jednog Židova ili bar to pokušao, ali su neki od njih nerijetko u svojim propovijedima otvoreno izražavali antisemitske stavove, huškajući tako svoju pastvu protiv Židova. A mitropolit Josif, kao poglavar srpske crkve, u ratno vrijeme mirno je stavio svoj potpis ispod naredbe da je Židovima zabranjen prijelaz u pravoslavnu vjeru, iako bi to za njih bila slamka spasa. Tri episkopa prvi su stavili svoje potpise na 'Apel srpskom narodu', kojim intelektualna elita Srbije, njih preko 500, kolovoza 1941. godine javno izražava podršku okupatorima i kvislinzima, što je jedinstveni slučaj u Europi u tom ratnom vihoru.“[147]

---

[146] Citat iz okružnice Mitropolita Arhijerejskim namjesnistvima M. br. 1356/15. 7.1942, preuzeto iz: Ševko Kadrić, nav. dj.

[147] Ljubica Stefan, nav. dj.

Od Drugog svjetskog rata do početka osamdesetih godina prošlog vijeka Srpska pravoslavna crkva se, kao i ostale vjerske zajednice, nalazila na marginama jugoslavenskog društva. Aktivirala se nakon pet decenija, zajedno s pojavom Slobodana Miloševića, da pomogne u provođenju velikosrpskog nacionalnog programa. Jačanjem vjerskih i nacionalnih osjećanja ona je, s jedne strane, jačala ideju o „Velikoj Srbiji" i, s druge strane, direktno je pomagala režim Slobodana Miloševića. Milošević je na početku svoje vladavine kod većine Srba smatran herojem, jer je Srbiji ponovo vraćao izgubljenu „vladavinu", a srpskom narodu, „čija su prava bila pogažena", ponos i dostojanstvo. To je dalje omogućavalo ostvarivanje vjekovnog sna o stvaranju države u kojoj će živjeti svi Srbi.

„Demonstracija rastuće snage SPC ogledala se i, recimo, procesijom moštiju kneza Lazara, središnje figure kosovskog mita, upravo onim krajevima u kojima će se uskoro razbuktati najžešći ratni sukobi. Pojedini crkveni velikodostojnici nisu se libili da se i javno pokazuju kao istinski naoružani ratnici."[148] U to vrijeme pripadnici crkve još uvijek ne drže političke govore, ali otvaraju prostor ekstremnim nacionalistima da propagiraju svoje ideje. Neprijateljima „okrvavljenih i vječno patećih Srba" da „ćemo mi učiniti sve da skršimo njihovu rasu i njihove potomke tako temeljito da ih istorija neće čak ni zapamtiti".[149]

Na sličan način je učinjeno i s tijelom Nikolaja Velimirovića. Velimirović je nakon Drugog svjetskog rata, zbog svojih ekstremnih stavova, protjeran iz Jugoslavije. On je jedan od najvažnijih predstavnika antiislamskog stava među srpskim intelektualcima. U svom poznatom djelu „Iznad Istoka i Zapada", između ostalog, analizirao je islamizaciju na Balkanu. Muslimane naziva poturicama: "polomiše krstove po svojim kućama, a čalmu zaviše oko glave i počeše avdes uzimati i po džamijama klanjati. Tako za malo svoj zemaljski život produžiše a obraz za uvek izgubiše. Ne postideše se krvi Lazareve na Kosovu. No pođoše putem poturica bugarskih, grčkih i jelinskih. Turci su bili predstavnici Istoka na

[148] Nebojša Popov, OGLEDI SRPSKA DRAMEDIJA, broj 155-156, 1-31. januar 1997: http://www.yurope.com/zines/republika/arhiva/97/155/155-42.html.

[149] N. Cigar, GENOCID U BOSNI – POLITIKA „ETNIČKOG ČIŠĆENJA", str. 46.

Balkanu dok su oni vladali Balkanom, a poturice predstavljaju Istok posle odlaska Turaka.

Sa tim lakomim i nasilnim Istokom, sa muhamedanizmom, koji je jevrejsko-hrišćanska jeres, ne može se pravoslavni Balkan istovetovati. Balkan mora stajati iznad takvog Istoka."[150]

Srpska pravoslavna crkva je, donošenjem njegovog tijela iz Amerike 1991, u vrijeme početka ratova u bivšoj Jugoslaviji, ponovo oživjela i aktuelizirala njegovo mišljenje. Također je zauzela stav da ne prihvata granice Srbije unutar avnojevske Jugoslavije nakon Drugog svjetskog rata. Crkveni sabor je 1992, kada je već započela agresija na Bosnu i Hercegovinu, izdao saopćenje u kome ističe da ne priznaje avnojevske granice Jugoslavije. Sveti arhijerejski sinod (SAS), na Saboru 18. januara 1992, službeno je objavio militantni stav Pravoslavne crkve. Tada je rečeno da "crkva i srpski narod nikada nisu priznavali avnojevske granice" i da "ničije nagodbe ne obavezuju narod, kao celinu, bez njegove saglasnosti i bez blagoslova njegove matere pravoslavne srpske crkve".[151] Pokazujući time da se više bavi politikom nego vjerskim poslovima, Atanasije Jeftić je tada izjavio da promjena granica ima sudbonosan značaj za Srbiju. „Crkva još osamdesetih godina intenzivno potiče obnovu mita i potrebu zaštite ugroženog pravoslavlja kao i srpstva i obrnuto. Riječ je o 'srpskom pravoslavlju' – specifičnom hrišćanstvu – svetosavlju, čiji vjersko politički rezon pretpostavlja život svih Srba u jednoj državi."[152]

Srpska pravoslavna crkva je, zajedno s drugim srpskim institucijama, kao što su Udruženje književnika i Srpska akademija nauka i umjetnosti, smatrala da smrt Josipa Broza Tita treba označiti kraj jednog i početak drugog razdoblja u kome će crkva vratiti svoj ugled i položaj u društvu

---

[150] Nikolaj Velimirović, IZNAD ISTOKA I ZAPADA, Separat iz sabranih dela episkopa ohridskog i žičkog Nikolaja Velimirovića (1880-1956), Dizeldorf, Nemačka, http://www.rastko.org.yu/bogoslovlje/vlnikolaj-istokzapad.html.

[151] Muhamed Zlatan Hrenovica, STRUKTURALNI ASPEKTI VELIKOSRPSKIH ZLOČINA U BOSNI I HERCEGOVINI U RAZDOBLJU OD 1991. DO 1995. GODINE.

[152] Ismet Grbo, RELIGIJA I POLITIKA - AKTUELNE REFLEKSIJE PORASTA RELIGIOZNOSTI NA POLITIČKI ŽIVOT U BOSNI, Znakovi vremena, broj 6, Naučnoistraživački institut Ibn-Sina, Sarajevo, ljeto 1999.

koji joj je bespravno oduzet. Tokom 80-ih godina svojom aktivnošću posebno su se isticala trojica mladih, ali uglednih teologa monaha, profesora Bogoslovskog fakulteta, koje su nazivali justinovcima. Bili su to Amfilohije Radović, Irinej Bulović i Atanasije Jeftić. Zahvaljujući svom otvorenom antikomunističkom i nacionalističkom stavu, kao i izuzetnoj spisateljskoj aktivnosti, njih trojica su januara 1985. primljeni u Udruženje književnika Srbije. Oni su zajedno s istaknutim srpskim piscima, kao što su Dobrica Ćosić, Antonije Isaković, Vuk Drašković, Milan Komnenić i drugi, glavni nosioci ideje „Velike Srbije" u novijem periodu. U to vrijeme crkva i druge vjerske ustanove i ceremonije korištene su za predstavljanje i veličanje ličnosti koje su tokom posljednje agresije na Bosnu i Hercegovinu bile vođe i predvodnici genocida nad Bošnjacima muslimanima.

U praksi, Crkva je također osigurala rano utočište i javni forum za nacionaliste dok su oni još uvijek bili disidenti. Tako su se najzapaljiviji Draškovićevi članci pojavili prvo u „Glasu crkve" – službenim crkvenim novinama.

U toj ranoj fazi propagande, mediji Pravoslavne crkve često su objavljivali antiislamske tekstove, s težištem na navodnoj prijetnji. Jedan takav tekst napisao je sveštenik iz Bosne i Hercegovine: „u posljednjih nekoliko dekada mi (Srbi) smo postali poznati po tome što smo bili cilj iznenadnog pritiska džihada fundamentalističkog islama."[153]

On već tada, u vrijeme dok je Jugoslavija još uvijek postojala, otvoreno promovira stvaranje „Velike Srbije". On vidi jedini spas u novoj nacionalnoj strategiji čija „suština mora biti izražavanje ekskluzivne srpske nacionalističke ideologije… Novo dopunjeno Načertanije mora postaviti jasno i nedvosmisleno granice nove srpske države, (i) mora odbraniti naš narod (koji živi) u drugim državama."[154]

„U to doba, predstavnici Crkve spuštali su se nisko, sve do upotrebe metafora o bolesti koja se pripisivala muslimanskoj zajednici.

[153] Norman Cigar, GENOCID U BOSNI – POLITIKA "ETNIČKOG ČIŠĆENJA," str. 42.

[154] Ibid.

Tada postaje uobičajeno da se za stanje muslimana koristi termin 'bolest', a svaki komentar muslimana o islamu 'bolest fundamentalizma'.“ Ovakav pristup karakterističan je za proces dehumanizacije povezan s genocidom i posebno je značajan pošto: „Element (dehumanizacije) je ocrnjivanje drugih grupa, bilo kao podljudskih vrsta, bilo putem metafora o bolesti. Postoji konsenzus o tome da ovaj tip klevetanja obezbjeđuje moralnu suglasnost za opšte uništenje oklevetanih.“[155]

A od dehumanizacije do prijetnje likvidacijom i likvidacije samo je jedan korak. Tako je Atanasije Jeftić, kada je postavljen za episkopa banatske eparhije, 7. jula 1991, obraćajući se okupljenima u katedralnom hramu u Vršcu, rekao: “Ponovo je srpski narod na krstu i na Kosovu i Metohiji, i u Dalmaciji, i Krajini, i Slavoniji, i Baniji, Lici, Kordunu, Sremu, Bosni i Hercegovini. To je narod koji je navikao krst nositi, jer krst nositi nama je suđeno. Ovog časa molim se da Bog da(dne) da taj krst nosimo dostojno kako smo ga nosili i do sada. I da možemo reći drukčije nego što je rekla mudra Jevrejka (Golda Mejer op. a.) muslimanima: ’Praštamo vam što ste nas ubijali, ali ne možemo da vam oprostimo ako nas prisilite da vas ubijamo.’“ Svečanost svog rukopoloženja vladika Atanasije je iskoristio da Hrvatima i muslimanima pošalje sasvim jasno upozorenje: „To je danas opasnost pred mojim raspetim narodom, manje ovdje u Banatu, ali i ovdje je raspet svaki pravoslavni Srbin sa raspetim narodom od Kosova do Jadovana, naročito od Krajine do Borova. Neka bi Bog dao da to raspeće dovede u vaskrsenje nas, nego i onih koji, navodno, u ime Hrista ustadoše protiv krsta s tri prsta. To su radili i, nažalost, vekovima surađivali sa polumesecom protiv srpskog krsta sa tri prsta. Al’ ne reče Ture, ako Bog da, govorili smo pet vekova. To isto danas kažemo i poručujemo da smo ’kadri stići i uteći i na strašnom mestu postojati’.“[156]

Ova retorika je postajala izraženija kako se agresija na Bosnu i Hercegovinu približavala. U demonizaciji i stvaranju preduvjeta za ono što će uslijediti značajnu ulogu odigrao je list „Pravoslavlje“, glasilo Srpske

[155] Thompson i Quest, GENOCID I SOCIJALNI KONFLIKT, str. 254-255, u C. Norman, GENOCID U BOSNI – POLITIKA “ETNIČKOG ČIŠĆENJA”, str. 42.

[156] M. Tomanić, nav. dj., str. 56.

pravoslavne crkve. Dragan Terzić, glavni i odgovorni urednik, tvrdio je da bosanski Srbi „ne žele da žive u džamahiriji sličnoj Libiji i da bi oni pod vlašću mudžahedina imali isti status koji imaju hrišćani u islamskim zemljama, tj. bili bi robovi, što su već iskusili tokom petovekovne islamske okupacije".

Uporedo s demonizacijom, i dalje se razvija ideja o „posebnosti" i „superiornosti" Srba. Amfilohije Radović je jedan od glavnih autoriteta takve retorike. On je opisao opasnost koja prijeti Srbima skoro kao opasnost kosmičkih razmjera. Po njemu cilj je bio uništenje pravoslavlja na Balkanu, koje je „zadnje ostrvo svetosti koje je sačuvano. Zato su sve demonske sile usmjerene na zadnje uporište neokaljane svetosti i čiste istine."[157] Naravno, Srbi koji su jedini uspjeli sačuvati svetost sada su u opasnosti. Ostali episkopi ga podržavaju sa svog Sinoda u januaru 1992, saopćavajući: „Srbi u Bosni i Hercegovini žive pod prijetnjom da će se nad njima ponovo desiti genocid."[158]

I Kosovo je tokom agresije neizostavan simbol koji se može koristiti u svakoj prilici. Tako je mitropolit Amfilohije, komentirajući odluku rukovodstva RS da odbaci Vens-Ovenov plan (1993), rekao i ovo: „U ovom trenutku, našu dušu, kao što je našu dušu čuvao i sačuvao Vuk Karadžić, jedan njegov prezimenjak sa Plavšićkom, novom kosovkom djevojkom, sa Krajišnikom – čuvaju nas i našu dušu, jer su ove noći krenuli svetolazarskim putem. Opredijelili su se, kao i car Lazar, za carstvo nebesko."[159]

U ovom kratkom prikazu ukazali smo na nekoliko primjera u kojima se ukazuje na ulogu Srpske pravoslavne crkve u produkovanju i širenju velikosrpske ideologije i mišljenja koja su rezultirala genocidom nad Bošnjacima muslimanima. Iako doktrinarni sistem Srpske pravoslavne crkve iziskuje da se izvrši dublja analiza ideološkog i mitološkog mišljenja koje se ukorijenilo u ovom religijskom sistemu, smatramo da je za analizu, predviđenu za ovaj rad, sasvim dovoljno i ovo što smo do sada iznijeli.

---

[157] Citirano u: N. Cigar, GENOCID U BOSNI – POLITIKA "ETNIČKOG ČIŠĆENJA," str. 96.

[158] Ibid.

[159] BORBA, 30. april 1993.

Na osnovu do sada rečenog moguće je ukazati na opće metode velikosrpske ideologije i strategije produkovanja simbola karakteristične za Srpsku pravoslavnu crkvu.

S obzirom na položaj i kredibilitet koji ima u srpskom društvu, Srpska pravoslavna crkva je odigrala značajnu ulogu u pružanju legaliteta velikosrpskoj ideologiji. Temelj legaliteta odnosa dominacije i moći koji Srbi, više od dva stoljeća, nastoje uspostaviti na Balkanu, tako da oni budu dominantni u odnosu na druge narode u ovom području, svoje korijene ima u Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Od tri vrste razloga koji se, prema Veberu, koriste za ostvarivanje legaliteta Crkva je uglavnom insistirala i istrajavala na dva razloga.

Po mišljenju Vebera razlozi na kojima može biti zasnovan legalitet su sljedeći: racionalni/logički (koji pribjegavaju zakonskoj i pravnoj dimenziji pravdanja legaliteta), zatim tradicionalni razlozi (koji se oslanjaju na svetost tradicije sačuvane iz veoma dalekih vremena) i, na kraju, karizmatski razlozi (koji pribjegavaju isticanju posebnih, karizmatskih osobina i kvaliteta osoba ili grupe koji imaju ili treba da ostvare dominaciju). Nastojeći da uspostavljanju „Velike Srbije“ priskrbi potreban legalitet, Srpska pravoslavna crkva ne pribjegava racionalnim/logičkim razlozima, vjerovatno zato što ih je nemoguće pronaći. Mada nastoji svojim razlozima, koji spadaju u druge dvije grupe, znači tradicionalni i karizmatski, pripisati racionalnu i logičku dimenziju. Primjer ovih nastojanja je tvrdnja Crkve o pravu vladavine i dominacije Srba na područjima na kojima je Srpska pravoslavna crkva u vrijeme osmanske vladavine imala vjersku autonomiju. Iako ova autonomija nije imala politički karakter, Pravoslavna crkva uglavnom insistira na njenoj političkoj dimenziji nastojeći da, na taj način, priskrbi legalitet srpskom ekspanzionizmu i stvaranju „Velike Srbije“. Sa stanovišta Srpske pravoslavne crkve Srbi i zbog karizmatskih razloga i svoje posebnosti i ekskluziviteta imaju pravo na dominaciju nad drugima. U predajama, propovijedima i stavovima crkvenih velikodostojnika Srbi su superioran, nebeski narod i imaju bogomdano pravo da dominiraju i vladaju nad drugima, posebno nad muslimanima koji su “niski”.

Po mišljenju Thompsona tvrdnje o autoritetu mogu se iznijeti i kroz strategiju naracije. Ovaj pristup ima korijene u predajama ili pričama

koje prenose prošlost i prema sadašnjem vremenu se odnosi kao jednoj vanvremenskoj tradiciji.

Srpska pravoslavna crkva upravo koristi ovu strategiju posebno kada prenosi narativne priče vezane za prošlost, srednji vijek, osmansku vladavinu i posebno kosovsku epiku. Crkva je imala ključnu ulogu u promoviranju epske i mitološke predstave o srpskom narodu i opravdavanju njegovog prava na dominaciju. Crkva je, također, borbu protiv „Turaka" (muslimana) tretirala i propagirala kao jednu tradiciju i, čak, vjersku obavezu.

Sljedeća metoda djelovanja ideologije koja se može zapaziti u djelovanju Srpske pravoslavne crkve je razdijeljenost (dijeljenje). Crkva je posebno istrajavala na razdvajanju, razlikama među ljudima i grupama, grupiranju ljudi i tome slično. Specifičnost djelovanja Crkve ogleda se u stvaranju neprijatelja od islama i muslimana, koji su predstavljani kao zlo, štetni ili prijetnja, te pozivanju Srba da im se zajednički usprotive ili da ih uklone. S druge strane Crkva je, kao faktor homogenizacije i čuvar vjerske tradicije i tradicije srpske državotvornosti, imala izuzetnu ulogu u homogenizaciji Srba protiv "neprijatelja", što je još jedna od metoda djelovanja ideologije.

Fetišizam je sljedeća metoda djelovanja ideologije koja se može zapaziti u aktivnostima Srpske pravoslavne crkve. Crkva je glavna institucija koja je srpskoj prošlosti i posebno borbi s Turcima (muslimanima) poklonila mitološki i ideološki oreol vanvremenosti.

Od vremena vladike Danila, po čijoj je naredbi izvršen genocid nad muslimanima u Crnoj Gori u 18. stoljeću, te vladike Njegoša, koji je taj zločin u pjesmi proslavio i ovjekovječio, Srpska pravoslavna crkva je bila veoma značajan faktor u pripremanju uvjeta za izvršenje genocida. U izjavama zvaničnika Crkve postoje mnogi primjeri koji ukazuju da se muslimani, pa čak i njihovo postojanje na Balkanu, smatraju nelegitimnim i stranim (navedene izjave Velimirovića, Jeftića, Radovića). Ovdje se također koriste različite metode, ali se najviše insistira na tome da su islam i kultura trajna prijetnja i opasnost za Srbe i Evropu.

U tu svrhu se koristi metoda demonizacije i proizvodnje neprijatelja na čije smo primjere ukazali. Kada su se tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu

počeli događati zločini i masakri nad Bošnjacima muslimanima, Srpska pravoslavna crkva je bila među prvima koji su te zločine negirali i poricali. Nakon emitiranja vijesti o postojanju koncentracionih logora u koje se zatvara bosansko nesrpsko stanovništvo, kada je cijeli svijet ostao zapanjen pred tom slikom sjećajući se sličnih stravičnih slika nacističkih logora iz Drugog svjetskog rata, Sveti arhijerejski sabor Srpske pravoslavne crkve je, s ciljem negiranja postojanja ovih logora, održao vanredno zasjedanje. U saopćenju izdatom nakon ovog zasjedanja navodi se da su izvještaji o logorima sačinjeni na osnovu lažnih informacija i da im je cilj da ocrne Srbe. Također je Sveti arhijerejski sinod u novembru 1992, potpuno nepozvan, izdao priopćenje u kojem je Srpska pravoslavna crkva, pored svih stradanja stanovnika Republike Bosne i Hercegovine, našla primjerenim reći da „nije bilo masovnog silovanja Muslimanki u Bosni od strane Srba", te da su to "optužbe fabrikovane u sluzbi nečasne ratne propagande protiv srpskog naroda u celini". Upotreba vjerskih simbola i manipuliranje njima, plus mitologija, predstavljali su jako efikasan način da se ljudi motiviraju i da se opravda zločin koji se kasnije neprestano negira.

NAUKA U SLUŽBI IDEOLOGIJE

"Srbi su majstori psiholoških operacija, jer su velike laži pretvorili u nauku"[160]

Uloga naučnika u velikosrpskoj ideologiji

U ovom dijelu ukazat ćemo na nekoliko istaknutih srpskih naučnika koji su svojim „naučnim" radom dali značajan doprinos uobličavanju velikosrpske ideologije. U djelima srpskih naučnika mogu se zapaziti, manje ili više, sve metode djelovanja ideologije kako ih je objasnio Thompson. Najistaknutija metoda je legalitet kojom se namjerava osigurati

[160] Roy Gutman, u: Muhamed Zlatan Hrenovica, STRUKTURALNI ASPEKTI VELIKOSRPSKIH ZLOČINA U BOSNI I HERCEGOVINI U RAZDOBLJU OD 1991. DO 1995. GODINE, Hrvatska matica iseljenika, Hrvatski informativni centar, internetsko izdanje, http:/www.hic.hr/books/jugoistocna/hrenovica.htm .

pravo Srba da dominiraju nad ostalim narodima na Balkanu. Pored toga vidjet ćemo da postoje elementi koji stvaraju uvjete za provođenje genocida. Delegitimizacija muslimana, demonizacija pa čak i negacija identiteta, nacije i ranije izvršenih zločina protiv muslimana predstavljaju istaknute karakteristike stavova srpskih naučnika. Na samom početku ukazat ćemo na stavove srpskih historičara o procesu islamizacije i drugim pitanjima vezanim za muslimane, a zatim ćemo ukazati na pitanje jezika da bi se na kraju osvrnuli na ulogu srpskih orijentalista. Ulogu srpskih orijentalista u opravdavanju genocida, u istoimenoj knjizi već je analizirao Norman Cigar. Mi ćemo ovdje njihovu aktivnost dovesti u vezu s općim metodama djelovanja ideologije.

Historičari i antropolozi

Srpski intelektualci i naučnici predstavljaju društveni sloj koji je imao značajnu ulogu u jačanju nekih ideja velikosrpske ideologije. Njihov utjecaj može se pratiti od početka perioda modernizma kada moderna nauka, zbog svojih ostvarenja, ima sve značajniji utjecaj. Ovo je posebno izraženo u onim oblastima nauke koje, po svojoj prirodi, mogu znatnije pomoći u kreiranju ideološkog mišljenja, kako ga vidi Thompson, kao što su historija, lingvistika, antropologija i, u novije vrijeme, orijentalizam. Srpska historiografija koja se, kao i uopće moderna historiografija, javila s razvojem nacionalizma, uglavnom je bila zarobljenik mitologije. „Ernest Renan je, već davno, 1882. godine govorio da je predstavljanje iskrivljene slike o svojoj prošlosti neizbježno u procesu formiranja nacije."[161]

"Srpska historiografija je u kontinuitetu trovala domaću i međunarodnu javnost nedokazivom tezom o navodnom srpskom karakteru BiH. Ta se misao provlači kroz srpsku književnost i historiografiju od Dositeja Obradovića i Vuka Karadžića, preko Jovana Cvijića do modernih ideologa militantnog velikosrpstva, kao što je Milorad Ekmečić."[162]

---

[161] Bojan Aleksov, POTURICE GORI OD TURČINA, SRPSKI HISTORIČARI O VERSKIM PREOBRAĆENJIMA, u: Zbornik radova „Historijski mitovi na Balkanu", Institut za istoriju, Sarajevo, 2003, str. 72.

[162] Jovan Divjak, MITOVI KOD SRBA, u: Nacionalno mitomansko prokletstvo, Uredio: dr. Azher Mihrović, "Kaligraf", Sarajevo, 2002, str. 114.

Bojan Aleksov u radu pod naslovom „Poturica gori od Turčina“ navodi niz primjera koji ukazuju kako se kroz kvazihistorijsko predstavljanje događaja stvarala slika o cijelom jednom narodu i produkovale simboličke forme koje se i danas koriste u velikosrpskoj ideologiji.

Pritisak nacionalnog političkog imperativa nagnao je historičare u proizvodnju brojnih nacionalnih mitova od kojih se izdvajaju mitovi nacionalne starine, jedinstva, solidarnosti, vrlina i nacionalne posebnosti. Najzloćudniji među ovim mitovima su oni čiji je cilj bio izdvajanje i omeđivanje između naroda.

I u djelima srpskih historičara nailazimo na mitološki i ideološki pristup historijskim događajima koji je korišten u velikosrpskoj ideologiji. Jedan od najvažnijih pristupa u srpskoj historiografiji je odnos prema pojavama koje su, na bilo koji način, vezane za islam i posebno muslimane Balkana. Od 19. stoljeća u djelima srpskih historičara, koji su uživali opći ugled, a među kojima su šefovi univerzitetskih katedri, akademici, autori udžbenika, može se zapaziti ideološki pristup historiji.

U pojavi i razvoju srpske historijske nauke veliki utjecaj su imali vjerski sadržaji, vrijednosti i simboli i narodna predanja. Erich Hobsbawn u vezi s tim ističe: “U njihovim radovima naime, narodno predanje, koje stilizovano i šematizovano prikazuje svijet, i narodne predrasude i stereotipi, često su uzimani zdravo za gotovo i uzdizani na nivo naučne istine.“[163] Srpski historičari su tako koristili legende, predanja i stavove crkve. Predrasude, klišei i priče u njihovim djelima se, uglavnom, koriste kao naučne činjenice.

Stanovište koje je među Srbima postojalo o muslimanima, u XIX vijeku je, manje ili više, bilo uobičajeno u Evropi. Srbi koji su se školovali i studirali u Austriji prvi su iznijeli teorije o prihvaćanju islama među stanovnicima Balkana. Oni su muslimane posmatrali kroz prizmu postojećih klišea u okviru obnovljene mržnje prema islamu, koja je u prvoj polovini XIX vijeka dominirala u Evropi. Đorđe Magarašević, pokretač prvog književnog časopisa u Srbiji, 1827, u vrijeme putovanja u Srbiju piše “da

[163] Erich Hobsbawn, NATIONS AND NATIONALISM SINCE 1780, Cambridge: Cambridge University Press, 1990, str 13.

su muslimani silom primili islam", i ističe da su "poturice gori od Turaka".[164] Insistiranje na ovakvom stavu ima posebnu važnost jer priprema pogodno tlo neophodno za uspješno djelovanje ideologije; kada se povuku osmanski Turci, Srbi imaju „svoje Turke" kojima se mogu svetiti, što je još lakše, ako se uzme u obzir da su potonji gori od prvih. Ova konstrukcija da su poturice gori od Turaka, koja je uzeta od Njegoša, pretvorila se u jednu od osnovnih formula velikosrpske ideologije.

„Drugi putnik i povratnik iz Austrije u srpske zemlje je Sima Milutinović Sarajlija koji, budući prvi u mnogim poduhvatima, svojim književnim i istorijskim radovima dvadesetih i tridesetih godina devetnaestog vijeka snažno utječe na formiranje pogleda kod generacija srpskih književnika i istoričara. Sima Milutinović je autor legende o đakonu Avakumu koga Turci svakojakim obećanjima i grozama prinuđuju da primi islam, ali on ne pristaje već pod prijetnjom nabijanja na kolac svojim mučiteljima nepokolebljivo odgovara:
'Nema vjere bolje od hrišćanske! Srb je Hristov, raduje se smrti.'"[165]

Ovakav pristup pomogao je da kasniji historičari veličaju srpsku ustrajnost u vjeri i udare temelje novom mitu o otporu Srba pred Osmanlijama.

"Nakon života i školovanja u Mađarskoj i Njemačkoj Milutinović krajem dvadesetih godina dolazi u Crnu Goru, gdje postaje učitelj budućeg vladike i slavljenog pjesnika Petra Petrovića Njegoša. Tamo navodno čuje za 'narodnu pesmu' o 'istrazi poturica' u jednom dijelu Crne Gore koju ugrađuje u svoja djela 'Dika Crnogorska' i 'Istorija Crne Gore'. Na osnovu ove lokalne legende Njegoš će kasnije stvoriti nacionalni mit o 'istrazi poturica' u vjerojatno najutjecajnijem djelu srpske književnosti, epu 'Gorski vijenac'. Navodno istrebljenje poturica na Badnju večer 1702. godine, opjevano u 'Gorskom vijencu', vremenom postaje čvrsto i nepobitno utemeljen događaj u narodnoj svijesti."[166] Naprimjer, Ivo Andrić u svojoj

[164] Đorđe Magarašević, PUTOVANJE PO SRBIJI 1827, Prosveta, Beograd, 1983, str. 23.

[165] Bojan Aleksov, nav. dj., str. 232.

[166] Ibid.

doktorskoj disertaciji 'Razvoj duhovnog života u Bosni pod osmanskom vlašću' Njegoša smatra manifestacijom narodnog mišljenja i vjerovanja i prelazak na islam, kako ga vidi Njegoš u 'Gorskom vijencu', prihvata kao historijsku činjenicu. Njegoš u 'Gorskom vijencu' kaže: 'Postadoše lafi ratarima, / Isturči se plahi i lakomi.'"[167]

U udžbenicima historije prelazak na islam se, također, objašnjava na osnovu Njegoševog stava i narodnih priča: „Srbi koji su danas sljedbenici muhamedanske vjere, kada je srušeno Srpsko carstvo na Kosovu prihvatili su muhamedansku vjeru radi očuvanja imetka i prestiža."[168]
Neki od ovih klišea, preuzetih iz Njegoševog djela i narodnih predaja, i stoljeće poslije, još uvijek su uobičajeni. I na početku XX vijeka prelazak na islam je značajno pitanje za srpsku historiografiju. „U djelima istoričara iz ovog perioda ističu se dvije stvari: prvo, da su Srbi samo u prvom periodu Osmanske vladavine prelazili na islam i uglavnom su pripadali plemstvu koje je namjeravalo sačuvati svoje privilegije",[169] i drugo, "osmanski Turci su ove Srbe na silu primoravali da prihvate islam".[170]

U djelima koja razmatraju prelazak na islam novi muslimani se, obično, u psihološkom i društvenom pogledu predstavljaju kao osobe koje nisu pozitivne. I ovdje dolazi do izražaja vjerski nacionalizam (filetizam) jer Srbin bez svog vjerozakonskog obreda i običaja ne drži se za Srbina: "Otpadnik od vjere drži se u narodu za izgubljenog sina, izgubio je značaj srpstva. Vjerozakonska ideja još narodnosnu opkriljuje."[171]

Jovan Cvijić prvi pokušava nekim od već utemeljenih predstava o vjerskim preobraćenjima dati naučni legitimitet. Iako geograf po obrazovanju, njegova djela sadrže i etnografske studije o balkanskim narodima

---

[167] Ibid.

[168] Charles Jelavić, JUŽNOSLAVENSKI NACIONALIZMI, Globus i Školska knjiga, Zagreb, 1992, str. 151.

[169] Vladimir Majevski, SRPSKI PATRIJARH VARNAVA I NJEGOVO DOBA, I, A. Rot, Osijek, 1933, str. 14.

[170] Radovan Samardžić, TURCI U SRPSKOJ ISTORIJI, Zbornik za orijentalne studije, Beograd, 1992, str. 14.

[171] Jakov Ignjatović, MEMOARI. RAPSODIJE IZ PROŠLOG SRPSKOG ŽIVOTA, Beograd, SKZ, 1966, str. 42.

koje su značajno utjecale na kasnije radove srpskih historičara i etnologa. "Cvijić se najviše bavi utjecajem konverzija na formiranje identiteta i smatra da su one ojačale vjersku osjetljivost i surevnjivost, za koju, smatra da se utjecajem prosvjete i napretkom civilizacije počela stišavati u toku XIX stoljeća. Ističe da se agresivnost dinarskog tipa našeg čovjeka činom prevjere uvećava jer 'bivša braća' postaju razdvojena i zidom vjerske netolerancije. Teza o destruktivnom ponašanju prevjerenika kao ispoljavanju osjećaja krivice, koja ima korijen prije svega u narodnoj predaji, nije nikad ispitana i dokazana, ali se ustalila u književnosti, ali i u nauci i historiografiji."[172]
Cvijića je također inspirisalo političko napredovanje Srbije i zbog toga je često gubio svoju znanstvenu objektivnost kada je pisao o Srbiji ili o Balkanu u zemljopisnom kontekstu. Velik dio njegova rada koristi se kao "znanstveno opravdanje" velikosrpskoj politici.

Predočit ćemo izjave iz raznih Cvijićevih članaka i publikacija u kojima on jasno pokazuje svoju sklonost ka "Velikoj Srbiji" u kontekstu akademsko-znanstvenog poimanja. Sve izjave reflektiraju obrazloženja aktuelnih velikosrpskih ideologa, a može se vidjeti da se Cvijićev rad, s obzirom na to da je bio poznati geograf, koristi kao "znanstveni dokaz" njihovim teritorijalnim zahtjevima.

Citiram njegove izjave:
"Srbi žive i izvan tadašnjih granica Srbije", i nastavlja: "Svet treba da zna i da se uveri, da Srbija može da operiše s mnogo većom celinom, no što je njena teritorija. Od Srbije mogu da pođu najveće teritorijalne transformacije. Ne treba prezati od toga da se taj strah ulije u svet, ako je korisno za naše nacionalne interese."
"Srpski se problem mora rešiti silom. Obe srpske državice moraju se poglavito vojno i prosvetno najživlje spremati, održavati nacionalnu energiju u zavojevanim delovima srpska naroda i prvu, iole povoljnu, priliku upotrebiti da raspravljaju srpsko pitanje s Austro-Ugarskom."
"Izvan moravsko-vardarske depresije nema u zapadnoj polovini Poluostrva teritorije zgodne za formiranje trajne države, koja bi mogla živeti ekonom-

[172] B. Aleksov, nav. dj., str. 239.

skim i političkim životom." Potom kaže: "Ekonomski i trgovački interesi izvesnih dinarskih oblasti (tu se poimenično navode Bosna i Hercegovina, Dalmacija i 'dinarska' Hrvatska, nap. S.Z.) i sada idu prema moravsko-vardarskoj depresiji; ti krajevi ne mogu dobiti života i značaja osim ako se priključe moravsko-vardarskoj državi..."
"... opšte poznato je da su Bosna i Hercegovina oblasti čiste srpske rase..."
"... kao neosporan minimum principa nacionalnosti mora vredeti to da se ne sme dati tuđinu, stranoj državi, centralna oblast i jezgro jednoga naroda, jer to znače Bosna i Hercegovina za srpski narod."
"...Srbija mora zbog svoje ekonomske samostalnosti dobiti pristup na Jadransko More i jedan deo arbanaske obale: bilo zauzimanjem teritorija bilo dobijanjem ekonomskih i komunikacionih prava na tu oblast. To znači, dakle, zauzimanje istina jedne etnografski strane oblasti, ali takve koja se mora zauzeti zbog osobito važnih privrednih interesa, upravo zbog životne potrebe. Takvo zauzimanje bi se možda moglo nazvati antietnografskom nužnošću i u takvom obliku ono nije ni protiv principa narodnosti. U ovom slučaju je to i više opravdano što su Arbanasi severne Arbanije proizašli iz amalgamiranja Arbanasa i Srba."[173]

Generacija Cvijićevih učenika u periodu između dva svjetska rata uvodi još jednu novu osobinu u rasprave o islamizaciji analizom novih karakternih crta koje su navodno uočene kod konvertita. Jedan od njih, Čedomil Mitrinović, posvetio je čitavu studiju ovom pitanju.[174] Sve dobre strane muslimana pripisuju se njihovom „srpskom poreklu", dok su one negativne označene kao neslavenskog porijekla i nastale pod utjecajem islama. U njih spadaju sujeta, hvalisavost, rasipništvo, senzualnost, ukorijenjeni misticizam i fatalizam. Mitrinović pripisuje slabost demografskog potencijala muslimanskih preobraćenika njihovom sklonošću ka prostituciji, alkoholu i „izvjesnim perverzitetima" u koje ubraja i homoseksualnost koja je u našim krajevima „prije dolaska Osmanlija nepoznata".[175] Aleksov

[173] Ante Beljo, IDEOLOGIJA VELIKE SRBIJE, Međunarodni znanstveni skup „Jugoistočna Evropa 1918-1995", Hrvatska matica iseljenika, internetsko izdanje.

[174] Čedomil Mitrinović, NAŠI MUSLIMANI (Beograd, 1926); B. Aleksov, nav. dj., str. 241.

[175] Ibid.

u svom tekstu navodi niz drugih primjera, ali mi ćemo se zadržati na rečenom jer to, u ovom segmentu, donosi dovoljno argumentacije za našu analizu velikosrpske ideologije i metoda njenog djelovanja.

Posljedica ovakvog tumačenja veoma značajnog historijskog procesa islamizacije na Balkanu su predrasude o karakteru muslimana, općenito, i Bošnjaka posebno. Na taj način stvaraju se uvjeti za isključenje tog naroda iz ljudske zajednice i moralnih i etičkih kategorija što je samo korak do genocida.

Ova vrsta literature je, pored stvaranja negativne slike o islamizaciji, uvijek isticala ustrajnost i otpor Srba i Srpske pravoslavne crkve pred nasiljem i pritiscima novih muslimana.

S druge strane, u velikosrpskoj ideologiji imamo tezu da su današnji muslimani, ustvari, prevjereni Srbi. Na taj način dolazimo do dvije oprečne teze, koje se, ipak, shodno potrebama, koriste u velikosrpskoj ideologiji. Prva zastupa stav da su muslimani prevjereni Srbi, a druga da Srbi, osim u malom broju i neposredno nakon osmanskog osvajanja, nisu značajnije prihvaćali islam i da su ostali postojani i čvrsti u svojoj vjeri. Time se stvaraju uvjeti za kreiranje jedne opće strategije djelovanja ideologije i u ovom domenu. To je već spomenuti legalitet. Srbi koji su kroz historiju bili postojaniji i čvršći od ostalih naroda na Balkanu prirodno su predodređeni da dominiraju nad drugima jer su, svojim otporom, pokazali da to zaslužuju.

Sljedeća karakteristika Srba, često isticana i potvrđivana i u srpskoj naučnoj literaturi, jeste njihova ustrajnost u odbrani Evrope i kršćanstva naspram rušilačkog pohoda islama i strahovite najezde Osmanlija u srednjem vijeku. Kvazinaučni i visoko komercijalizirani novinski članak profesora beogradskog Fakulteta političkih nauka dr. Miroljuba Jeftića (objavljen u vojnom magazinu Vojska) navodi da su centralni motivi veličanstvenog i zadivljujućeg učinka i hrabrosti srpske vojske na Kosovu 1389. bili odbrana hrišćanstva i samo hrišćanstvo, dok kao glavni naučni, činjenični i historijski dokaz za takve tvrdnje Jeftiću služi stih iz epske narodne pjesme o pripremama srpske vojske za Boj na Kosovu ("na prijedlog kneginje Milice da odustane od odlaska u boj, njen brat odgovara: Ne bih ti se, sejo, povratio, ni iz ruke krstaš barjak dao, da mi care pokloni Kruševac").[176]

[176] Miroljub Jeftić, ZA KRST ČASNI I SLOBODU ZLATNU, Vojska, 11. januar 2001, str. 30.

Naprimjer, ideja o ključnoj i požrtvovanoj ulozi koju je Srbija morala prihvatiti u odbrani osnovnih materijalnih, kulturnih i duhovnih vrijednosti svojih susjeda prepoznatljiva je u tekstu koji je četrdesetih godina XX vijeka napisao poznati srpski književnik i novinar Veljko Petrović; taj je tekst ponovo objavljen u beogradskom dnevnom listu Politika u junu 2000. Petrovićevo razmišljanje savršeno se poklapa s odlomcima iz poglavlja u historijskim udžbenicima o veličanstvenoj i nezamjenjivoj ulozi Srbije i kneza Mihajla Obrenovića u balkanskom antiosmanskom oslobodilačkom pokretu. Petrović govori o Srbiji kao o zemlji koja je na svojim leđima iznijela najznačajniji, najveći i najnaporniji aspekt napora, što su doprinijeli konačnom oslobođenju Balkanskog poluotoka od agresivnog i destruktivnog turskog utjecaja. Naravno, sve je suštinski povezano s kosovskom bitkom i žrtvom, koje su, kada su se dogodile, predstavljale istinsku prekretnicu u historijskom razvitku čitavog svijeta: u bici su srpski državnici i ratnici pružili častan, divljenja vrijedan i hrabar prkosni otpor, čija je uspomena spriječila da u vjekovima ropstva, koji su uslijedili, Srbi potonu u duboki jaz moralne i ljudske propasti i poraza (što drugi narodi jesu). Kroz kosovsko žrtvovanje, te ovjekovječenje i održavanje kosovskog mita (koji, po Petrovićevom mišljenju, ima sasvim solidnu činjeničnu podlogu) srpsko plemstvo i vladajuća feudalna klasa uspjela je da ne izgubi svoju spektakularnu reputaciju; ovaj gotovo svetački ugled koji su stekli inspirirao je napaćeno, poniženo, osiromašeno i porobljeno srpsko stanovništvo da krene istim fascinirajućim putem beskompromisne borbe za nacionalni ponos i slobodu. Kosovska bitka predstavljala je samo slavni početak ovog ogromnog i sveobuhvatnog nacionalnog napora i pokreta usmjerenog protiv napredujućeg i fundamentalno neevropskog islamskog sistema vrijednosti (Srbi su branili ne samo razvijenu Evropu nego i sve svoje susjede). Borbu je kasnije čvrsto i odlučno nastavila čitava srpska nacija (bez obzira na društvena, kulturna ili politička raslojavanja) u narednih pet vjekova, sve do oformljenja, artikulacije i eksplozije pobjedonosnih srpskih oslobodilačkih pokreta iz devetnaestog i dvadesetog vijeka koji su oslobodili poluotok organski tuđe i strane turske prevlasti.[177]

[177] Miodrag Mičić, VELJKO PETROVIĆ, Politika, 25. juni 2000, str. 32, u: Zbornik radova „Historijski mitovi na Balkanu“, Institut za istoriju, Sarajevo, 2003.

„I mada historijske činjenice govore drugačije ovdje se uopće ne spominje značajna etnička i konfesionalna autonomija koju su u okviru osmanske države uživali mnogobrojni etnički i religijski izuzetno raznovrsni narodi i zajednice. Solidna i naučno potvrđena činjenica da je, i pored toga što je bio daleko od modernih demokracija, osmanski državni sistem pokazivao izuzetan nivo etničke i vjerske fleksibilnosti u poređenju sa većinom hrišćanskih evropskih zemalja iz istog perioda, ignoriše se namjerno i sistematski.“[178]

Srpski historičari su i u historiografiji vezanoj za kasnije događaje iz srpske historije nastavili sa sličnom praksom, uglavnom veličajući i slaveći srpsko junaštvo. Primjer ovakvog pristupa možemo naći u historijskim djelima koja govore o Balkanskim ratovima 1912. i 1913, kao i o Prvom i Drugom svjetskom ratu i ulozi Srba u tim ratovima.

„U srpskoj historijskoj literaturi se ne govori da je srpska armija u Balkanskim ratovima čitava muslimanska sela pretvarala u oganj i u njega bacala žive žene i djecu. I tada je prvi put upotrijebljen termin 'etničko čišćenje' u značenju čišćenja zemlje od nesrba.“[179]

Edith Durham, izvještač i medicinska sestra koja je liječila crnogorske ranjenike, u jednom izvještaju navela je kako Crnogorci veličaju svoje divljaštvo tokom balkanskih ratova. Ona navodi da su Crnogorci detaljno opisivali način na koji su odsijecali nosove i gornje usne ubijenih Albanaca. “Svi oni su, bez izuzetka, odsijecali nosove svojih žrtava. Jedan ruski hirurg koji je bio jedini ljekar sa dozvolom da uđe na područje Kosova također je potvrdio ovu tvrdnju. Govoreći da na tijelima ubijenih od Berana u Crnoj Gori do Ipeka na Kosovu, nije ostao nijedan nos. Drugi Crnogorci su govorili da ne vide ništa strašno u odsijecanju udova ubijenih. Također su govorili da ranjenike, prije ubijanja, muče i odsijecaju im udove.“[180]

---

[178] Ana Antić, EVOLUCIJA I ULOGA TRI KOMPLEKSA ISTORIJSKIH MITOVA U SRPSKOM AKADEMSKOM I JAVNOM MNIJENJU U POSLJEDNJIH DESET GODINA, Zbornik radova „Historijski mitovi na Balkanu“, Institut za istoriju, Sarajevo, 2003, str. 40-41.

[179] Ph. Cohen, nav. dj., str. 30.

[180] Ibid.

„Srpska armija je i u Prvom svjetskom ratu, pored vojnog poraza i prinudnog povlačenja, zajedno sa kraljem i Vladom Srbije u pravcu Jadranskog mora, izvršila brojne zločine nad muslimanima Albanije i Kosova. Francuska i Engleska su, na kraju rata, svojim snagama oslobodile Srbiju i prilikom formiranja Kraljevine SHS, vlast predale Srbima.“[181]

Vladimir Ćorović u knjizi „Historija srpskog naroda“, u tri toma, nastoji ovom porazu dati herojsku dimenziju. Tako on o kapitulaciji Beograda pred napadima njemačkih i bugarskih snaga 1915. piše: “Pa ipak otpor Srba bio je zadivljujući. Borilo se sa epskim požrtvovanjem. Beograd je branjen nekoliko dana, i sa položaja iznad grada, i na obali, i po samim ulicama.“[182] O povlačenju na jug u nastavku dodaje: “Kako su železnica i put prema Solunu bili presečeni jedini pravac povlačenja mogao je biti kroz albanske vrleti. Za mesec dana borbe neprijatelj je već bio prodro do Niša i Kraljeva.
Jedno vreme pomišljalo se da se vojska pribere i pruži poslednji otpor na klasičnom Kosovu. Pa tu ili da se održi ili probije. Borba bi nesumnjivo bila silna i veličanstvena, ali uzaludna. Neprijatelj je bio i mnogobrojniji i jači. Prevladala je s toga odluka da se vojska spase, s čašću i s obrazom, i da se uz saveznike, oporavljena i reorganizovana, vrati na nove podvige.“[183]
U nastavku on govori o prelasku preko albanskih planina, ali, kao i drugi srpski historičari, ne osvrće se na zločine koje je srpska vojska počinila nad muslimanima Balkana.
„Neke važne povijesne činjenice o Srbiji uoči i u vrijeme Drugog svjetskog rata, pa sve do danas, još uvijek se namjerno prešućuju i čak tendenciozno iskrivljuju, ne samo u toj zemlji nego i u inozemstvu. Srbija do danas nosi aureolu herojske, iako male, zemlje-mučenice koja je u Drugom svjetskom ratu dala navodno veliki doprinos borbi i pobjedi antihitlerovske koalicije kao jedna od njenih članica.“[184] Ali ove tvrdnje srpske historiografije

---

[181] Ibid.

[182] Vladimir Ćorović, nav dj.

[183] Ibid.

[184] Ljubica Stefan, ANTISEMITIZAM U SRBIJI ZA VRIJEME DRUGOG SVJETSKOG RATA http://www.stormfront.org/forum/sitemap/index.php/t-93981.html i Ph. Cohen, nav. dj., str. 21.

daleko su od istine. Srbija nije bila nesretna okupirana zemlja izložena njemačkom teroru. „Ona je bila cijelo vrijeme rata najvjernija saveznica Trećeg Reicha na teritoriju Europe pod njegovom dominacijom. Za razliku od svih ostalih zemalja bivše Jugoslavije u Srbiji nije bilo organiziranog, još manje masovnog, oružanog antihitlerovskog pokreta.“[185] Nasuprot mitu o otporu Srba, koji je historijskoj literaturi propagiran nakon rata, jezgro političkog, intelektualnog i vjerskog vodstva Srbije, surađivalo je sa silama osovine.

„Nakon okupacije Jugoslavije od strane njemačkih trupa 545 najistaknutijih ličnosti među kojima su bili ministri, univerzitetski profesori, umjetnici, inženjeri, književnici, učitelji, ekonomisti, ljekari i sl., izdali su saopćenje u kome od naroda Srbije traže da surađuje sa nacistima i osuđuju komunistički pokret Titovih partizana.

Nakon rata, u komunističkoj Jugoslaviji pod vodstvom Tita, 72 osobe, potpisnici ovog saopćenja, na različite načine su pohvaljene i postale su ugledne ličnosti u Jugoslaviji. 28 potpisnika postali su članovi Akademija nauka dok je Vlada Jugoslavije, dvanaestorici potpisnika dodijelila državne nagrade za otpor njemačkim nacistima.“[186] Tokom Drugog svjetskog rata ključne srbijanske državne institucije sarađivale su s nacistima, između ostalih Vlada pod vodstvom generala Milana Nedića, Srpski četnički pokret „Zbor“, Državna garda, Korpus srpskih dobrovoljaca, Specijalna policija Beograda, srpski Gestapo i četničke snage pod kontrolom Koste Pećanca i Draže Mihailovića.

„Pred kraj 1994. godine, kada se bližio poraz Nijemaca u Drugom svjetskom ratu, Tito je amnestirao na hiljade srpskih četnika koji su surađivali sa Nijemcima i učinili brojne zločine protiv muslimana pa čak i Titovih partizana.“[187]

Ova opća amnestija pomogla je Srbima da postanu glavna snaga u komunističkoj partiji u Jugoslaviji nakon rata.

„Čak je i Radio London, kad je Engleska na koncu prestala podržavati i veličati Dražu Mihailovića, uputio preko, kako navodi ondašnji srpski tisak,

---

[185] Ibid.

[186] Ph. Cohen, nav. dj., str. 158.

[187] Ibid., str. 23.

mistera Harrisona ovu opomenu: 'Na Srbima je da u posljednjem momentu osvetlaju svoj obraz i da speru ljagu sa sebe. Upamtite Srbi! Neće se više vratiti veliko-srpska hegemonija! Dosta su drugi narodi u Jugoslaviji bili iskorištavani od Srba. Vama se pruža još jedna šansa da se spasite. Dosta je bilo plandovanja i uživanja od strane srpskog naroda, dok su se drugi narodi borili.'"[188]

Predstavljanje Srbije kao protivnika nacista i Srba kao herojskog i ugroženog naroda dalo je osnovnu formu politici Srbije nakon ovog rata. Uveličavanje uloge Srbije u Drugom svjetskom ratu postalo je, posebno tokom 80-ih godina 20. stoljeća i nakon početka raspada Jugoslavije, glavni način u pribavljanju strane podrške formiranju „Velike Srbije". Većina srpskih historičara zanemaruje dokumente koji dokazuju saradnju Srbije s Njemačkom tokom Drugog svjetskog rata i negira ili skriva genocid koji su Srbi počinili nad muslimanima.

Zloupotreba ovog pristupa posebno je izražena u Memorandumu SANU, koji predstavlja posljednji program za uspostavljanje „Velike Srbije". U Memorandumu, o kome ćemo kasnije više govoriti, Srbi se predstavljaju kao najveće žrtve u Drugom svjetskom ratu, koje su nakon rata od toga izvukli najmanju korist. „Zbog srpske dominacije u vlasti komunističke Jugoslavije genocid i zločini koje su Srbi počinili protiv muslimana uglavnom su negirani ili zanemarivani. Bošnjačke nacionalne institucije su zatvorene a vakufska imovina opljačkana. Bošnjacima muslimanima nije dozvoljeno da koriste svoje nacionalno ime. U Enciklopediji Jugoslavije muslimani su potpuno zanemareni. Negiran je cijeli jedan narod i njegova kultura."[189]

Srpska historiografija o Bosni i Hercegovini i njenom narodu nudi teoriju koja je u potpunosti sukladna velikosrpskoj ideologiji. U glavnim srpskim historijskim djelima Bosna se uvijek predstavlja kao srpska zemlja, a njeni stanovnici kao Srbi i nekada kao Srbi i Hrvati. Stanoje Stanojević,

---

[188] Lj. Stefan, nav. dj. http://www.stormfront.org/forum/sitemap/index.php/t-93981.html.

[189] Enes Ćengić, S KRLEŽOM IZ DANA U DAN (1975–1977), TRUBADUR U PUSTINJI DUHA, Sarajevo, 1990, str. 75-76.

srpski historičar, čak i u svojoj knjizi pod nazivom „Istorija Bosne i Hercegovine“ sve Južne Slavene naziva Srbima.[190] I Vladimir Ćorović u uvodu svoje knjige pod nazivom „Bosna i Hercegovina“ piše: „Bosna i Hercegovina su u mnogom pogledu dve najzanimljivije i najsloženije slovenske oblasti na Balkanu. Etnički su, istina, vrlo čiste; čitavo njihovo stanovništvo, sem malog broja došljaka, čine Srbi i Hrvati.”[191]

Sljedeće pitanje na kome se insistira u velikosrpskoj ideologiji, a korijene ima u srpskoj nauci, pitanje je jezika, odnosno negiranja bosanskog jezika. I u ovom domenu temeljnu ulogu je imao Vuk Stefanović Karadžić. Vuk Karadžić bio je jezikoslovac i pisac koji je putovao po Balkanu proučavajući i prikupljajući narodne pjesme. Pisao je mnogo o lingvističkim temama i problemima i objavio gramatiku i rječnik onog što je on smatrao srpskim jezikom. Srbi ga smatraju osnivačem srpske jezičke reforme te srpske kulture uopće.

“Jedna od glavnih niti njegovih razmišljanja jest ideja da su svi oni koji govore štokavski Srbi (iako i Hrvati dobrim dijelom govore tim dijalektom). Takva su Karadžićeva razmišljanja veoma često vidljiva u njegovim spisima i ona su utjecala na srpske odnose prema drugim balkanskim narodima. Karadžićev članak 'Srbi svi i svuda' prvi je put objavljen u 'Korabljici za historiju, jezik i kulturu Srba sva tri zakona', godine 1849. Taj je rad tipičan za Vukove poglede na jezik i etničku pripadnost srpskih susjeda.“[192]

Dok Garašanin u svom „Načertaniju” iz 1844. iznosi ideje kako da se drugi narodi posrbe, Vuk Stefanović Karadžić je već 1836. sve susjedne narode uvrstio u Srbe. To se zaključuje iz teksta „Srbi svi i svuda“, napisanog 1836:

---

[190] Stanoje Stanojević, ISTORIJA BOSNE I HERCEGOVINE, „Zvornik“, Beograd, 1999, str. 2.

[191] Vladimir Ćorović, BOSNA I HERCEGOVINA, 2. tom sabranih djela, Beograd – Banja Luka, 1999, internetsko izdanje.

[192] Ante Beljo, IDEOLOGIJA VELIKE SRBIJE, Međunarodni znanstveni skup: „Jugoistočna Evropa 1918-1995“, Hrvatska matica iseljenika, Zagreb, 1995, internetsko izdanje, http://www.hic.hr/books/jugoistocna-europa/hrenovica.htm.

„Zaista se zna da Srbi sad žive u današnjoj Srbiji (između Drine i Timoka, i između Dunava i Stare planine), u Metohiji (od Kosova preko Stare planine, gdje je Dušanova stolica Prizren, srpska patrijaršija Peć, i manastir Dečani), u Bosni, u Hercegovini, u Zeti, u Crnoj Gori, u Banatu, u Bačkoj, u Srijemu, u desnom Podunavlju od više Osijeka do Sentandrije, u Slavoniji, u Hrvatskoj (i Turskoj i Austrijskoj krajini), u Dalmaciji, i u svemu Adrijatičkom primorju gotovo od Trsta do Bojane.“[193]

Vidimo da je i Karadžić odredio „jezičke“ granice „Velike Srbije“. Njegove ideje nisu ni danas prestale biti aktuelne. Tako su 15 profesora jezika s fakulteta u Srbiji na Međunarodnom kongresu o slavenskim jezicima, održanom u Krakovu u Poljskoj 1998, objavili zajednički rad pod naslovom „Slovo o srpskom jeziku“ u kome se u potpunosti slijede Karadžićeve ideje. Oni, kao i Karadžić, tvrde da u Bosni žive Srbi tri vjere, islama, pravoslavlja i katoličanstva , te da svi oni koriste srpski jezik.[194]

„Ovde je neminovno da ukažemo na još jedan paradoks velikosrpske ideologije. Radi se o određenju nacije i, shodno tome, željene nacionalne države. Kada je srpska nacija u pitanju, ona je inicijalno bila identifikovana primenom dva različita kriterijuma: jezika i (pravoslavne) vere. Prema prvom kriterijumu su 'Srbi svi i svuda' (tj. srpsku naciju definiše štokavski dijalekat), dok prema drugom kriterijumu 'gde je slava tu je i Srbin' (tj. srpsku naciju definiše pravoslavlje). Pokušaj kombinacije ova dva koncepta srpske nacije stvorio je unutrašnje neusklađenosti, pošto je prvi kriterijum spajao različite veroispovesti, a drugi ih isključivao. Prvi kriterijum je vukao 'nacionalni prostor' na zapad, a drugi na jugoistok. Prvi kriterijum je prepoznavao srpstvo kod Hrvata i Muslimana, a drugi kod Makedonaca. Nacija je romantičarski zadržavana na nivou 'jezik ili pravoslavlje', nekad komplementarno, nekad uz međusobno isključivanje. Prvi koncept, sa varijacijom 'narod tri veroispovesti', razvijao se od lingvističkog principa, na kojem je baziran, ka državnom, i sekundarno se ispoljavao kao atavizam starog mita o Srbima kao precima Slovena ili, drugog mita, o identičnosti pojmova srpstvo i slovenstvo. Ovo shvatanje odriče ekskluzivnost pravo-

[193] Ibid.

[194] Ana Antić, nav. dj., str.274.

slavlju za srpstvo, ali mu daje primat u sposobnosti njegove identifikacije. Istovremeno prima »konvertite« u srpstvo, ali im odriče pravo na posebnost, tj. naciju, jer primat daje poreklu, tj. 'biološkom' etnosu i istoriji koja je 'završena' onda kada je i počela – u dubokoj prošlosti. Drugi polazi od primata religije u određivanju nacije, ali dozvoljava državi da se širi i obuhvati pripadnike drugih religija zbog istorije u kojoj su oni 'bili' Srbi, sa nedefinisanim stavom prema njihovom trenutnom verskom opredeljenju. Varijacija ova dva shvatanja je ideja 'troimenog naroda' koja prihvata plemenske individualitete, ali zbog primata države nad nacijom pokušava da miri princip 'plemenske nacionalnosti', s jedne, i 'nacionalne identičnosti', s druge strane.

Istorijsko pravo je još kontroverznije. Nekad se na njega pozivalo polazeći od rasprostiranja slovenskog (srpskog) stanovništva od dolaska na Balkansko poluostrvo bez obzira na kasnije seobe ili države koje su postojale, nekad je za reper uzimana teritorija neke od država koje su egzistirale (ma koliko kratko u tom obliku) kroz istoriju. Kako je ideja širenja bila sveprisutna i primarno proisticala iz rasprostranjenog uverenja o mogućnosti opstanka samo maksimalno velike države (kao politički i ekonomski jedino samostalne), brojna literatura objavljena početkom veka potkrepljivala je ove političke zahteve istorijskim argumentima o nužnosti širenja na jug i jugozapad. Autori iz 1900-1914. bi se zapanjili da im je neki vidoviti srpski intelektualac tada rekao da se 'Srbija brani u Kninu', kao što bi se najagilniji nacionalni radnici iz 1988-1991. zbunili da im je neki, iz zimskog sna probuđeni, srpski intelektualac rekao da je 'Drač srpska luka'."[195]

Međutim, ideološkoj upotrebi ne smeta ova konfuzija tako da je svaki od ovih argumenata korišten shodno potrebi i datom trenutku.

Zanimljivo je da je većina spomenutih naučnih radova 80-ih i 90-ih godina XX vijeka štampana u nekoliko izdanja. Srpski historičari dva djela smatraju primarnim izvorima. Ono što je u srpskim naučnim kru-

[195] Olivera Milosavljević, NACIONALIZAM U SLUŽBI POLITIKE MOĆI, Filozofski fakultet, Beograd, 1999. http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/sociologija/XLI_2/d003/abstract_ser_lat.

govima pisano o islamizaciji predstavlja ujedno osnovu ideološke propagandne, kako prije Drugog svjetskog rata tako i prije posljednjih ratova na Balkanu, a posebno su to koristili srpski orijentalisti.

Orijentalisti, intelektualci

Uloga srpskih orijentalista u stvaranju uvjeta za genocid, a kasnije i njegovom opravdavanju dobro je objašnjena u knjizi Normana Cigara „Uloga srpskih orijentalista u opravdavanju genocida nad muslimanima Balkana". Ta je knjiga ujedno glavni izvor za ovo poglavlje. Svrha navođenja citata iz ove knjige je da se uloga orijentalista analizira kroz prizmu teorijskog modela na osnovu koga vršimo analizu odnosa između velikosrpske ideologije i genocida nad muslimanima.

„Srpski orijentalisti koji su postali 'stručnjaci' u proučavanju islama odigrali su nemjerljivu ulogu za velikosrpsku ideologiju posebno u 'proizvodnji neprijatelja' i 'demonizaciji' muslimana. Oni su jačali ustaljene klišee o islamu i stvorili uslove za opravdanje svakog zločina protiv muslimana. Mnogi orijentalisti iz rane kolonijalne ere, kao i njihove kolege iz Srbije, podržavali su nacionalne političke interese kroz svoja istraživanja, ali je rijetko ta povezanost bila tako neposredna i destruktivna kao u slučaju Bosne i Hercegovine."[196]
Iako malobrojni, srpski orijentalisti su se već od ranih osamdesetih stavili na raspolaganje velikosrpskoj ideologiji. U djelima, izjavama i člancima srpskih orijentalista mogu se zapaziti sve strategije djelovanja ideologije kao i elemenata pripreme za genocid.

Tako strategiju djelovanja ideologije standardizacija možemo zapaziti kod Cvijića koji sve stanovnike Balkana tretira kao Srbe, zatim kod Karadžića koji im pripisuje srpski jezik i na kraju kod Nedeljkovića, koji, posrbljujući muslimane u svojoj knjizi simboličnog naziva „Krst i polumesec", tvrdi da „Bosna i Hercegovina (je) uvijek bila srpska i pravoslavna, i da su muslimani, prema tome samo Srbi odmetnici".[197]

---

[196] N. Cigar, GENOCID U BOSNI – POLITIKA "ETNIČKOG ČIŠĆENJA", str. 38.

[197] Mile Nedeljković, preuzeto iz: N. Cigar, ULOGA SRPSKIH ORIJENTALISTA U OPRAVDAVANJU GENOCIDA NAD MUSLIMANIMA BALKANA, str. 33.

Ideološki u ovom domenu veoma je bitan Karadžićev stav, jer Thompson u knjizi „Ideologija i moderna kultura“ eksplicitno tvrdi da uspostavljanje jednog nacionalnog jezika može stvoriti jedan nacionalni identitet među grupama ili svojevrsnu legalnu hijerarhiju među postojećim jezicima, narječjima i dijalektima unutar jedne nacije – države, u ovom slučaju Srbije, odnosno „Velike Srbije“.

I ovdje, shodno ideološkom mišljenju, zastupljena je metoda uspostavljanja jedinstva, ali dublja analiza pokazuje da se strategija jedinstva prepliće s drugom ideološkom metodom-hipokrizijom. Već smo rekli da odnosi moći mogu biti uspostavljeni i kontinuirano održavani pomoću tajnovitosti, negiranja, dvosmislenosti, nejasnoće ili predstavljanjem na način da se odvrati pažnja od aktuelnih procesa kroz različita objašnjenja i tumačenja. Ideologija se kroz dvoličnost može prezentirati korištenjem raznovrsnih strategija i u raznim simboličkim formama.

Dakle, svojim „naučnim“ tvrdnjama spomenuti autoriteti skrivaju ili iskrivljuju stvarnost. Dvoličnost kao metoda, kroz strategiju iskrivljavanja činjenica predstavlja suštinu, posebno srpske historiografije. Skrivanje ili negiranje srpskih zločina, glorifikacija srpske uloge u historiji Balkana i, prema potrebi, isticanje ugroženosti Srba, predstavljaju neke od principa srpske historiografije i očit primjer iskrivljavanja, skrivanja, dvosmislenosti i pristranog tumačenja činjenica.

Sljedeća metoda ideološkog djelovanja od posebnog značaja u djelima i djelovanju srpskih naučnika je razdijeljenost s posebnim naglaskom na strategiju odvajanja, kojom se potenciraju razlike, suprotnosti i podijeljenosti među ljudima i grupama u čemu su se posebno istakli historičari i orijentalisti.

Tako je pred početak ratova na prostoru bivše Jugoslavije bila razvijena teza da je islam „jedan totalitarni sistem, čiji totalitarizam daleko prevazilazi ono što jedan dobronameran i neobavešten zapadni duh može razumeti ili zamisliti“.[198]

„U vrijeme početne demokratizacije jugoslavenskog društva, krajem osamdesetih, pokrenuta je rasprava i o hrani koja je za pripadnike Armije

[198] Aleksandar Popović, JUGOSLAVENSKI MUSLIMANI, Akvarius, Beograd, 1990, str. 5.

pripremana sa svinjskim mesom. Darko Tanasković, kao i drugi orijentalisti, iskoristili su ovu priliku da opišu i predstave muslimane kao zabludjeli element u društvu, rugajući se zahtjevima muslimana za posebnom ishranom i prostorijama za molitvu."[199] On smatra da sve što je učinjeno muslimanima u Bosni i Hercegovini spada u herojsku, stratešku i vizionarsku odbranu civilizacijskih vrijednosti koje njedri njegova zajednica „mi". „U skladu s tim, zločini u BiH promiču se u djela viteštva: ne samo da se ne smiju osuđivati, već je nužno afirmirati ih zbog 'pravovremenog' uočavanja 'opasnosti' od muslimana i pravovremenog djelovanja prema tome."[200]

Mnogo je primjera koji ukazuju na koji su način, posebno srpski orijentalisti, „odvajali" druge, posebno Bošnjake muslimane, od Srba. Tako će Darko Tanasković citirati poznati Njegošev stih: „A poturica zna se, gori od Turčina", istakavši na drugom mjestu da se islamska vjera „od mnogih (u Srbiji) doživljavaju kao tuđinska, pa i neprijateljska." Premještanje je također ideološka strategija vješto korištena u djelima srpskih naučnika i posebno, opet, orijentalista. Izrazi ili fraza koji se uobičajeno koriste za označavanje ili ukazivanje na jednu stvar ili određenu osobu, koriste se za označavanje nečega ili nekoga drugog, čime se težina pozitivnog ili negativnog značenja izraza ili fraze prenosi na tu drugu stvar ili osobu. Tako muslimane, kao opću prijetnju Zapadu i zapadnoj kulturi, identificiraju s Arapima. Miroljub Jeftić govori o „arapskom kulturnom imperijalizmu"[201] koji determinira pogled na svijet ovdašnjih muslimana, a Tanasković tvrdi da "islam zabranjuje turizam, sport, odlazak u kafiće gdje se služi alkohol i, prema tome, neizostavno odvodi u ksenofobiju i stoprocentni segregacionizam".[202] Nada Todorov, na istom fonu,

---

[199] N. Cigar, ULOGA SRPSKIH ORIJENTALISTA U OPRAVDAVANJU GENOCIDA NAD MUSLIMANIMA BALKANA, prijevod: Enes Karić i Ahmet Alibašić, „DES", Sarajevo, 2000, str. 28.

[200] NACIONALNO MITOMANSKO PROKLETSTVO, Uredio: dr. Azher Mihrović, "Kaligraf", Sarajevo, 2002, str. 162.

[201] Miroljub Jeftić, REZERVISTI ALLAHOVE VOJSKE, Duga, Beograd, 9-22. decembar 1989, str. 22

[202] Darko Tanasković, TURCI BRANE SARAJEVO, Epoha, Beograd, 7. januar 1992, str. 21.

tvrdi da „islam potcjenjuje druge vjere, a posebno pravoslavlje“.[203] Jeftić, također, potcrtavajući srpsku superiornost izraženu kroz zasluge iz prošlosti kaže: “Sasvim dobro se zna da je Srbija oslobodila naš deo Balkana od Halifata i stoga nije čudno što je kod fundamentalističkih pripadnika islamske vere ta srbofobičnost veoma izražena.“[204] Ovdje se radi o ideološkoj strategiji premještanja, jer je jasno da svi muslimani u Bosni i Hercegovini, prvo, nisu bili ni praktični vjernici, a drugo, za njih se veoma teško mogao upotrijebiti izraz fundamentalisti.

Superiornost, hrabrost i ostale pozitivne osobine za Srbe su trajna komponenta u djelima srpskih naučnika. Vidjeli smo kako je ova tematika tretirana u srpskoj historiografiji, ali način na koji su to radili srpski akademici, kao intelektualna i naučna elita Srbije, prevazilazi granice, čak i ideološkog djelovanja. „Akademija je vješto iskoristila srpsku naklonjenost ka mitovima pa je još više pojačala mit o izuzetnosti srpskog naroda koji je uključivao i najveće besmislice, poput one da su Lepenski vir i srednje Podunavlje centar iz koga se širila cjelokupna evropska civilizacija, da je tu nastalo najstarije pismo i začela se ćirilica.“[205]

Razdvajanje je ideološka strategija koja je samo jedan korak od demonizacije kao elementa genocida. Pored primjera navedenih u djelima srpskih historičara koji favoriziraju Srbe, a druge, posebno muslimane, zbog prevjeravanja i napuštanja „pradjedovske vjere“, unižavaju, orijentalisti su, zajedno s akademicima, na neki način, zaokružili i kompletirali ovu ideološku matricu. U tom kontekstu Jeftić tvrdi da u islamu „nema ni milosti, niti nenasilja prema onima koji imaju drugačije mišljenje od važeće islamske doktrine“,[206] kao i da islam po svojoj naravi, „isključuje svaki drugi pogled na svet i traži za sebe kompletan prostor. Zato je on danas opasan za sva savremena društva… Islam je protiv svake ravnopravne komunikacije, tolerancije, dijaloga i zajedništva“, jer Kur'an i Šerijat „dozvoljavaju uništenje ljudi druge vere“.[207]

---

[203] Intervju s Nadom Todorov, Vojska, 8. april 1993, str. 21.

[204] Miroljub Jeftić, Duga, 9-22. decembar, 1989, str. 23.

[205] “FLEŠ”, br. 10, Beograd, 1994.

[206] Miroljub Jeftić, RASTANAK BEZ MILOSTI, Evropske novosti, 7. juli 1993, str. 2.

[207] Miroljub Jeftić, nav. dj., str. 21.

Na ovaj način muslimani, kao i sve što je vezano za njih, predstavljaju se kao zlo i prijetnja koje je neophodno ukloniti.

VELIKOSRPSKI POLITIČKI PROGRAMI

"Prvo je tinta bila kriva, kasnije se tinta pretvorila u krv"[208]

U ovom dijelu ukazat ćemo na genezu velikosrpske političke ideje. Iako su u srpskim političkim krugovima u protekla dva stoljeća izdavana različita saopćenja i programi u kojima se govori o srpskoj ekspanziji, osvrnut ćemo se na tri programa u kojima je razmatran položaj Srba i ideje o novim državnim uređenjima. Ovi programi, redoslijedom, potječu iz 1844, 1941. i 1986.

U njima su zastupljene sve metode djelovanja ideologije: legalitet, dvoličnost, jedinstvo i razdijeljenost, a ideološkim djelovanjem stvaraju uvjeti za genocid nad Bošnjacima muslimanima, što se u jednom od njih to izričito i zahtijeva.

Načertanije

Političko jezgro velikosrpske ideologije predstavlja politički program koncipiran u prvoj polovini XIX vijeka, znači u vrijeme početka nacionalno-političkog razvoja Srbije, da bi kasnije bio djelimično dograđen i razvijen.

U ovo vrijeme su se javile ideje o širenju Srbije izvan njenih granica i te ideje su se pretvorile u jednu od konstanti vanjske politike i dugoročni srpski nacionalni program. Razlozi za ekspanzionizam poprimali su različite forme, ali njihovu suštinu čini: odbrana Srba izvan Srbije, historijsko pravo i superiornost Srba, te samim tim pravo da dominiraju nad drugim narodima Balkana, kao i formiranje države u kojoj će živjeti svi Srbi. U tom kontekstu javljaju se zagovornici potrebe prodora u zemlje izvan pašaluka u kojima žive Srbi, pod izgovorom njihovog oslobođenja od Turaka. Ustvari, radi se o osvajačkim pretenzijama prema drugim narodima. Naime, "već se tada u biti začinje velikosrpska ideja, koja vremenom

[208] Simon Vizental, izjava u Beču data 17. 11. 1998.

postaje osnovom cjelokupnog srpskog spoljnopolitičkog i nacionalnog programa".[209]

Začetnik ovog političkog procesa bio je Ilija Garašanin, poznati srpski političar. On je bio na čelu nekoliko ministarstava u vladama dinastija Obrenović i Karađorđević. Dok je bio na funkciji ministra vanjskih poslova Srbije, 1844, napisao je program pod nazivom "Načertanije", odnosno nacrt ili plan za "Veliku Srbiju". "Osnovni smisao 'Načertanija' je da Srbija postane centar borbe za rušenje Turske i Austrije, što će se iskoristiti za njeno proširenje na susjedne teritorije, sve u cilju stvaranja velike države pod vodstvom srpske dinastije."[210]
Garašanin je, ustvari, koncipirao program za uspostavljanje "Velike Srbije" i državni ekspanzionizam koji se treba ostvariti uz pomoć drugih. Simptomatično je i to da je ovaj program bio tajan i tek je objelodanjen šezdeset godina kasnije, 1906.

Ovdje ćemo ukazati na one dijelove "Načertanija" koji su vezani za našu analizu odnosa ideologije i genocida kako bi pokazali da genocidnost nije nešto što je samo tvorevina modernih velikosrpskih ideologa, nego da ima dublje, historijske, korijene.

Pod utjecajem srpskih ustanaka protiv Osmanlija, na početku "Načertanija" kaže: „Srbija se mora i u tom smotreniju u red ostalih evropejskih država postaviti, stvorivši jedan plan za svoju budućnost, ili tako reći da sastavi sebi jednu domaću politiku po kojim glavnim načelima treba Srbija kroz više vremena stalno da se vlada i sve svoje poslove po njima postojano da upravlja."[211] Istakavši da Srbija treba razumjeti svoju ulogu među Slavenima, on dodaje: "Ako Srbija dobro projesapi šta je ona sad? u kakvom se psoloženiju nalazi? i kakvi nju narodi okružavaju? to se ona mora uveriti o tome, da je ona mala, da ona u ovom stanju ostati ne sme, i da ona samo u sojuzu sa ostalim okružavajućim je narodima za postići svoju budućnost svoj zadatak imati mora.

---

[209] Bećir Macić, VELIKOSRPSKI DRŽAVNI PROJEKT, Objavljeno na BF-u.

[210] Ibid.

[211] Ilija Garašanin, NAČERTANIJE (Projekat Rastko), www. rastko.org.

Iz ovog poznanja proističe čerta i temelj srpske politike, da se ona ne ograničava na sadašnje njene granice, no da teži sebi priljubiti sve narode srpske koji ju okružavaju.“[212]

U dijelu “Načertanija” pod naslovom „Politika Srbije“ on kaže: „Srpska država koja je već srećno počela, no koja se rasprostirati i ojačati mora, ima svoj osnov i temelj tvrdi u carstvu srpskom 13-ga i 14-ga stoljetija i u bogatoj i slavnoj srpskoj istoriji. Po istoriji ovoj zna se da su srpski carevi počeli bili grčkom carstvu mah otimati i skoro bi mu konac učinili te bi tako na mesto propadšeg istočno-rimskog carstva srbsko-slavensko carstvo postavili i ovo naknadili. Car Dušan silni primio je već grb carstva grčkog. Dolazak Turaka prekinuo je ovu promenu i preprečio je ovaj posao za dugo vreme, no sad, pošto je sila turska slomljena i uništena tako reći, treba da počne isti onaj duh dejstvovati, prava svoja na novo tražiti, i prekinuti posao na novo nastaviti.“[213]

Garašanin dalje ističe: “Srbi su se medu svima Slavenima u Turskoj prvi sobstvenim sredstvima i snagom za svoju slobodu borili; sljedovatelno oni imaju prvi i puno pravo k tome da ovaj posao i dalje upravljaju. Već sada na mnogim mestima i u nekim kabinetima predvide i slute to: da Srbima velika budućnost predstoji i to je ono što je pozornost cele Evrope na Srbiju navuklo… Nova srbska država na jugu podavala bi Evropi sve garancije da će ona biti vrsna i krjepka država i koja će se moći medu Austrijom i Rusijom održati. Geografičeskoje položenije zemlje, površina zemaljska, bogatstvo na prirodne proizvode i vojeni duh žitelja, dalje uzvišeno i vatreno čuvstvo narodnosti, jednako poreklo, jedan jezik - sve to pokazuje na njenu stalnost i veliku budućnost.“[214]

Ukazujući na razloge formiranja “Velike Srbije”, kaže: „Ako se novo preporođenje srpskog carstva s ove tačke smatra, onda ćedu i ostali Južni Sloveni ideju ovu vrlo lako razumeti a i s radostiju primiti, jer valjda ni u jednoj evropejskoj zemlji ne živi tako spomen istoričeske prošlosti kod

[212] Ibid.

[213] Ibid.

[214] Ibid.

naroda, kao kod Slavena turskih, kod kojih je živo i vjerno opominjanje sviju skoro slavnih muževa i događaja istorije njihove još i danas."[215] U dijelu programa u kome se govori o sredstvima potrebnim za ostvarenje ovog plana kaže se: "Za ovu cjel treba pre svega oštroumne, od predponjatija ne zauzete i praviteljstvu verne ljude kao ispitatelje stanja ovih naroda i zemalja poslati i ovi bi morali posle svog povratka tačno pismeno izvestije o stvari dati. Naročito se treba izvestiti o Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Severnoj Albaniji. U isto vreme nužno je da se tačno poznaje i stanje Slavonije, Hrvatske i Dalmacije a razume se da u ovo spadaju i narodi Srema, Banata i Bačke"[216], a na drugom mjestu dodaje: "Ujedno nužno je i to, da se ne samo svi osnovni zakoni, ustav i sva ustrojenija glavna knjaževstva Srbije u Bosnu i Hercegovinu medu narodom rasprostranjavaju, nego još i to da se za vremena nekoliko mladih Bošnjaka u srpsku službu državnu prima da bi se ovi praktično u političeskoj i financijalnoj struci pravlenija, u pravosudiju i javnom nastavleniju obučavali i za takove činovnike pripravljali koji bi ono što su u Srbiji naučili posle u svom otečestvu u djelo privesti mogli."[217]

Ovim svojim djelom Garašanin će "određujuće uticati na politiku srpskih političkih partija u Jugoslaviji između dva rata," "njegovo izjednačavanje interesa svih Južnih Slovena s interesima srpske države, kao i njegova ideja srpskog i južnoslovenskog ujedinjenja, kao tout court proširenje srpske države biće bez malo opšte prihvaćeno u Srbiji".[218] Drugim riječima, "od Garašaninova vremena, ratoborni i agresivni nacionalizam postao je konstantom cjelokupne srpske politike na jugoslovenskim, pa i širim balkanskim prostorima".[219] Druga polovina XIX vijeka karakteristična je po tome što je "nacionalna politika vladajućih faktora Srbije bila usmerena na proširenje države susednim krajevima pod rastrojenom i

---

[215] Ibid.

[216] Ibid.

[217] Ibid.

[218] A. Đilas, OSPOROVANA ZEMLJA, Književne novine, Beograd, 1990, str. 55.

[219] Dautbašić, Uvodna riječ na savjetovanju "Genocid u Republici Bosni i Hercegovini 1992.", Zbornik radova "Genocid u Republici Bosni i Hercegovini 1992.", str. 9.

oslabelom turskom vlašću, najpre srpskim to jest krajevima u kojima su Srbi činili većinu stanovništva, a potom i drugim susednim oblastima s etnički izmešanim ili i nesrpskim stanovništvom".[220] U Garašaninovom programu se Bosna i Hercegovina i dijelovi Hrvatske koji se nisu nalazili u sastavu Dušanovog carstva prvi put spominju kao srpske zemlje.

Homogena Srbija

Sljedeći velikosrpski nacionalni i politički program koji direktno insistira na formiranju "Velike Srbije" je program doktora Stevana Moljevića, advokata i ideologa srpskog četničkog pokreta u Drugom svjetskom ratu. Moljević je zajedno s Dragišom Vasićem i Živkom Topalovićem činio ideološko jezgro četničkog pokreta.

Četnici su prvi put formirani na početku XX vijeka kao pomoćne paravojne formacije srpske vojske. Zadatak ovih formacija u to vrijeme bio je izvođenje iznenadnih upada na područja Sandžaka, Kosova i Makedonije koja su bila dijelovi Osmanskog carstva. Cilj ovih napada bio je izazivanje nereda i haosa. U strategiji Jugoslavenske vojske između dva svjetska rata, četnici su imali ulogu komandosa koje, u slučaju rata, imaju zadatak okupacije određenih područja ili odbranu okupiranih područja.
Draža Mihailović, oficir bivše jugoslavenske vojske, 1941. je formirao četnički vrhovni štab i oni su pred kraj te godine priznati kao zvanična vojska Kraljevine Jugoslavije. Misije vlada Engleske i Amerike su, više od dvije godine, bile aktivno prisutne u četničkom štabu.

Predstavnici velikosrpske ideologije, u doba sloma Kraljevine Jugoslavije nastavili su djelovati u više pravaca, ali najrazornije kroz srpski četnički pokret, odnosno Četnički nacionalni komitet, osnovan 1941. na Ravnoj gori. Državotvorna misao se kod četničkih ideologa temelji na kontinuitetu velikosrpstva: jednoj državi, jednom suverenitetu, s lozinkom Srbi na okup. Dakle, Jugoslavija je shvaćena kao velika Srbija "bez osvrtanja na legitimne interese drugih naroda Jugoslavije, s iznimkom

[220] D. Janković, SRBIJA I STVARANJE JUGOSLAVIJE, Zbornik radova: Politički život Jugoslavije 1914.-1945", sveska III programa Radio Beograda, Beograd, 1973, str. 51.

Slovenaca, s kojima Srbi nemaju različite interese, jer nisu pomiješani i nemaju zajedničku granicu".

Moljevićev politički program od 30. juna 1941. pod nazivom „Homogena Srbija" predstavlja najočitiji primjer plana za formiranje "Velike Srbije". Ovim programom predviđeni su svi potrebni koraci na uspostavljanju "Velike Srbije" među kojima su: uspostavljanje nacionalnog jedinstva, širenje ideje „svi Srbi u jednoj državi", nasilna promjena granica, premještanje stanovništva, stvaranje etnički čistih teritorija itd. Prema ovom programu buduća Srbija treba biti nacionalno homogena i čista od nesrpskih naroda.

Nakon uvoda u kome objašnjava stanje Srba, gubljenje države koje je uslijedilo njemačkom okupacijom Kraljevine Jugoslavije, Moljević govori o načinu uspostavljanja "Velike Srbije": „Stoga se Srbima nameće danas prva i osnovna dužnost: da stvore i organizuju homogenu Srbiju koja ima da obuhvati celo etničko područje na kome Srbi žive, i da joj osiguraju potrebne strateške i saobraćajne linije i čvorove, te privredna područja kako bi joj bio omogućen i obezbeđen slobodan privredni, politički i kulturni život i razvitak za sva vremena… Preseljavanje i izmena žiteljstva, naročito Hrvata sa srpskog i Srba sa hrvatskog područja, jedini je put da se izvrši razgraničenje i stvore bolje odnosi između njih."[221]

U dijelu svog programa pod naslovom "Granice" Moljević određuje područje koje treba obuhvatati buduća srpska država. To su, naravno, granice koje se spominju i u "Načertaniju" Ilije Garašanina i u idejama Srpske pravoslavne crkve. One obuhvataju cijelu Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru, sjevernu Albaniju, velike dijelove Hrvatske i jug Mađarske. U dijelu pod naslovom „Odnos prema ostalim jugoslovenskim i balkanskim državama" Moljević, poput Garašanina, ukazuje na herojsku prošlost Srba, Kosovski boj, borbu protiv Turaka u prošlosti, kao i protiv Nijemaca i ističe mesijansku ulogu Srba: „Srbija ima da, verna svojoj prošlosti i svojoj misiji na Balkanu bude i u budućnosti nosilac jugoslovenske misli, te prvi pobornik balkanske solidarnosti… Vreme traži okupljanje manjih

[221] Vladimir Dedijer i Antun Miletić, GENOCID NAD MUSLIMANIMA 1941-1945, Zbornik dokumenata i svjedočenja, II izdanje, Svjetlost, Sarajevo, 1990, str. 9. i 11.

država u veće jedinice, saveze i blokove, a od Srba će to tražiti i njihovi prijatelji. Srbi će se tim traženjima odazvati jer je to u duhu njihove istorijske misli na Balkanu…
Srbi koji su se prvi na Balkanu oprli najezdi Germana sa zapada prema istoku, dobili su time pravo na vođstvo na Balkanu, i oni se toga vođstva neće i ne mogu odreći ni zbog sebe ni zbog Balkana i njegove sudbine. Oni svoju istorijsku misiju moraju ispuniti, a moći će to učiniti samo ako budu okupljeni u homogenoj Srbiji i okviru Jugoslavije koju će zadahnuti svojim duhom i dati joj svoj pečat. Srbi moraju imati hegemoniju na Balkanu, a da imaju hegemoniju na Balkanu, moraju prethodno imati hegemoniju u Jugoslaviji.“[222]

U pismu koje je Moljević 1942. uputio Dragiši Vasiću, govoreći o granicama i uspostavljanju “Velike Srbije” nakon rata, on kaže: “Što se tiče našeg unutrašnjeg pitanja, razgraničenja sa Hrvatima, tu držimo da treba odmah, čim se ukaže prilika, prikupiti sve snage i stvoriti svršen čin:

a) zaposesti na karti označenu teritoriju;
b) očistiti je pre nego li se iko sabere.“[223]

On u nastavku dodaje da se treba „iznutra pristupiti čišćenju zemlje od svih nesrpskih elemenata. Krivci bi imali da budu na mjestu kažnjavani, a ostalima bi valjalo otvoriti put – Hrvatima u Hrvatsku, a muslimanima u Tursku (ili Albaniju)“.[224]

Pored ovog programa Stevana Moljevića koji se smatra političkim liderom četničkog pokreta u Drugom svjetskom ratu, postoje i drugi dokumenti koji govore o namjerama Srba. Tako Draža Mihailović u svom „Progamu četničkog pokreta“ iz septembra 1941. kaže: „Pripremati da bi u danima sloma izvršiti ovu akciju:

... - omeđiti „defakto“ srpske zemlje i učiniti da u njima ostane samo srpski živalj

[222] Ibid., str. 12.

[223] Ibid., str. 34.

[224] Ibid.

- posebno imati u vidu brzo i radikalno čišćenje gradova i njihovo popunjavanje svežim srpskim elementom

- izgraditi plan za čišćenje ili pomeranje seoskog stanovništva sa ciljem homogenosti srpske državne zajednice

- u srpskoj jedinici kao naročito težak problem uzeti pitanje muslimana i po mogućnosti rešiti ga u ovoj fazi.“[225]

U naredbi koju je Mihailović izdao 20. decembra 1941. svojim podređenim oficirima, u dijelu pod naslovom Ciljevi naših odreda, piše:

- „Stvoriti veliku Jugoslaviju i u njoj Veliku Srbiju, etnički čistu u granicama Srbije – Crne Gore – Bosne i Hercegovine – Srema – Banata i Bačke

- Čišćenje državne teritorije od svih narodnih manjina i ne – nacionalnih elemenata…

- Stvoriti neposredne zajedničke granice između Srbije i Crne Gore, kao i Srbije i Slovenačke čišćenjem Sandžaka od Muslimanskog življa i Bosne od Muslimanskog i Hrvatskog življa…

- U krajevima očišćenim od narodnih manjina i ne – nacionalnih elemenata izvršiti naseljavanje Crnogorcima (u obzir dolaze siromašne nacionalne ispravne i poštene porodice).“[226]

U nekim drugim zapovijedima imamo i konkretnije instrukcije. U pismu zapovjednika Ozrenskog četničkog korpusa, upućenom 13. februara 1943. zapovjedniku Zeničkog vojno-četničkog odreda, uz iznošenje ciljeva četničkog pokreta prema Dražinoj “Instrukciji”, kaže se i sljedeće:

“... Možda tebi i tvojim borcima izgledaju ovi ciljevi veliki i neizvedivi. Setite se velike borbe za oslobođenje pod vodstvom velikog vožda Karađorđa. Srbija je bila puna Turaka (muslimana). U Beogradu i ostalim

[225] Ibid., str. 18-19.

[226] Ibid.

srpskim varošima stršale su muslimanske munare, a pred džamijama su Turci vršili svoja smrdljiva pranja kao što i sada rade u srpskoj Bosni i Hercegovini. Na stotine hiljada muslimana bilo je tada preplavilo našu otadžbinu. A pođite danas kroz Srbiju. Nigdje nećete naći niti jednoga Turčina (muslimana), nećete naći čak niti jednoga njihovog groba (mezara) ni jednog šiljka (nišana)..."[227]

"Podrška srpskog naroda Četničkom pokretu bila je veoma široka. U srpskoj narodnoj kulturi, od ustanka protiv Osmanlija 1804. godine, paravojne formacije koje su se zbog Kosovskog boja svetili ubijanjem nesrpskih civila, slavljeni su kao junaci i heroji. Nemilosrdno nasilje četnika koje je podsticano ovim nacionalnim mitom, imalo je ključnu ulogu u formiranju i širenju srpske države."[228]

"Ovaj pokret koji je u Drugom svjetskom ratu imao 75 hiljada pripadnika, zajedno sa drugim srpskim paravojnim formacijama koje su surađivale sa nacistima i fašistima i koje su imale ukupno više od 125 hiljada pripadnika,"[229] pored borbe protiv partizanskog pokreta, počinili su brojne zločine nad Bošnjacima muslimanima Bosne i Hercegovine.

Memorandum

Period koji je prethodio raspadu komunističke Jugoslavije, također, ima poseban značaj u afirmiranju velikosrpske ideologije i stvaranju uvjeta za provođenje genocida nad muslimanima. Sa slabljenjem utjecaja Josipa Broza Tita krajem sedamdesetih godina i, posebno, nakon njegove smrti 1980. dolazi do buđenja ekstremnog srpskog nacionalizma. Iako su dugoročni faktori – kao što su religija, historija, ili kultura – mogli utjecati na ponovnu pojavu srpskog nacionalizma u osamdesetim godinama, oni ne bi bili dovoljni da uzrokuju otvoreni rat, a još manje genocid koji je kasnije uslijedio.[230]

---

[227] Zdravko Dizdar, ČETNIČKI ZLOČINI GENOCIDA NAD HRVATIMA I MUSLIMANIMA U BOSNI I HERCEGOVINI I HRVATIMA U HRVATSKOJ TIJEKOM DRUGOG SVJETSKOG RATA (1941–1945), Zbornik radova "Genocid u Republici Bosni i Hercegovini 1992.", internetsko izdanje.

[228] C. Philip, nav. dj., str. 75.

[229] Ibid., str. 120.

[230] N. Cigar, GENOCID U BOSNI – POLITIKA "ETNIČKOG ČIŠĆENJA", str. 33.

Za genocid je posebno važno stvaranje ideologije koja služi kao vodič i kao opravdanje, kako sociolog Lio Kuper podvlači, „kada djeluju kolektivno, oni (izvršioci genocida) u najmanju ruku trebaju ideologiju koja će legitimirati njihovo ponašanje, jer bez toga oni bi sebe vidjeli onakvima kakvi zaista i jesu – običnim lopovima i ubicama.“[231]

Ključni kreatori, ili bolje rečeno, reformatori ideje o "Velikoj Srbiji", bili su srpski intelektualni krugovi.

„Ideja o uspostavljanju velike i nacionalne države u delu srpske intelektualne elite tokom 20. veka nije pretrpela bitne promene, iako je srpska država tokom istog vremenskog perioda prošla dugi put od prostorno male nezavisne Srbije, preko jugoslovenske zajednice do današnjeg rešenja. Završetak veka tako istovremeno uspostavlja kontinuitet jedne ideje države, čiji se nosioci nalaze u delu srpske intelektualne elite, uz diskontinuitet realne države koja je danas mnogo bliža slici s početka veka, nego onoj prisutnoj u čitavom njegovom kasnijem toku.“[232]

U početku, srpski intelektualci izvan zvaničnih krugova vlasti, bili su, uz podršku Srpske pravoslavne crkve, prethodnici u stvaranju nacionalnog programa. Pobjedom Slobodana Miloševića na izborima i njegovom potvrdom nacionalističkih programa i vlast se direktno aktivirala na tom polju. Intelektualna i duhovna podrška koju su tzv. opozicione partije, cijela intelektualna zajednica i Srpska pravoslavna crkva pružili Miloševiću, pomogli su mu da opravda i svoje najekstremnije ciljeve.

Najvažniju ulogu u ovom procesu nacionalne mobilizacije imala je Srpska akademija nauka i umetnosti (SANU).

SANU je svojim tendencioznim prekrajanjem povijesti pružila srpskom režimu i njegovim pristašama teorijsku osnovu za vođenje rata protiv susjednih naroda.

SANU je 1985. i 1986. pripremio tajni program koji je poznat pod nazivom Memorandum SANU (program za formiranje "Velike Srbije", "nacionalistički testament", "priručnik nacionalizma") koji je "izrazio onu političku

---

[231] L. Kuper; Cigar, Ibid., str. 33.

[232] O. Milosavljević, nav. dj. http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/sociologija/XLI_2/d003/abstract_ser_lat

misao - koja ima duboke korijene i dugu tradiciju od Garašaninovog 'Načertanija' do Moljevićevog programa 'Homogena Srbija'."[233] U pripremi Memoranduma učestvovali su najistaknutiji srpski intelektualci od kojih su neki, kasnije, postali ključne političke ličnosti. Ideja o pripremi Memoranduma javila se na zasjedanju Skupštine Akademije 25. maja 1985. Ivan Maksimović član Akademije i profesor političke ekonomije na Beogradskom univerzitetu predložio je da se pripremi jedan dokument o političkoj i društvenoj krizi u Jugoslaviji. Memorandumom su oživljeni stari nacionalni ciljevi među srpskim intelektualcima, pokazujući da je stara ideja o formiranju "Velike Srbije" i dalje na snazi. Memorandum SANU je u biti kompilacijska sinteza programa velikosrpskog imperijalizma Vuka Karadžića "Srbi svi i svuda", preko "Načertanija" Ilije Garašanina, četničkog programa Stevana Moljevića i kraljevske vlade te projekta Konstantina Fotića s njegovim Memorandumom protiv federalističkog ustroja Jugoslavije iz 1945.

Prema stavu Memoranduma komunisti, odnosno vladajuća KPJ, sprečavali su razvoj Srbije koji bi bio ravnomjeran s ostalim republikama Jugoslavije, posebno Slovenije i Hrvatske. Jedino rješenje za istinsko „postojanje i razvitak" Srba, bilo je, prema Memorandumu, „teritorijalno ujedinjenje srpskog naroda". To se postiže ujedinjenjem svih Srba u jedinstvenu srpsku nacionalnu državu. Kao što to Memorandum izražava, „uspostavljanje punog nacionalnog integriteta srpskog naroda, bez obzira koju republiku ili oblast nastanjuje, je njegovo historijsko i demokratsko pravo".[234]

Ako je u Garašaninovom "Načertaniju" ideja o "Velikoj Srbiji" propagirana u okviru „očitog" i „historijskog" prava Srba, i ako je u programu Stevana Moljevića pod nazivom „Homogena Srbija" politika etničkog čišćenja i genocida otvoreno preporučivana, u Memorandumu SANU se, pored

[233] Smail Čekić, AGRESIJA NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU, Knjiga 1, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2004, str. 178.

[234] Tekst Srpskog memoranduma objavio je Božo Čović, Izvori velikosrpske agresije, Zagreb, Školska knjiga, 1991, posebno str. 291, 297, u Cigar, nav. dj., str. 34.

isticanja historijskog prava Srba da formiraju veliku srpsku državu, koristi druga metoda za stvaranje uslova u pravcu teritorijalne ekspanzije i onoga što prati takvu ekspanziju. U ovom dokumentu SANU, više od svega drugog, insistira se na ugroženosti i uskraćivanju prava srpske nacije u komunističkoj Jugoslaviji.

Po mišljenju autora Memoranduma ugroženost Srba je očita u svim sferama i područjima života. Udio Srba u historiji jugoslavenskih naroda, u prikazu njihove oslobodilačke borbe, u književnosti, u odgoju i obrazovanju, u komunističkoj Jugoslaviji beznačajno je prikazan. Prema Memorandumu Srbi su ugroženi i u ekonomiji i politici, dok su u odlučivanju ostavljeni po strani. Memorandum tvrdi da su se Srbi nakon Drugog svjetskog rata našli u teškoj situaciji tako da je njihov opstanak doveden u pitanje. Srbi, koji su dali najviše žrtava u Drugom svjetskom ratu, ne samo da nisu dobili satisfakciju za to nego su i kažnjeni zbog toga.

Otvaranju "srpskog pitanja" naročito je pridonio (1986) Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti o ugroženosti Srbije i srpskog naroda, i to više autoritetom nacionalne ustanove negoli analitičkim dometima i ponuđenim rješenjima, koji je, iako nedovršen, dospio u javnost na način skandala.

Memorandum formulira srpsko nacionalno pitanje kao državno pitanje, odnosno njegovo rješenje moguće je samo pravljenjem nove države na temeljima stare Jugoslavije. Osnovna teza za ovakav pristup sastojala se u tome da Srbi nakon raspada Jugoslavije ne mogu živjeti kao manjina u Hrvatskoj, odnosno u Bosni i Hercegovini, pri čemu se u startu i hrvatsko i muslimansko pitanje doživljava kao antisrpski orijentirano.

„Srbi su prikazivani kao junaci, hrabri ratnici, pošteni, moralni, kao narod koji cijeni slobodu i pravdu, a prezire kukavičluk i izdajništvo. Ovakav kolektivistički pristup Memoranduma naciji je u suštini spriječio otvaranje srpskog nacionalnog pitanja kao demokratsko pitanje."[235]

[235] Sonja Biserko, POLITIKFORUM, - Forum für politische Diskussion und Information - Politik - Nachrichten - DiskussionText-Archive, http://www.politikforum.de/forum/archive/22/2003/09/4/38053.

Pojavom Miloševića na političkoj sceni Srbije 1987. SANU je dobio ključnu ulogu u širenju ideje „Velike Srbije“. Istaknuti član SANU bio je Dobrica Ćosić, srpski historičar i pisac. Kao vješt propagandista i majstor u manipuliranju javnog mnijenja, Ćosić je laž uzdigao na najveći nivo. Dok je Srbima dobro išlo u Bosni on se hvalio kako je laž u srpskoj historiji bila srpskom narodu potrebnija od hrabrosti. U jednoj njegovoj knjizi stoji sljedeće: “Laž je vid našeg patriotizma i potvrda naše prirođene inteligencije. Lažemo stvaralački, maštovito, inventivno.“[236]
Svaka njegova izjava za javnost bila je propagandistička fraza o ugroženosti srpskog naroda od muslimanskih fundamentalista, albanskih gangstera i ponovo oživjelih hrvatskih fašista. Zbog svojih „zasluga“ Milošević ga 8. juna 1992. postavlja za predsjednika SR Jugoslavije. Za vrijeme Ćosićevog predsjedničkog mandata, u Bosni njegov srpski narod izvodi, pred očima svijeta, zločine nad Bošnjacima muslimanima neviđenih razmjera. I u Sandžaku se vrše otmice i ubistva Bošnjaka, a njihove kuće se pljačkaju i pale. Ćosić se „proslavio“ i izjavom o ratnom zločincu Radovanu Karadžiću koga je nazvao „najdarovitijim srpskim političarem i političarem svjetske vokacije“.[237]

Uloga SANU u ratovima na prostoru bivše Jugoslavije ponovo je aktualizirana na suđenju Slobodanu Miloševiću na sudu u Hagu. Na početku suđenja Miloševiću ukazano je na odgovornost srpskih intelektualaca i ulogu Memoranduma SANU kao ideološkog plana koji je rezultirao sukobima.

Najvažnija opća ideološka metoda, korištena u sva tri srpska politička programa čiji je cilj uspostavljanje i očuvanje srpske dominacije na Balkanu, jeste legalitet. U Garašaninovom programu “Načertanije” ova metoda se provodila kroz strategije, predstavljanje logičkim, generalizacija i naracija. Garašanin nastoji, podsjećajući na srpsku prošlost i srpsku državu

[236] Harun Crnovršanin i Nuro Sadiković, „SANDŽAK – POROBLJENA ZEMLJA“, BF 13. 2. 2004, internetsko izdanje.

[237] “VREME”, br. 195, 18. juli 1994.

iz srednjeg vijeka, dati potreban legalitet ekspanzionizmu i dominaciji Srba nad ostalim narodima Balkana. Garašanin iznosi argumente kao što su: moć srpske države u srednjem vijeku, otpor Srba turskoj okupaciji i, u cjelini, pravo Srba da nastave tradiciju svoje carevine, te nastoji da, na osnovu tih argumenata, generalizira ideju o stvaranju "Velike Srbije" i pokaže kako je stvaranje velike srpske države u interesu svih slavenskih naroda. On, čak, s tim ciljem, ukazuje i na značaj koji formiranje takve srpske države ima za Evropu. On posebno insistira na obnovi srpske države iz XIII vijeka i strategijom naracije nastoji da se prema svome vremenu, XIX vijeku, odnosi kao nastavku i dijelu vanvremene tradicije iz prošlosti.

U programu Stevana Moljevića, kao i kod Garašanina, ukazuje se na herojsku prošlost Srba, Boj na Kosovu, borbu protiv Turaka, dok Moljević ističe i borbu protiv njemačkih nacista. Moljević ističe da su Srbi svojim otporom Germanima sa Zapada dobili pravo da budu predvodnici na Balkanu i da se tog prava, kako zbog sebe tako i zbog Balkana i njegove sudbine, neće odreći.

Dakle, i ovdje se legalitet i pravo na formiranje "Velike Srbije" zasniva na herojskoj prošlosti i predstavlja se kao historijska misija Srba. Memorandum SANU, također, ne odstupa od ovog obrasca, jer se i u Memorandumu govori o udjelu Srba u nastanku Jugoslavije i njihovim specifičnostima kao herojskom narodu. Na traganje za izvorima legaliteta u velikosrpskoj ideologiji ukazao je i Milorad Tomanić u djelu „Srpska crkva u ratu i ratovi u njoj". On kaže:

„Kako je dokazivano da je neki prostor 'svojina srpskog naroda'? Koji su se principi poštovali, koji argumenti navodili pri isticanju prava Srba na delove bivše SFRJ? Mada je postojao čitav arsenal, dva osnovna principa bila su – historijski i etnički. Pri njihovoj upotrebi trebalo se pridržavati jednog veoma važnog pravila koje je glasilo: isti princip ne važi za sve teritorije nad kojima želite da dokažete srpsko vlasništvo. Nijedan razuman Srbin ne bi pozvao na etnički princip dokazujući da ima pravo na Kosovo, pošto je na najvećem delu tog prostora zastupljeno albansko stanovništvo. Tu bismo se pozvali na historijski princip. Rekli bismo da smo tu imali državu, carevinu čak, i da je Kosovo prepuno pravoslavnih crkava i manastira koji ovakvu tvrdnju jasno dokazuju. Ako bi nam

uzvratili: 'Dobro, onda po tom principu vi nemate vlasništvo nad Krajinom, jer istoriji nije poznato da je na najvećem delu te teritorije ikada postojala država Srbija', odmah bismo se pozvali na etnički princip i odgovorili da je u pojedinim opštinama Hrvatske (Krajini) srpsko stanovništvo u natpolovičnoj većini.'"[238] Dakle, vidimo da i ovi argumenti ne ulaze u sferu racionalnih argumenata onako kako ih definira Veber.

Sljedeća opća metoda djelovanja ideologije izražena u ovim političkim programima je dvoličnost (hipokrizija). Ponovo ukazujemo na Thompsonov stav da odnosi moći mogu biti uspostavljeni i kontinuirano održavani pomoću tajnovitosti, negiranja, dvosmislenosti, nejasnoće ili predstavljanjem na način da se odvrati pažnja od aktualnih procesa kroz različita objašnjenja i tumačenja.
Naprimjer, u programu Garašanina koji je sačinjen tajno i konspirativno, ističe se da je napredovanje Osmanlija uzrokovalo uništenje srednjovjekovne srpske države i, kada Osmanlije dožive poraz, neophodno je ponovo obnoviti ovo srpsko carstvo. Ali kao što smo već ukazali u dijelu o Kosovskom boju srpsko, Dušanovo, carstvo raspalo se osamdeset godina prije dolaska Osmanlija na Balkan tako da nije postojala ni sjena od „temelja" toga carstva.
Sljedeća strategija koja u društvenim odnosima olakšava dvoličnost kao metodu ideološkog djelovanja je dopadljivost (ugađanje). Garašanin ideju o stvaranju "Velike Srbije" prezentira kao nešto što je pozitivno i korisno za sve balkanske narode. On potpuno zanemaruje sva ubistva i protjerivanja muslimana, uništavanje različitih tragova islamske kulture koji su se u Srbiji događali, čak i u vrijeme njegovog života, te buduću Srbiju predstavlja kao zemlju poželjnu čak i za Bošnjake.

Ova ideološka metoda se manje koristi u Moljevićevoj „Homogenoj Srbiji" i stječe se utisak da on nije ni imao potrebe za ovom metodom, jer je svoje ciljeve i namjere otvoreno iznosio. Međutim, i on Srbe predstavlja kao promotore ideje o formiranju Jugoslavije tvrdeći da su Srbi u formiranju Jugoslavije, nakon Prvog svjetskog rata, djelovali iskreno dok su

[238] M. Tomanić, nav. dj., str. 79.

drugi, „Hrvati, Slovenci i muslimani pošli protivnim putem – da od Jugoslavije sve uzmu, a ništa da ne daju“.[239]

Može se reći da Moljević, iskrivljujući prikaz etničkih i nacionalnih odnosa u bivšoj (kraljevini) Jugoslaviji, u kojoj su Srbi imali potpunu dominaciju, koristi metodu dvoličnosti i kombinira je s legalitetom jer, na taj način, legalizira sve metode, pa čak i genocid, s ciljem uspostavljanja "Velike Srbije".

Korištenje ideološke metode dvoličnosti zapaža se i u Memorandumu SANU. Insistiranje na ugroženosti Srba u komunističkoj Jugoslaviji, što ne odgovara stvarnom stanju, predstavlja očit primjer strategije koja koristi način da se odvrati pažnja od aktuelnih procesa kroz različita objašnjenja i tumačenja, jer su Srbi i u komunističkoj Jugoslaviji sačuvali svoju dominaciju.

Sljedeća metoda djelovanja ideologije zapažena u navedenim velikosrpskim programima je jedinstvo. Odnosi dominacije i moći mogu biti uspostavljeni i održavani uspostavom forme jedinstva na simboličkoj ravni pomoću koga se osobe grupišu u jedan kolektivni identitet, dok se njihove različitosti i elementi razilaženja brišu. Garašanin u svom programu, ukazujući na zajedničko porijeklo i korijene Južnih Slavena, nastoji uspostaviti jedinstvo među njima. U tom kontekstu on kaže: "Ako se novo preporođenje srpskog carstva s ove tačke (po)smatra, onda će i ostali Južni Sloveni ideju ovu vrlo lako razumeti a i s radošću primiti, jer valjda ni u jednoj evrop(ej)skoj zemlji ne živi tako spomen istor(iče)ske prošlosti kod naroda, kao kod Slavena turskih, kod kojih je živo i verno opominjanje sviju skoro slavnih muževa i događaja istorije njihove još i danas."

Ova ideološka metoda nije korištena u programima Moljevića i SANU jer se u njima više insistira na razdvajanju i dijeljenju, tako da je razdijeljenost sljedeća ideološka metoda korištena u ovim velikosrpskim nacionalnim programima. U sva tri programa insistira se na tipskoj strategiji produkovanja simbola pod nazivom odvajanje (ili segregacija) kojom se potenciraju razlike, suprotnosti i podijeljenosti među ljudima i grupama. Ova strategija se manje može zapaziti u Garašaninovom

[239] Dedijer i Miletić, nav. dj., str. 12.

"Načertaniju," mada i on, ukazivanjem na istaknutost Srba u odnosu na druge narode Balkana, podstiče na razdvajanje među etničkim grupama. Međutim, Moljević i SANU su ovu strategiju koristili kao osnov svojih programa tako da su razlike među narodima razlog za njihovo razdvajanje, etničko čišćenje, premještanje stanovništva, genocid.

Ističući ugroženost Srba u komunističkoj Jugoslaviji i Memorandum ističe ovu različitost koja, kao što ćemo vidjeti, produkuje uvjete za zločine.

Kao što smo ukazali, Moljevićev program kao i njegovi istomišljenici i saradnici direktno ukazuju na genocid kao na sredstvo stvaranja etnički čiste "Velike Srbije". U "Načertaniju" i Memorandumu se ne ukazuje direktno na genocid, zato je neophodno da ukažemo na utjecaj ovih programa na opću situaciju i atmosferu koja je vladala u društvu u vrijeme njihove pripreme.

Garašanin je pisao svoj program u vrijeme kada je u svim političkim, društvenim i kulturnim krugovima Srbije oživljavana kolektivna svijest o prošlosti i „ugroženosti" Srba u vrijeme osmanske vladavine.
Srbija je iza sebe ostavila ustanke čija je jedna od glavnih karakteristika bila osveta „Turcima", a i sam Garašanin je kao ministar vanjskih poslova učestvovao u etničkom čišćenju. On je pokušavao da s osmanskom vlašću postigne sporazum o premještanju muslimanskog stanovništva Srbije i njegovom iseljavanju. Ranije smo ukazali da su stvarni začetnici genocida elite koje koriste kolektivno pamćenje svoje grupe, koja je stvarno ili u mašti bila žrtva neprijatelja. Garašanin muslimane (Turke) navodi kao glavni faktor propadanja srpskog carstva.
Njegovo "Načertanije" je na kraju XIX i početku XX vijeka, dakle u vrijeme srpske ekspanzije nakon slabljenja osmanske carevine, postalo glavni politički putokaz Srbije.
"Otvaranju 'srpskog pitanja' osamdesetih, također, naročito je doprinio Memorandum SANU o ugroženosti Srbije i srpskog naroda i to više autoritetom nacionalne ustanove nego li analitičkim dometima i ponuđenim rješenjima, koji je, iako nedovršen, dospio u javnost na način skandala."[240]

[240] Nebojša Popov, SRPSKI POPULIZAM OD MARGINALNE DO DOMINANTNE POJAVE, Beograd, 1993, http://147.91.230.48/ifdt/izdanja/casopisi/ifdt/IV/D4/ document.

ZAKLJUČAK

Osnovna tema rasprave u ovoj knjizi je velikosrpska ideologija s posebnim naglaskom na metode njenog djelovanja u uspostavljanju i očuvanju dominacije i moći na velikom dijelu Balkanskog poluotoka, te odnos ove ideologije sa stvaranjem uvjeta i provođenje genocida nad Bošnjacima muslimanima.

Teorijski model, u okviru koga smo se kretali tokom analize velikosrpske ideologije i njenog odnosa s genocidom, nastao je iz kombinacije kritičke teorije Johna B. Thompsona o ideologiji i pristupa Bartola i Slavena Letice o genocidu. Ovom kombinacijom dobili smo pogodan i logičan teorijski model za proučavanje i analizu naše teme.

Vidjeli smo da, prema teoriji Thompsona, postoje metode u okviru kojih se simboličke forme koriste za uspostavljanje i očuvanje odnosa dominacije.

U analizi velikosrpske ideologije vidjeli smo da simboličke forme koje koristi ova ideologija odgovaraju simboličkim formama koje je definirao Thompson: od epske pjesme, do religijskih i kvazireligijskih simboličkih formi u Srpskoj pravoslavnoj crkvi i stavova, tekstova i djela srpskih političara, autoriteta Crkve, naučnika i književnika. Pokazali smo, također, da neke simboličke forme nisu izgubile svoj značaj ni tokom nekoliko stoljeća te da su akteri ideološkog djelovanja sačuvali svoje osnovno, ideološko, značenje. Primjer ovakvih simboličkih formi u velikosrpskoj ideologiji je Boj na Kosovu, kao i skup simbola i metafora koji su s njim u vezi. Specifičnost ovih simboličkih formi, zajedno sa simboličkim formama iz drugih izvora, jeste da oni, sami po sebi, nisu ideološki.

Svaki narod, manje ili više, ima mitove, legende, književna djela, svece i vjerovanja koji nisu uvijek usklađeni sa zvaničnim religijskim učenjem. Veoma teško je naći sistem mišljenja ili ideologiju koji su, na način sličan velikosrpskoj ideologiji, ove simbole tumačili, razumijevali i koristili s ciljem dominacije i razaranja. Jer kada bi svi narodi na planeti preuzeli velikosrpski model i neidološke simboličke forme, kao što su pjesme, priče i vjerovanja koja su, na bilo koji način, ušle u opću kulturu

naroda, stavili u službu ideologije čiji je cilj dominacija i moć, opstanak čovječanstva bi došao u pitanje.
Međutim, ova vrsta simboličkih formi je ideološki upotrijebljena i imala je centralnu ulogu u nastanku i razvijanju ove ideologije.

Legalitet kao ideološka metoda u velikosrpskoj ideologiji

U okviru ove metode ideološkog djelovanja nastoji se priskrbiti legalitet ideološkim ciljevima. U velikosrpskoj ideologiji taj cilj je uspostavljanje "Velike Srbije". Razlozi koji se u velikosrpskoj ideologiji navode s ciljem legalizacije te namjere uglavnom su tradicionalne i karizmatske prirode.
Na osnovu ovih razloga, koji imaju korijene u narodnim predajama, pričama i epskim pjesmama, Srbi su odabrani narod koji ima pravo da dominira nad drugima. Ovi razlozi mogu se pronaći u književnosti, političkim programima, pa čak su uobičajeni i u naučnim djelima srpskih naučnika. Velikosrpska ideologija koristi različite strategije produkovanja simbola s ciljem opravdavanja svojih ciljeva. Strategija naracije, uobičajena u svim elementima velikosrpske ideologije, insistira na predaji prema kojoj su Srbi, zbog svoje herojske prošlosti, superiorniji u odnosu na ostale.

Legalitet kao metoda ideološkog djelovanja u direktnoj je vezi s elementom genocida delegitimizacija žrtava, legalizacija genocida i negiranje zločina. U svakoj situaciji kada velikosrpska ideologija nastoji legitimirati svoje ciljeve, na drugoj strani Bošnjaci muslimani su, u zavisnosti od potreba ideologije, nelegitiman narod, Srbi koji su izdali svoju vjeru i naciju ili zli, gori od Turaka i sl. Delegitimizacija muslimana i islama u književnom djelu Njegoša, koji ima uzor u epskoj pjesmi, institucionalizirana je u djelu Ive Andrića, Draškovića i drugih i postala je uobičajena u stavovima i riječima zvaničnika Srpske pravoslavne crkve i djelima srpskih naučnika i intelektualaca.
Negiranje zločina nad Bošnjacima muslimanima ili, čak, pozitivno vrednovanje zločina počinjenih nad Bošnjacima muslimanima predstavlja sljedeću karakteristiku velikosrpskog ideološkog djelovanja.

Srpska pravoslavna crkva predstavlja uzor ovakvog pristupa, mada se i svaka negacija genocida, što nije neobično čuti u izjavama srpskih zvaničnika, predstavlja kao primjer ideološkog djelovanja.

Dvoličnost kao ideološka metoda u velikosrpskoj ideologiji

Dvoličnost je metoda koja je intenzivno korištena u velikosrpskoj ideologiji. Strategije produkovanja simbola u okviru ove metode su premještanje, dopadljivost, korištenje alegorije i sl. U analizi velikosrpske ideologije vidjeli smo da se izrazi, pojmovi i nazivi za Turke, koji u velikosrpskom ideološkom diskursu imaju negativnu konotaciju, strategijom premještanja upotrebljavaju i za Bošnjake muslimane. U vezi s ovom strategijom koristi se i druga strategija, tj. korištenje alegorije, parabole, metafore i aluzije. Primjeri ovih simboličkih formi u velikosrpskoj ideologiji uglavnom su preuzeti iz epske poezije i djela Njegoša i Andrića. Metafore koje se koriste u velikosrpskoj ideologiji također su preuzete iz književnosti, kao naprimjer korištenje „kosovskog zavjeta" u ravni s „Novim zavjetom".

Dvoličnost sa strategijama kao što su tajnovitost, negiranje, dvosmislenost, odvraćanje pažnje od realnih činjenica itd., također je karakteristična za sve elemente velikosrpske ideologije. Može se reći da ova ideološka strategija ima posebno mjesto u srpskoj historiografiji jer historijske činjenice prezentira sukladno velikosrpskoj ideologiji.

Velikosrpski politički projekti također predstavljaju pravi primjer korištenja ovih strategija. U srpskoj historiji imamo niz tajnih programa. "Načertanije" je u početku bio „tajni" dokument, što je bio slučaj i s Memorandumom SANU ili vojnim planom „RAM" za zaokruženje teritorija "Velike Srbije". Sam sadržaj političkih programa, također, kao što smo ranije ukazali, radi opravdavanja svojih ciljeva koriste ove strategije.

Dopadljivost je sljedeća strategija produkovanja simbola u okviru metode ideološkog djelovanja dvoličnosti. U okviru ove strategije institucije ili društveni odnosi se opisuju na način da iziskuju pozitivnu valorizaciju. Opisivanje zločina kao pozitivnog djela u Njegoševom „Gorskom vijencu", predstavljanje uspostave drevne srpske države kao interesa za sve slavenske narode i sl. predstavljaju primjere ove strategije.

Tako Garašanin u svom političkom programu potrebu za formiranjem "Velike Srbije" iznosi na takav način da se čini kako je to jedan pozitivan i koristan čin za sve balkanske narode.
Ova strategija može se zapaziti i u Memorandumu SANU ali u drugoj formi. Insistiranje na ugroženosti Srba u komunističkoj Jugoslaviji, što nije bilo u skladu s realnim stanjem, predstavlja očit primjer strategije u kojoj se postojeći odnosi i procesi predstavljaju na iskrivljen način.

Dvoličnost kao ideološka metoda u velikosrpskoj ideologiji, kao što smo pokazali u tabeli 2, u direktnom je odnosu s elementima genocida demonizacija i negiranje. Utjecajnu ulogu u demonizaciji Bošnjaka muslimana ili, prema terminologiji Thompsona i Quetsa, dehumanizaciji imali su zvaničnici Crkve te simboličke forme preuzete iz djela Njegoša, Andrića, Draškovića i djela srpskih naučnika. Thompson i Quets o ovome kažu: „Element (dehumanizacije) je ocrnjivanje drugih grupa, bilo kao podljudskih vrsta, bilo putem metafora o bolesti. Postoji konsenzus o tome da ovaj tip klevetanja obezbjeđuje moralnu suglasnost za opšte uništenje oklevetanih."[241]

Uspostavljanje jedinstva kao ideološka metoda u velikosrpskoj ideologiji

Ova ideološka metoda je u velikosrpskoj ideologiji korištena u dvije forme: prvo za uspostavljanje jedinstva među Srbima i, drugo, za uspostavljanje jedinstva među Slavenima koji, prema velikosrpskoj ideologiji, trebaju živjeti pod dominacijom Srba. S ovom ideološkom metodom i njenim pripadajućim strategijama produkovanja simbola, znači standardizacijom i simbolizacijom jedinstva, upoznali smo se u političkom programu Ilije Garašanina, djelima Jovana Cvijića i Vuka Karadžića. Oni su, ističući slavensku rasu (Garašanin i Cvijić), nastojali definirati jedan jezik za sve balkanske Slavene koji je, naravno, srpski jezik (Karadžić) i time uspostaviti jednu formu jedinstva neophodnu za uspostavljanje "Velike

[241] Thompson i Quets, GENOCID I SOCIJALNI KONFLIKT, str. 254 -255, u N. Cigar, nav. dj., str. 42.

Srbije" – jedinstva koje se, s jedne strane, među Srbima uspostavlja isticanjem herojstva i njihovog otpora (Turcima) muslimanima i, s druge strane, od muslimana stvara trajne neprijatelje. Isticanjem superiornosti, junaštva i „nebeske" prirode Srba, koja je direktni ili indirektni rezultat njihovog historijskog odnosa prema Turcima (muslimanima), formira se neprijateljski stav prema muslimanima.

Razdijeljenost kao ideološka metoda u velikosrpskoj ideologiji

Bitan element velikosrpske ideologije je razdvajanje i stvaranje razlika koji se, shodno potrebama ove ideologije, koriste u formuliranju odnosa Srba prema drugima. Isticanje razlika, suprotnosti i podijeljenosti među grupama čine temelje velikosrpske ideologije. „Nebeski narod", herojstvo, superiornost, izbor Srba i zaostalost, primitivnost i dvoličnost muslimana, te „borba neprestana između krsta i polumjeseca" predstavljaju simboličke forme koje imaju široku primjenu u velikosrpskom ideološkom diskursu. Ove metafore i simboličke forme imaju široku primjenu kod aktera ove ideologije. Strategija razdvajanja, sama po sebi, rezultira stvaranjem neprijatelja i demonizacijom drugih i drugačijih. Razlike koje se u velikosrpskoj ideologiji prave između Srba, pravoslavnih i Bošnjaka, muslimana, do te mjere su duboke da se čini, kako, osim trajne borbe između njih, nema drugog rješenja.

Fetišizam kao ideološka metoda u velikosrpskoj ideologiji

Neprestana borba koja je počela na Kosovu i, prema velikosrpskoj ideologiji, nastavlja se tokom stoljeća, predstavlja proces koji se nastavlja izvan vremena. Borba između dobra i zla, „krsta" i „ polumjeseca", Srba i „Turaka" je vanvremena i vanhistorijska pojava. Ovakav pristup, uobičajen u velikosrpskoj ideologiji, predstavlja primjer ideološke metode fetišizacije u kome se jedna privremena historijska situacija pretvara u jedno stanje koje je trajno, prirodno i van vremenskih granica. Razdvajanje koje je nastalo između Srba i muslimana u velikosrpskoj ideologiji smatra se prirodnim odvajanjem, jer su oni, koji su promijenili religiju, „problematične ličnosti" koje su izgubile nacionalni i vjerski identitet. Kao takve, dopušteno ih je uništavati i iskorjenjivati.

RECENZIJE

Doc. dr. Rasim Muratović

Stoljećima filozofi su pokušavali riješiti problem zla, posebno zla koje se, s vremena na vrijeme, javljalo u obliku unaprijed planiranog pokušaja uništavanja određenog naroda, kao što je to bilo u slučaju holokausta, nekim slučajevima genocida i zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava uopće. Filozofi, naravno, nisu u tome uspijevali, jer problem zla nadilazi mogućnosti filozofije.

Magistar Sabahudin Šarić u djelu Velikosrpska ideologija ne pokušava riješiti problem zla čak ni u svom sociološkom pokušaju, nego pokušava, kako on to kaže, «da iz drugog ugla rasvijetli vezu koja postoji između velikosrpske ideologije i genocida nad bosanskim muslimanima». Sudeći po onome što rukopis sadrži, ovoj temi nije istekao rok trajanja, čega se autor pribojava, jer «mu se ponekad čini da se o ovome i nema nešto novo reći i dodati».

Osim što nudi teorijski model za naznačenu temu, autor sveobuhvatno, sasvim konkretno i do u detalje objašnjava epske korijene velikosrpske ideologije, ulogu simboličkih formi kosovskog epa u velikosrpskoj ideologiji, zatim «Gorski vijenac» i «Na Drini ćuprija» kao simbole u službi velikosrpske ideologije, te centralne ideološke faktore velikosrpske ideologije: Srpsku akademiju nauka i umetnosti, Srpsku pravoslavnu crkvu i velikosrpske političke programe, prije svih Nečertanije, Homogenu Srbiju i Memorandum.

U naznačenim poglavljima autor Šarić, ustvari, govori o ideološkom zlu koje karakteriše, prije svega, poimanje egzekutora da kada čine zlo da oni rade nešto dobro. U dosta slučajeva pokazalo se da zlo uživa najbolje kada ispred njega stoji ideal. Srpski nacionalisti nošeni su idejom o «Velikoj Srbiji» i osveti Kosova, a u toj ideji Srbi su smatrani nebeskim i odabranim narodom. Činjenica da su u tom procesu lični ideali pervertirani, ne čini aktere manje idealistima. Za idealiste, suprotno onim nosiocima svakodnevnog zla, postoji nešto što nije moralno dopušteno, ali je za njih moralna obaveza povrijediti one druge u službi dobra, dobra po njihovom

poimanju. Idealisti mogu priznati neke svoje radnje pogrešnim i čak se izviniti, ali te radnje stoje uvijek ispred njihovog višeg dobra. Nosioci idealističkog zla predstavljaju se često kao zastupnici istinskog dobra i oni cijelo vrijeme misle da oni čine dobro.

Njihov život postaje mit. To je rezultat velike ljudske tragedije u ljudskoj egzistenciji. To je fetišizacija zla o kojoj autor Šarić govori u dijelu teksta Fetišizam kao ideološka metoda u velikosrpskoj ideologiji. Nosioci ove vrsta zla u cilju otklanjanja umišljenih prijetnji pokušavaju reducirati i kontrolirati određena mjesta i geografska područja, te istrijebiti određene grupe, narode, religije. U tom cilju prave fantazije o zlu uništavajući sebe, ali i druge. U ovakvim slučajevima ljudska agresija producira se i reproducira iz lične predstave o određenoj mitološkoj i paranoidnoj pojavi. U tom procesu dvije su centralne predstave, dobro i zlo, koje vrlo često koreliraju razdvajanjem na relaciju «MI» i «ONI». Na taj način struktuira se svijet u kojem se definiraju različiti pojmovni parovi: kršćani/muslimani, MI i ONI. Na ovim osnovama autor Šarić nudi teorijski model u kojem govori o delegitimizaciji potencijalnih žrtava (legitimizacija genocida); demonizaciji (stvaranje neprijatelja) i poricanju.

Velikosrpska ideologija u svojoj retorici upotrebljeva rasprostranjene stereotipe o islamu. Ti stereotipi ponavljali su se bezbroj puta: musliman jednako je islamski fundamentalista, što širi nepoznatu, reakcionarnu i opasnu vjeru unutar evropske kršćanske zone. «Velika Srbija» je jedan dio te zone u čije ime ona ide u špic borbe za svoju zaštitu i čistoću. Jednim dijelom konstruirajući, a jednim dijelom radikalizirajući već postojeću polarizaciju između stereotipa «modernog Zapada» i stereotipa «tradicionalnog islamskog fundamentalizma» turskog porijekla, srpska nacionalistička propaganda tražila je mjesto na pravoj strani, strani zapadne alijanse. U stereotipu «nas» protiv «njih» pravila se slika današnje Evrope.

Poslije Srpske akademije nauka i umetnosti, Srpska pravoslavna crkva bila je drugi centralni ideološki faktor u razvoju srpskog nacionalizma, mišljenja je autor Šarić. Ove institucije Bošnjake muslimane smatrali su «defektnim ljudima koji su izdali svoje prave srpske korene».

Početkom 1990-ih Srpska akademija nauka i umetnosti i srpski književnici «proizveli» su kneza Lazara u figuru «srpskog privatnog Isusa

Krista». Vuka Branković, koji je «izdao» srpske planove Turcima, unutrašnji je Kristov ubica kao izdajnik Juda. U nacionalnom mitu Vuk Branković predstavlja Bošnjake što su konvertirali u islam za vrijeme Turaka. Lazarova smrt bila je smrt srpske nacije. Lazarovo uskrsnuće 1990-ih (u vidu nosanja njegovih «moštiju» od mjesta do mjesta značilo je «oslobođenje Srbije i srpske nacije». Ali da bi se to dogodilo, morale su Lazarove ubice biti izbačene sa prostora gdje žive Srbi. Bošnjacima muslimanima poručivano je da će biti priznati kao narod i kao ljudi jedino onda kada se vrate ponovo ortodoksnom kršćanstvu, odnosno «veri pradedovskoj».

Upućivanje na Tursku i Turke upućivalo je na to da Bošnjaci kao balkanski muslimani «nisu evropski narod i kao takvi oni su suvišni, nepotrebni i nepoznati element u evropskoj kršćanskoj kulturi». Ideologija je izvršila fantastičan antimuslimanski križarski pokret sa jakom nacionalnom mitologijom i rasno diskriminirajućim tonovima. Individualne žrtve ovdje se ne razmatraju niti se broje. Individua ili persona sa svim svojim osobenostima ovdje nije u fokusu. U fokusu je rasa i religija. Religija je vještački ili nasilno korištena kao jednostavan kriterij u definisanju «muslimanskog» identiteta.

Zli Turčin centralna je figura u srpskom religioznom nacionalizmu. Neprijateljske slike koje se prave imaju svoje utočište u 500 godina dugoj otomanskoj vladavini na ovim prostorima. Dakle, genocid nad Bošnjacima muslimanima predstavlja se kao religiozni odbrambeni rat, a istovremeno se stvara mit o pet stotina dugoj otomanskoj krvožednosti.

Kao nijedna kršćanska crkva u Evropi od Trećeg rajha naovamo, Srpska pravoslavna crkva pogazila je osnovne kršćanske principe. Ona je šutjela kad su počinjeni zločini nad Bošnjacima muslimanima u periodu 1991.-1995. Ne reagirajući na zloupotrebu svog temeljnog simbola – krsta – Srpska pravoslavna crkva postala je zaštitnikom onih koji su radili to što su radili u njeno ime i u ime pravoslavlja i krsta.

Na kraju, autor Šarić zaključuje da ovaj rad ima jedan, možda, nerealan cilj koji se odnosi na doprinos temeljne promjene odnosa srpskog naroda prema sebi i drugima, a prije svega prema balkanskim muslimanima, kao i na pravilno razumijevanje velikosrpske ideologije.

Nisam siguran da će se ovo u skoroj budućnosti desiti ne samo zbog nedovoljne podsticajnosti rukopisa nego i zbog niza drugih faktora. Zbog toga nam ostaje nada da ćemo iz rukopisa autora Sabahudina Šarića, koji preporučujem za objavljivanje, naučiti pravilo koje glasi: Ako ne vidimo sličnost između nas i onih drugih i ako mislimo da cjelokupno zlo dolazi od onih drugih, a ne od nas samih, onda smo predodređeni da ličimo na one druge. Negirajući da priznamo sličnost sa onim drugima, na taj je način pojačavamo. Sve što više mislimo da smo različiti toliko smo više slični onima od kojih se želimo razlikovati. Što više mislimo da smo isti sa onim drugim toliko smo različiti od njih.

Mr. Sabahudin Šarić, viši stručni saradnik Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, u radu pod naslovom "Velikosrpska ideologija", na 154 strane (format A4), obrađuje jedno od suštinskih pitanja za, kako autor ističe "rasvjetljavanje skorije prošlosti Bosne i Hercegovine". Rad je u prvobitnoj formi bio u obliku magistarske teze, odbranjen na Univerzitetu u Teheranu, da bi autor izvršio značajne promjene i proširenje, što je doprinijelo da se ova tematika svestrano obradi.

Mr. Šarić je uz dosljednu primjenu adekvatnog metodološkog pristupa, kroz više poglavlja, uz predgovor, uvod, genocid, teorijski okvir, te zaključak i literaturu, obradio suštinske aspekte velikosrpske ideologije. U vezi s tim obrađeno je određenje i epski korijeni velikosrpske ideologije, uloga simboličkih formi kosovskog epa u velikosrpskoj ideologiji, simboli "Gorskog vijenca", "Na Drini ćuprije", u službi velikosrpske ideologije, Srpska pravoslavna crkva i velikosrpska ideologija, nauka u službi ideologije, velikosrpski politički programi. Kao što se može primijetiti, autor je zahvatio brojna pitanja, prezentirajući, na osnovu validnog teorijskog okvira te određenja pojma ideologije, korijene velikosrpske ideologije, velikosrpske programe i subjekte. Iako je ova tematika bila do sada predmet brojnih radova, u čemu se i autor slaže, ipak njegovo ponovno vraćanje ovom pitanju ima smisla, kako navodi u uvodu sa "željom da će makar i ponavljanje već rečenog, rezultirati promjenom nabolje" (str. 11).

Naime, do sada nisu primjetne promjene u ovoj sferi niti pomaci "kako bi srpskom narodu ukazali na otklon od glavnih smjernica i ciljeva ove ideologije" (str. 11). Osnovno polazište rada, iskazano u uvodu, što će se argumentirati kroz širenje rada i nedvosmisleno potvrditi u zaključku jeste da je "velikosrpska ideologija nastala na ideji osvete muslimanima (...) te da je uništenje muslimana jedan od osnovnih ciljeva velikosrpske ideologije" (str. 12).

Autor je s pravom odmah na početnim stranicama rada predočio određenje genocida "zločina nad zločinima" pravno određenog u Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, kako bi čitalac imao okvir u koji se mogu smjestiti dalja razmatranja o velikosrpskoj ideologiji.

Ovom treba dodati i teorijski okvir, koji je nastao ”logičkom kombinacijom (...) dvaju pristupa”, pri čemu se misli na ideologiju Johna B. Thompsona i stavova o genocidu Slavena i Bartola Letice, što omogućuje ”razumijevanje načina na koji ideologija producira genocide kako u slučaju genocida u Bosni i Hercegovini tako i u drugim slučajevima genocida”. Naravno, da bi imao što čvršći fundus za centralni dio svog rada, autor je obradio pojam ideologije, koristeći njeno određenje za ovaj kontekst, od Johna B. Thompsona za kojega je ”ideologija značenje u službi moći” (str. 16).

Početna rečenica ovog dijela rada pokazuje bitnu vezu ideologije i genocida. Kako je naznačeno ”ideologija je jedina pokretačka snaga koja je u stanju pokretati ljude da čine najteže oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, uključujući i genocid...” (str. 16). Kroz stavove poznatih teoretičara, a prije svega Johna B. Thompsona, Zygmunda Braumana, Marksa Webera, Lippmana, te radove nekih autora s ovog podneblja (Vesna Petrović, Mile Babić, Dragan Popadić, Miloš Biro), autor razrađuje pet općih metoda o djelovanju, kao što su legalitet, dvoličnost (hipokrizija), jedinstvo, razdijeljenost, fetišizam (materijalizacija). Ključna odrednica legaliteta, koju je autor prihvatio, a što je pokazao i Marks Weber, jeste da se ”odnosi dominacije i moći mogu uspostaviti i očuvati tako da se predstave legalnim, zasnovanim na pravu i kao nešto što je dopušteno i što zaslužuje podršku”. Dakle, sve, pa i genocid, može se pokazati legalnim te utemeljenim na pravu, odnosno, svaki zločin se može opravdati.

U dijelu Teorijski model autor je naveo osnovni cilj ovog rada, iskazan u tome da se radi o ”analizi odnosa koji postoji između velikosrpske ideologije i genocida nad bosanskim muslimanima” (str. 27), za koje je stvoren analitički okvir. S punim pravom, što se kasnije potvrđuje, pokazano je da ”uspostavljanje i očuvanje srpske dominacije na velikom prostoru bivše Jugoslavije u okviru tzv. ”Velike Srbije” predstavlja osnovno jezgro velikosrpske ideologije, ali genocid nad Bošnjacima muslimanima također čini jedno od njenih glavnih opredjeljenja” (str. 27). U tom kontekstu spretno su konsultirani još neki autori, dobri poznavaoci genocida, kao što su, prije svega, tvorac ovog pojma Raphael Lemkin (1944), Norman

Cohn, Norman Cigar, Ton Zwaan, Zygmund Bauman, Herbert Kelman, te već navođeni Bartol i Slaven Letica. Iz sheme genocida, koja ima šest elemenata, a konstruisali su je Letice, koja je zajednička svim genocidnim procesima, pa tako i velikosrpskom genocidu nad Bošnjacima muslimanima", autor obrađuje neka od značajnih pitanja.

Autor će, pri određenju i epskim korijenima velikosrpske ideologije, fenomenologiju srpskog nacionalizma tražiti ne samo u bližoj prošlosti posljednjih dvadeset godina, ili samo tokom postojanja SFRJ, nego u, što je njegova ideja vodilja, "obnovi srednjovjekovne države", gdje su korijeni u "Načertaniju" Ilije Garašanina. Tek je Jugoslavija na izvjestan način zadovoljila srpske aspiracije - Svi Srbi u jednoj državi, da bi nakon saznanja o njenoj neodrživosti, srpska elita "aktivirala program oslobađanja i ujedinjenja svih Srba" (str. 35). Srpski zločini istrebljenja, progona i masovnih likvidacija nad Bošnjacima, koji traju oko dva vijeka, ponovo su bili na sceni. Naime, opravdana je autorova konstatacija da je "duhovno i materijalno uništenje koje Srbi i Crnogorci provode nad Bošnjacima muslimanima motivirano velikosrpskom genocidnom ideologijom" (str. 35). Spisak autora "stvaralaca" iz srpskog nacionalnog korpusa, koji su, svaki na svoj način, osmišljavali velikosrpsku ideologiju, zaista je velik.

Na osnovu teorijskog pristupa, a prevashodno teorije Johna B. Thompsona, autor je pristupio analizi osnovnih elemenata velikosrpske ideologije, označavajući, u tom sklopu, srpsku poeziju ili "kosovski mit", "Srpsku pravoslavnu crkvu", ideologiju u naukama (historija, antropologija, lingvistika i orijentalistika), te srpske političke programe. Razrada ovih osnovnih elemenata velikosrpske ideologije čini centralni dio rada (od 37. do 139. strane). U tom kontekstu autor je obradio ep, simbole "Gorskog vijenca" i "Na Drini ćupriju", koji su u službi velikosrpske ideologije, zatim pokazuje vezu između Srpske pravoslavne crkve i "Velike Srbije", ulogu naučnika, a posebno historičara, antropologa, orijentalista i uopće intelektualaca u službi velikosrpske ideologije, velikosrpske političke programe (Načertanije, Homogena Srbija i Memorandum). Ovako opširne elaboracije, s raznovrsnim aspektima, omogućile su da se izlože primjereni zaključci, koji pokazuju da su osnovna polazišta i ciljevi rada u potpunosti ostvareni. Posjetimo da je "osnovna tema rasprave

u ovoj knjizi velikosrpska ideologija s posebnim naglaskom na metode njenog djelovanja u uspostavljanju i očuvanju dominacije i moći na velikom dijelu Balkanskog poluotoka, te odnos ove ideologije sa stvaranjem uvjeta i provođenje genocida nad Bošnjacima muslimanima" (str. 139). Vrijedna pažnje je konstatacija da svaki narod, manje ili više, ima mitove, legende, književna djela, svece i vjerovanja, koji nisu uvijek usklađeni sa zvaničnim religijskim učenjem. U čemu je u odnosu na ovo specifičnost velikosrpske ideologije? Ova ideologija, što je jedan od aspekata zaključaka, simbole tumači, razumije, koristi "s ciljem dominacije i razaranja" (str. 139), odnosno "ova vrsta simboličkih formi je ideološki upotrijebljena i imala je centralnu ulogu u nastanku i razvijanju ove ideologije" (str. 140).

Kao što je naprijed rečeno, u zaključcima je apostrofiran legalitet kao ideološka metoda u velikosrpskoj ideologiji, s namjerom da se priskrbi legalitet ideološkim ciljevima, koji su najkraće rečeno "Velika Srbija". U tu funkciju se stavljaju, odnosno traže korijeni u narodnim predanjima, pričama i epskim pjesmama, koje, po navedenom, daju Srbima legalitet da dominiraju nad drugima.

Realitet kao metoda ideološkog djelanja ima dalje reperkusije koje se očituju posebno u delegitimizaciji žrtava, legalizaciji genocida i negiranju zločina, što je sve primijenjeno kod Bošnjaka. U radu je pokazano da se zločini Srba, izvršeni nad Bošnjacima muslimanima, ne samo negiraju, nego čak i pozitivno vrednuju, u čemu je kao uzor ovog pristupa predstavljena Srpska pravoslavna crkva.

Kao nigdje do sada u ovom radu je detaljno obrađena dvoličnost kao ideološka metoda u velikosrpskoj ideologiji, gdje je i intenzivno korištena.

U ovom prikazu čitaocima navodimo strategiju dvoličnosti, koja se ogleda u tajnovitosti (primjer velikosrpskih političkih projekata), negiranje, dvosmislenost, odvraćanje pažnje od realnih činjenica i dr. Autor se posebno koncentrirao na dopadljivost, kao strategiju produciranja simbola u okviru metode ideološkog djelovanja dvoličnosti, ističući da se u okviru ove strategije "institucije ili društveni odnosi opisuju na način da iziskuju pozitivnu valorizaciju" (str. 141). Između ostalog, u Njegoševom "Gorskom vijencu" zločin se opisuje kao pozitivno djelo iskazano u uspostavljanju drevne srpske države, koja je, tobože, interes za sve slavenske narode.

Negativne reperkusije ove metode na genocid izvršen nad Bošnjacima muslimanima su njegova demonizacija i negiranje, u čemu su prednjačili zvaničnici Crkve, simboličke forme preuzete iz djela Njegoša, Andrića, Draškovića te srpskih naučnika.

Velikosrpska ideologija gradila se na još jednoj ideološkoj metodi uspostavljanja jedinstva, koja se, kako autor navodi, gradila u dvije forme – jedinstva među Srbima i jedinstva među Slavenima, koji su po velikosrpskoj ideologiji trebali živjeti pod dominacijom Srba. Paradigma za to je politički program Ilije Garašanina, djela Jovana Cvijića i Vuka Karadžića, koji ističu slavensku rasu (naročito Garašanin i Cvijić) uz definiranje jednog jezika, naravno srpskog, za sve balkanske Slavene. Jedinstvo se, ustvari, gradi na uspostavljanje "Velike Srbije". U tom kontekstu posebno se formira neprijateljski stav prema muslimanima, od kojeg se stvaraju stalni neprijatelji.

Suprotno jedinstvu, velikosrpska ideologija koristi političku razdijeljenost kao ideološku metodu u velikosrpskoj ideologiji. Naime, cilj je postići "razdvajanje i stvaranje razlika koje se, shodno potrebama ove ideologije, koriste u formiranju odnosa Srba prema drugim" (str.143).

S pravom se ističe da se to temelji na "nebeski narod", herojstvo, superiornost, izbor Srba i zaostalost, primitivizam i dvoličnost muslimana, te neprestana borba između "krsta i polumeseca" (str. 143). Razlike, odnosno razdijeljenost se toliko potencira da između Srba i Bošnjaka može jedino egzistirati borba.

Uz sve ovo, kao jedna od metoda je fetišizam, gdje se "jedna privremena historijska situacija pretvara u jedno stanje koje je trajno, prirodno i van vremenskih granica" (str. 143).

Može se sumirati da je rad mr. Sabahudina Šarića "VELIKOSRPSKA IDEOLOGIJA" vrijedan doprinos proučavanju korijena i uzroka agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992-1995, mjesta ove države u velikosrpskom projektu, te ideoloških metoda da se realizira ovaj projekt. Adekvatno odabrana literatura omogućila je autoru da u potpunosti realizira ciljeve postavljene u teorijsko-metodološkom pristupu ovog rada. Posebna vrijednost rada je što se u potpunosti uklapa u programske ciljeve Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu i predstavlja obogaćivanje već zavidne izdavačke produkcije ove naučne ustanove.

LITERATURA

1. Aleksov, Bojan, POTURICE GORI OD TURČINA, SRPSKI HISTORIČARI O VERSKIM PREOBRAĆENJIMA, u: Zbornik radova „Historijski mitovi na Balkanu“, Institut za istoriju, Sarajevo, 2003.

2. Alispahić, Fatmir, PSIHOANALIZA ZLA, internetsko izdanje: http://www.nippljiljan.com/politika.htm.

3. Antić, Ana, EVOLUCIJA I ULOGA TRI KOMPLEKSA ISTORIJSKIH MITOVA U SRPSKOM AKADEMSKOM I JAVNOM MNIJENJU U POSLJEDNJIH DESET GODINA, u: Zbornik radova „Historijski mitovi na Balkanu“, Institut za istoriju, Sarajevo, 2003.

4. Babić, Mile, KRISTOLOŠKO UTEMELJENJE TOLERANCIJE, u: Nacionalno mitomansko prokletstvo, priredio: dr. Azher Mihrović, “Kaligraf”, Sarajevo, 2002.

5. Babić, Mile, MITOVI I MITOMANI, u: Nacionalno mitomansko prokletstvo, priredio: dr. Azher Mihrović, „Kaligraf“, Sarajevo, 2002.

6. Bakić-Hajden, Milica, KOSOVO: VANVREMENA METAFORA SRED VREMENITOG ZBIVANJA, Nova srpska politička misao, god. VI, br. 3–4, Beograd, 1999.

7. Banac, Ivo, “NACIONALNO PITANJE U JUGOSLAVIJI” - PORIJEKLO, POVIJEST, POLITIKA, Globus, Zagreb, 1988.

8. Bauman, Zygmund, MODERNITY AND THE HOLOCAUST, Cornell University Press Ithacaa, New York, 1989.

9. Bećković, Matija, KOSOVO NAJSKUPLJA SRPSKA REČ, „Glas crkve“, Valjevo, 1989.

10. Beljo, Ante, IDEOLOGIJA VELIKE SRBIJE, u: Međunarodni znanstveni skup „Jugoistočna Evropa 1918 1995“, Hrvatska matica iseljenika, internetsko izdanje.

11. Biserko, Sonja, SRPSKA ELITA I REALIZACIJA SRPSKOG NACIONALNOG PROGRAMA u: "Kovanje antijugoslovenske zavere", Knjiga 1, Svjedočanstva 26, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.

12. Biserko, Sonja, Politikforum, Forum für politische Diskussion und Information - Politik - Nachrichten - DiskussionText-Archive, http://www.politikforum.de/forum/archive/22/2003/09/4/38053.

13. BORBA, 30. april 1993.

14. Borogovac, dr. Muhamed, RAT U BOSNI I HERCEGOVINI 1992 – 1995, Bosanski kongres USA, Printed in USA.

15. Brikner, Paskal, ETNIČKA TEOLOGIJA – POISTOVEĆIVANJE SA ŽRTVOM U SRPSKOJ PROPAGANDI, Republika, 115/1995.

16. Cigar, Norman, GENOCID U BOSNI, POLITIKA „ETNIČKOG ČIŠĆENJA", Centar za izučavanje genocida i zločina protiv međunarodnog prava, Sarajevo, 1998.

17. Cigar, Norman, ULOGA SRPSKIH ORIJENTALISTA U OPRAVDAVANJU GENOCIDA NAD MUSLIMANIMA BALKANA, prijevod: Karić Enes i Alibašić Ahmet, „DES", Sarajevo, 2000.

18. Cohn, Norman, WARANT FOR GENOCIDE, THE MITH OF THE JEWISH WORLD – CONSPIRACY AND PROTOCOLD OF THE ELDERS OF ZION, New York, Haper and Row, 1997.

19. Cohen, J. Philip i Riesman, David, SRPSKI TAJNI RAT - PROPAGANDA I OBMANA HISTORIJE, preveo Hasan Rončević, NIPP Ljiljan, Sarajevo, 1996.

20. Crnovršanin, Harun i Sadiković, Nuro, SANDŽAK – POROBLJENA ZEMLJA, BF 13. 2. 2004, internetsko izdanje.

21. Čekić, Smail, AGRESIJA NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU, PLANIRANJE, PRIPREMA, IZVOĐENJE, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2004.

22. Čekić, Smail, UZROCI, CILJEVI I RAZMJERE AGRESIJE NA BOSNU I HERCEGOVINU 1991 – 1995, VKBI, Sarajevo, 1995.

23. Čengić, Enes, S KRLEŽOM IZ DANA U DAN (1975 – 1977), Trubar u pustinji duha, Sarajevo, 1990.

24. Čolić, Nidžara Džana, BOŠNJACI U ANDRIĆEVOM SVIJETU, http://www.bosnjaci.org.au/Magazin/Kolumne/Nidzara_Colic/Bosnjaci_u_Andricevom_svijetu.html.

25. Čolović, Ivan, MITSKA SRBIJA I KOMENTARI, Dijalog, pilot broj, jesen-zima, 1995.

26. Ćorović, Vladimir, ISTORIJA SRPSKOG NARODA, internetsko izdanje.

27. Ćorović, Vladimir, HISTORIJA SRPSKOG NARODA, Novo doba, XXIII, Svetski rat, internetsko izadnje.

28. Ćorović, Vladimir, BOSNA I HERCEGOVINA, 2. tom sabranih djela, Beograd – Banja Luka, 1999, internetsko izdanje.

29. Ćubrilović, Vasa, SRPSKA PRAVOSLAVNA CRKVA POD TURCIMA OD XV DO XVII VEKA, internetsko izdanje: www.rastko.org.yu.

30. Dedijer, Vladimir i Miletić, Antun, GENOCID NAD MUSLIMANIMA 1941 – 1945, Zbornik dokumenata i svjedočenja, II izdanje, Svjetlost, Sarajevo, 1990.

31. Dedijer, Vladimir, SARAJEVO 1914, Svjetlost, Sarajevo, 1966.

32. DUGA, 9 – 22. decembar, 1989.

33. Duraković, Esad, ANDRIĆEVO DJELO U TOKOVIMA IDEOLOGIJE EVROCENTRIZMA, Znakovi vremena, broj 2–3, proljeće, 1997.

34. Duraković, Jasmin, ZA SVE JE KRIV ŠEŠIRDŽIJA, DANI – novembar 1997: http://home.swiftdsl.com.au/~hamdija/fstab/lebosduh.html.

35. Divjak, Jovan, MITOVI KOD SRBA, u: Nacionalno mitomansko prokletstvo, uredio: Mihrović, dr. Azher, "Kaligraf", Sarajevo, 2002.

36. Dizdar, Zdravko, ČETNIČKI ZLOČINI GENOCIDA NAD HRVATIMA I MUSLIMANIMA U BOSNI I HERCEGOVINI I HRVATIMA U HRVATSKOJ TIJEKOM DRUGOG SVJETSKOG RATA (1941–1945), u: Zbornik radova: Međunarodni znanstveni skup "JUGOISTOČNA EUROPA 1918.-1995.", Hrvatska matica iseljenika i Hrvatski informativni centar, http://www.hic.hr/books/jugoistocna-europa/dizdar.htm.

37. Đilas, Aleksa, OSPORAVANA ZEMLJA, Književne novine, Beograd, 1990.

38. Đujić, Momčilo, Intervju beogradskom Radio B-92, maja 1991.

39. Fotiev, C., THE LIVING GOD, Overseas Publications Interchange, London, 1989.

40. GENOCID U REPUBLICI BOSNI I HERCEGOVINI 1992, Zbornik radova.

41. Georgije, Episkop, SVETI SAVA, 2003, http://www.istocnik.com/diocese/teme/69.http.

42. Grbo, Ismet, RELIGIJA I POLITIKA - AKTUELNE REFLEKSIJE PORASTA RELIGIOZNOSTI NA POLITIČKI ŽIVOT U BOSNI, Znakovi vremena, broj 6, Naučnoistraživački institut Ibn-Sina, Sarajevo, 1999.

43. HISTORIJSKI MITOVI NA BALKANU, Zbornik radova, Institut za istoriju, Sarajevo, 2003.

44. Hrenovica, Muhamed Zlatan, STRUKTURALNI ASPEKTI VELIKOSRPSKIH ZLOČINA U BOSNI I HERCEGOVINI U RAZDOBLJU OD 1991. DO 1995. GODINE.

45. Hobsbawn, Erich, NATIONS AND NATIONALISM SINCE 1780, Cambridge University Press, 1990.

46. Ignjatović, Jakov, MEMOARI. RAPSODIJE IZ PROŠLOG SRPSKOG ŽIVOTA, SKZ, Beograd: 1966.

47. Imamović, Mustafa, HISTORIJA BOŠNJAKA, Bošnjačka zajednica kulture, Sarajevo, 1996.

47. Jandrić, Ljubo, SA IVOM ANDRIĆEM 1968 – 1975, Beograd 1977, str. 88 – 89.

48. Janković, D., SRBIJA I STVARANJE JUGOSLAVIJE, Zbornik radova: Politički život Jugoslavije 1914.-1945., sveska III programa Radio Beograda, Beograd, 1973.

49. Jeftić, Miroljub, REZERVISTI ALLAHOVE VOJSKE, Duga, Beograd, 9–22. decembar 1989.

50. Jeftić, Miroljub, ZA KRST ČASNI I SLOBODU ZLATNU, Vojska, 11. januar 2001.

51. Jeftić, Miroljub, RASTANAK BEZ MILOSTI, Evropske novosti, 7. juli 1993,

52. Jelavić, Chaarles, JUŽNOSLAVENSKI NACIONALIZMI, Globus i Školska knjiga, Zagreb, 1992.

53. Jovanović, Đokica, POLITIČKA I IDEOLOŠKA UPOTREBA NACIONALNOG MITA, Filozofski fakultet Niš: http://www.komunikacija.org.yu/komunikacija/casopisi/junir/VII/d16/document.

54. Kačavenda, Vasilije, Svijet od 16. 1. 1997. godine – prilog: ”U ime Boga i sina četnika”.

55. Kadrić, Ševko, ULOGA SPC U PLANOVIMA VELIKE SRBIJE, 2002, internetsko izdanje:www.bosnjacki-front.com

56. Kelman, Herbert, VIOLENCE WITHOUD MORAL RESTRAINT, REFLECTIONS ON DEHUMANIZATION OF VICTIMS AND VICTIMIZERS, The Jurnal of Social Isuues, sv. 29, br. 4 , London, 1973.

57. Kilibarda, Novak, Intervju za DANE, 15. mart 2002, broj 248. Ljiljan, 12-19. juni 2000, preneseno iz Feral Tribunea, Split, juni 2000.

58. Knežević, Miloš, CIKLUSI KOSOVSKOG MITA, Nova srpska politička misao, god. VI, br. 3–4, Beograd, 1999. „Osnove kršćanske vere“, „Šta je kosovski zavet“, PRAVEDNIK: http://www.geocities.com/byzantion2001/Pravednikistorija.htm

59. KOSOVSKI CIKLUS, SRPSKE NARODNE POEZIJE, Objavljeno po izdanju: Antologija narodnih junačkih pesama (priredio Vojislav Đurić), Srpska književna zadruga, Beograd, http://www.rastko.org.yu/knjizevnost/usmena/kosovski-ciklus.html#_Toc473119799.

60. Kostić, D., PSIHOLOŠKI REČNIK, “Savremena administracija”, Beograd, 1991.

61. Letica, Bartol i Slaven, POSTMODERNA I GENOCID U BOSNI, „ETNIČKO ČIŠĆENJE“ VELIKA PREVARA NAŠEG DOBA, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1997.

62. Lui, Leže, SLAVENSKA MITOLOGIJA, 1901, prijevod: Radomir Agatanović, 1904: http://www.rastko.org.yu/antropologija/llezemitologija.html.

63. Macić, Bećir, VELIKOSRPSKI DRŽAVNI PROJEKT, Objavljeno na BF-u; 2004-02-2005.

64. Magarašević, Đorđe, PUTOVANJE PO SRBIJI 1827, Prosveta, Beograd, 1983.

65. Majevski, Vladimir, SRPSKI PATRIJARH VARNAVA I NJEGOVO DOBA, I. A. Rot, Osijek, 1933.

66. Malcolm, Noel, KOSOVO – KRATKA POVIJEST, prijevod: Senad Kreso, Sabina Berberov, Amira Sadiković, DANI, 2000.

67. Milosavljević, Olivera, NACIONALIZAM U SLUŽBI POLITIKE MOĆI, Filozofski fakultet, Beograd, 1999.

68. Milošević, Predrag, SVETI RATNICI, Dečije novine, Gornji Milanovac i Jedinstvo, Priština, 1989.

69. Mitrinović, Čedomil, NAŠI MUSLIMANI, Beograd, 1926.

70. Mokhtari, Mohammad, LEGENDA U NACIONALNOJ TAJNI, „Katre“, prvo izdanje, Teheran, 1989.

71. Muminović, Rasim, SRBIZAM I STRADALNIŠTVO BOŠNJAKA, MNVS, Sarajevo, 1994.

72. NACIONALNO MITOMANSKO PROKLETSTVO, Uredio: Mihrović, dr. Azher, “Kaligraf”, Sarajevo 2002, fusnota (13).

73. Novi zavjet, Matej.

74. Omerdić, Muharem, PRILOZI IZUČAVANJU GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA (1992–1995), El-Kalem, Sarajevo, 1999.

75. Dimitrijević, Vojin, JUGOSLOVENSKA KRIZA I MEĐUNARODNA ZAJEDNICA, u: Srpska strana rata.

76. Popadić, Dragan i Biro, Mikloš, AUTOSTEREOTIPI I HETEROSTEREOTIPI SRBA U SRBIJI, Nova srpska politička misao, Beograd, 12. august 1999.

77. Popov, Nebojša, SRPSKA DRAMEDIJA, Ogledi, broj 155–156, 1-31. januar 1997: http://www.yurope.com/zines/republika/arhiva/97/155/15542.html.

78. Popov, Nebojša, “SRPSKA STRANA RATA - TRAUMA I KATARZA U ISTORIJSKOM PAMĆENJU”, Beograd, 1996.

79. Popov, Nebojša SRPSKI POPULIZAM OD MARGINALNE DO DOMINANTNE POJAVE, Beograd, 1993.

80. Popović, Aleksandar, JUGOSLAVENSKI MUSLIMANI, Akvarius, Beograd, 1990.

81. Popović, Miodrag, VIDOVDAN I ČASNI KRST, Beograd, 1976.

82. Radić, Radmila, CRKVA I "SRPSKO PITANJE", u: „Srpska strana rata: Trauma i katarza u istorijskom pamćenju", priredio Nebojša Popov, Republika, Beograd, 1996.

83. Radović, Amfilohije, KOSOVO (1389 – 1989) – ZEMLJA ŽIVIH, Beograd, manastir Ćelija Piperska, 1989.

84. Radović, Mitropolit Amfilohije, SVETOSAVLJE I KOSOVSKI ZAVET, KOSOVO (1389-1989) - ZEMLJA ŽIVIH, Beograd, manastir Ćelija Piperska, 1989

85. Ravaničanin, David, SRPSKI SREDNJOVJEKOVNI SPISI O KOSOVU, internetsko izdanje.

86. Rizvić, Muhsin, BOSANSKI MUSLIMANI U ANDRIĆEVOM SVIJETU, Biblioteka „BOSNICA", NIPP „Ljiljan", Sarajevo, 1995.

87. Saffa, Zebihullah, LEGENDARNO PJESNIŠTVO U IRANU, „Amir Kabir", peto izdanje, Teheran, 1980.

88. Samardžić, Radovan, TURCI U SRPSKOJ HISTORIJI, Zbornik za orijentalne studije, Beograd, 1992.

89. Sells, Michael A., INTERVJU DANA, br. 265, 12. juli 2002.

90. Silber, Lora i Litl, Alan, SMRT JUGOSLAVIJE, 1996: http://mmc.et.tudelft.nl/čsii/b92net/unifishedpeace/smrt_jugoslavije/podizanje optuznice/carlazar.html

91. Stanojević, Stanoje, HISTORIJA BOSNE I HERCEGOVINE, „Zvornik", Beograd, 1999, internetsko izdanje.

92. Stefan, Ljubica, ANTISEMITIZAM U SRBIJI ZA VRIJEME DRUGOG SVJETSKOG RATA, u: Međunarodni znanstveni skup "Jugoistočna Evropa 1918–1995", Hrvatska matica iseljenika, Zagreb, 1995, internetsko izdanje.

93. Tanasković, Darko, TURCI BRANE SARAJEVO, Epoha, Beograd, 7. januar 1992.

94. VOJSKA, Intervju: Nada Todorov, 8. april 1993.

95. Tomanić, Milorad, SRPSKA CRKVA U RATU I RATOVI U NJOJ, Medijska knjižara Krug, Beograd, 2001.

96. Thompson, John B., IDEOLOGIJA I MODERNA KULTURA, prijevod na perzijski: Mas'ud Ouhedi, Institut za kulturu, „Ajande poya“, Teheran, 2000.

97. Velimirović, Nikolaj, NACIONALIZAM SVETOG SAVE, Kragujevac, 1935:http://www.kontekst.org.yu/teme/kosovo/teorijskiclanci 6.htm

98. Velimirović, Nikolaj, IZNAD ISTOKA I ZAPADA, Separat iz sabranih dela episkopa ohridskog i žičkog Nikolaja Velimirovića (1880-1956), Dizeldorf, Njemačka, http://www.rastko.org.yu/bogoslovlje/vlnikolaj-istokzapad.html.

99. Vukmanović, Dijana, KOSOVSKA KRIZA: UPRAVLJANJE ETNIČKIM SUKOBOM (1981 – 1999), Nova srpska politička misao, Beograd, 1999. Report of Kosovo Day Ceelebrations”, Kosovo Day, London, 1916, pp.11-25, navedeno prema Emmert, mimeo: 21-23.

100. Zirojević, Olga, KOSOVO U KOLEKTIVNOM PAMĆENJU, u: Nebojša Popov, „Srpska strana rata, Trauma i katarza u kolektivnom pamćenju“, BIGZ, Beograd, 1996.

101. Zwaan, Ton, INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL FOR YUGOSLAVIA (ICTY), Suđenje – Milošević – Hag – Sudnica Jedan, dan 274, 20. januar 2004.

LEKTOR:
Sadžida Džuvić

NASLOVNA STRANA:
Sabina Mehmedović

DTP:
Anel Grabovica

ŠTAMPA:
SABAH-PRINT

ZA ŠTAMPARIJU:
Šećo Elezović

TIRAŽ:
500